

TULEVAISUUSVALIOKUNNAN MIETINTÖ 1/1998 vp

Reilu ja rohkea - vastuun ja osaamisen Suomi

JOHDANTO

Vireilletulo

Eduskunta on 29 päivänä huhtikuuta 1997 lähettänyt tulevaisuusvaliokunnan valmistelevasti käsiteltäväksi valtioneuvoston selonteon osa II VNS 2/1997 vp "Reilu ja rohkea - vastuun ja osaamisen Suomi."

Asiantuntijat

Valiokunnassa ovat olleet kuultavina seuraavat asiantuntijat

- ministeri Arja Alho, valtiovarainministeriö
- projektipäällikkö Paavo Löppönen ja erikoistutkija Reijo Vanne, Valtioneuvoston kanslia
- osastopäällikkö, ylijohtaja Taisto Turunen ja ylitarkastaja Timo Hämäläinen, kauppa- ja teollisuusministeriö
- erikoistutkija Marja-Liisa Parjanne, sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö
- neuvotteleva virkamies Keijo Mäkelä, työministeriö
- yhteiskuntatieteiden maisteri Kalevi Sorsa
- pääjohtaja Ilkka Suominen
- valtioneuvos Johannes Virolainen
- sosiaalijohtaja Kati Peltola, Helsingin kaupunki
- professori Yrjö Haila, professori Markku Kuisma, kirkkohistorian professori Juha Seppo, filosofian tohtori Leena Vilkkä ja tutkija Juha Siltala, Helsingin yliopisto
- professori Risto Harisalo, professori Antti Kasvio, tutkija Simo Aho ja tutkija Sami Borg, Tampereen yliopisto
- professori Reijo Heinonen, Joensuun yliopisto

- dosentti Raija Julkunen, Jyväskylän yliopisto
- professori Hannu Katajamäki, Vaasan yliopisto
- professori Paul Lillrank, professori Pirjo Mankki, professori Jukka Ranta, professori Veikko Teikari ja apulaisprofessori Peter Lund, Teknillinen korkeakoulu
- professori Matti Otala, Tampereen teknillinen korkeakoulu
- tutkimusjohtaja Harri Heino, Kirkon tutkimuskeskus
- professor Åke E. Andersson, Institutet för Framtidsstudier, Ruotsi
- doctor John P. Klus, University of Wisconsin - Madison, USA
- chief executive Ron Young, Cambridge, Knowledge Associates Ltd., Englanti
- johtaja Ulla Sirkeinen, Teollisuus ja työnantajat
- maakuntajohtaja Tarja Cronberg, Pohjois-Karjalan liitto
- toimitusjohtaja Jaakko Iloniemi, Elinkeinoelämän valtuuskunta - EVA
- toimitusjohtaja Antti Hautamäki, projektin johtaja Antti Rainio ja erityisasiantuntija Kaisa Kautto-Koivula, Sitra
- johtaja Pekka Ylä-Anttila, Etlatieto
- vs. johtaja Tuire Santamäki-Vuori ja tutkija Seija Ilmakunnas, Palkansaajien tutkimuslaitos
- projektijohtaja Pirkko Koivukangas ja projektijohtaja Mauno Kurunlahti, Hyvinvointiklusteri
- yksikönjohtaja Pertti Laine, Metsäteollisuus ry

- toimittaja Stig Kankkonen, Hufvudstadsbladet
- toimitusjohtaja Antti Piippo, Elcoteq
- toimitusjohtaja Aila Pukkila, Kirjapaino Pukkila Oy
- ekonomi Lassi Mäkinen, Lasmak Oy
- toimitusjohtaja Kirsti Paakkanen, Marimekko Oy
- johtaja Carola Teir-Lehtinen, Neste Oy
- tutkija Ilkka Tuomi, Nokia Research Center
- toimitusjohtaja Samuli Skurnik, Pellervo-Seura ry
- kehitysjohtaja Kari Ebeling, UPM-Kymmene Oyj
- toimitusjohtaja Pekka Ketonen, Vaisala Oy
- yrittäjä Kari Lilja, Wind Factory
- pääjohtaja Arne Wessberg ja suunnittelupäällikkö Ismo Silvo, Yleisradio
- maa- ja metsätaloustieteen kandidaatti Hilka Pietilä
- keksijä Toivo Pitkänen.

VALTIONEUVOSTON SELONTEKO

Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle osa II "Reilu ja rohkea - vastuun ja osami-

sen Suomi" on jatkoa selonteolle VNS 3/1996 vp "Suomi ja Euroopan tulevaisuus".

I ARVOT POLITIIKASSA JA POLITIIKAN KOHTEENA

"Yhteiskunnan arvot ja normit ovat sinälleen kannustimia. Kannustinongelmia syntyy, kun ne ovat ristiriidassa keskenään tai kansalaisten arvojen kanssa. Kansalaisten kokemana ongelma ei ole monimutkaisten järjestelmien teknistä vertailua, vaan sitä, että yhteiskunnan normit eivät ole selkeitä " (VN:n selonteko 1997, 19).

1. Arvojen ja arvostusten moninaisuus

Pysyvyys ja liike

Ihminen luo arvoja, arvottaa maailmaa ja toimii niiden kautta. Osa arvoista on pysyviä. Turvallisuus rakentuu pysyville arvoille, mutta myös liike on tärkeää. Kaikkein tärkeintä on ihminen, joka sekä yksin että ryhmässä itseään etsivänä, ilmaisevana ja toteuttavana on muutoksia liikkeelle paneva voima.

Strategisessa ajattelussa on olennaista muutoksen hallinta ja erityisesti murrosvaiheessa

epävarmuuden sietäminen. Menestyminen edellyttää, että ihminen löytää realistiset mahdollisuutensa. Kaikki tulevaisuuden tuoma hyvä - myös arvoissa - on helppo ottaa ilolla vastaan. Tämä ei vähättele sitä valiokunnan ensimmäisessä globaaleja ja eurooppalaisia kehityspiirteitä käsitelleessä mietinnössä (TuVM 1/1997) esille nostamaa viestiä, että hyvä ei tule kenellekään eikä millegään kansalle itsestään. Hyvän eteen on tehtävä työtä. Tärkeää on myös valmistautua huonoon.

Perusarvot yleismaailmallisia

Suomalaiset, kuten muutkin kansat, jakavat keskenään paljon yhteisiä perusarvoja. Tällaisia ovat lähimmäisenrakkaus, vastuu ympäristöstä sekä luonnon ja elämän kunnioitus. Varsin monet yhteiskuntaa koskevista arvoista, kuten demokratia ja tasa-arvo, on kirjattu perustuslakiin.

Vuosituhausien aikana erilaisista lähtökohdista muotoutuneille perusarvoille tai eettis-moraalisille ohjeille ja säännöille on ollut tyypillistä ihmisten oikeuksien ja velvollisuuksien määrittely. 1900-luku on ollut ihmisoikeuksien vuosisata. 1990-luvun lopulla on ryhdytty nosta-

maan esille ihmisen velvollisuuksia. Globaalis-
tumisen myötä on kasvanut tarve laatia maail-
manlaajuisia toimintamalleja ja pelisääntöjä.
Eettisten ohjeiden tai julistusten pääaiheita ovat
olleet ihmisyyys, väkivallattomuus ja elämän
kunnioitus, oikeudenmukaisuus ja yhteisvastuu,
totuudellisuus ja suvaitsevaisuus, toinen toisen-
sa kunnioittaminen sekä kumppanuus.

Ihanteet ja toiminta

Hallituksen selonteon arvoselvityksessä, kuten
yleensä myös alan tutkimuksissa, tarkastellaan
pääosin ihmisten ihanteita ja tavoitteita. Tule-
vaisuuden rakentamisen kannalta pitäisi selvit-
tää myös sitä, miten kansalaiset ja heidän yhteis-
önsä tosiasiassa käyttäytyvät. Ovatko ihanteet
ja reaali maailma etääntyneet liiaksi?

Tutkijat kuvaavat tavoitteiden ja toiminnan
ristiriitoja puhumalla toiminta-arvoista.

Toiminta-arvot kertovat elämänmuodosta ja -
tavasta. Niiden avulla voidaan kuvata myös sitä,
miten nykyinen hyvinvointiyhteiskunta toimii.
Vaikka arvomittauksissa suomalaiset arvostavat
rehellisyyttä ja vastustavat veronkiertoa tai sosi-
aalisten etuuksien väärinkäyttöä, ehkä liian monet
ovat valmiita tinkimään periaatteistaan. Pe-
rusteluiksi sanotaan useimmiten, että "muutkin
tekevät", "eihän tässä järjestelmässä muuten voi
pärjätä" tai "minun on vähäistä verrattuna sen ja
sen väärinkäyttöksiin."

Suomessa on hyvinvointiyhteiskunnan rahoitus-
ongelmien takia keskusteltu toiminta-arvojen
rapautumisesta yksilötasolla. On väitetty,
että pimeän työn tekijät ja teettäjät syyllistyvät
velvollisuuksien kiertoon. Työttömiä on syyllis-
tetty passiivisuudesta, yrittäjiä veronkierrosta,
varhain eläkkeelle haluajia laiskuudesta sekä
näitä ja monia muita ihmisryhmiä välinpitämät-
ömyydestä yhteistä varallisuutta kohtaan. Mi-
kään ei kuitenkaan viittaa siihen, että suomalai-
set ihmisinä olisivat yhtään epärehellisempiä tai
huonompia kuin ennen. Syitä on etsittävä raken-
teista.

Ovatko ihmisyyhteisöjen eli perheen, valtion,
yritysten, politiikan, ammatillisten ryhmien ja
ay-liikkeen toiminta-arvot kunnossa? Vastaavat-
ko ihanteet ja tavoitteet sitä, mitä tehdään? Ovat-

ko yhteiskunnan rakenteet sellaisia, että ihmiset
voivat elää hyvien arvojen ja ihanteiden mukai-
sesti vai pakotetaanko heidät tai ajautuvatko he
olosuhteiden sanelemana luopumaan ihannear-
voistaan? Toisin sanoen, jos yhteiskunta ei pidä
työn tekemistä kansantalouden kannalta välttä-
mättömänä ja on mahdollista saada riittävän
hyvä elämä tuen varassa, vika ei ole yksityisen
ihmisen - muuta kuin yhteisön politiikkaan vai-
kuttavana, minimissään äänestävänä kansalaise-
na. Ovatko eläkejärjestelmä ja talous niin vahvo-
ja, että voimme pyrkiä muita maailman kansoja
huomattavasti aikaisemmin eläkkeelle? Onko
koulutuksesta saatava hyöty niin heikko, että se
heikentää opiskelumotivaatiota? Ovatko verot ja
sosiaalimaksut niin korkeat ja menettelyt niin
byrokraattiset, että kynnys yrittäjäksi ryhtymi-
seksi on liian korkea? Ovatko sosiaalietuudet ja
työelämän säännöt sellaisia, että ihmiset ottavat
työtä vastaan vain tietyin ehdoin? Onko ihmisil-
le ylipäättään annettu oikea kuva julkisen vallan
ja kansalaisten välisistä oikeuksista ja velvolli-
suuksista suhteessa julkisen talouden tuleviin
voimavaroihin?

Toisentyypinen ajankohtainen esimerkki
ihanteiden ja todellisuuden huomattavasta eros-
ta on suhtautuminen maaseutuun. Maaseuturak-
kaus on asenne- ja arvotutkimuksissa yksi sel-
vimmin suomalaisia yhdistävä arvo. Samaan ai-
kaan koulutetut aktiiviset nuoret ihmiset muutta-
vat maalta suuriin kaupunkeihin enemmän kuin
aiemmin. Pettääkö maaseudun arvopohja käy-
tännössä? Olemmeko romantisoineet kuvan
maaseudusta? Vallitseeko maaseudun elinolo-
suhteiden ja ihannearvojen välillä ristiriita?
Olemmeko rakentaneet kuvan ihannemaaseu-
dusta, jolle ei ole sijaa keskittyvässä taloudessa
ja kovenevassa kilpailussa?

1990-luvun lama ja murros ovat muuttues-
saan pysyväisluonteisiksi kasvattaneet ihanne-
ja toiminta-arvojen eroa. Poliitiikan tärkeä eetti-
nen kysymys kuuluukin: Miksi Suomessa on
niin paljon työttömiä, syrjäytyneitä, työn uuvut-
tamia ja veronkierron hyväksyviä ihmisiä juuri
nyt, kun kansantalous on vauraampi, tuotanto te-
hokkaampi ja kansa osaavampi kuin koskaan en-
nen?

Yksilön ja yhteisön arvot

Yksilön ja yhteisön arvot eivät ole vastakkaisia vaan toisiaan täydentäviä. Kummallakin tasolla on oma tehtävänsä. Vahva yhteisöllisyys luo edellytykset henkisellet kasvulle ja muullekin hyvinvoinnille. Olennaista on ihmisten osallistuminen, tiivis yhteistyö ja menestykseen kannustava ilmapiiri.

Paikallistasolla, kun pienyhteisöjen merkitys on kasvussa, yksilöiden arvot ovat tärkeitä. Samalla korostuu globaalien arvojen määrittelyn tarve.

Yrityksissä on 1990-luvulla pohdittu organisaation arvoja enemmän kuin aiempina vuosikymmeninä. Olennaista on, että arvot yhteisesti määritellään ja julkistetaan.

Yhteisöjen arvot määrittyvät osaltaan yksilöiden arvoista. Erityisen vahva on ollut kansalaisuuden kautta tapahtuvaa yhteisöön sitoutuminen. Itsenäisen valtion kansalaisina suomalaiset jakavat useilla kansainvälisyyden tasoilla arvoja muiden maiden kansalaisten kanssa. Maailmantason poliittisia toimijoita ovat YK, Maailmanpankki, OECD, G 7-kokoukset, Punainen Risti tai esimerkiksi Kirkkojen Maailmanneuvosto ja Euroopan tasolla erityisesti Euroopan unioni ja Euroopan neuvosto, joilla kullakin on oma arvopohjansa.

Euroopan unionin arvoiksi ovat kohonneet rauha, demokratia ja kansalaisten osallisuus ja oikeudet. Euroopan neuvoston arvoissa puolestaan korostuvat moniarvoinen demokratia, ihmisoikeuksien kunnioitus ja oikeusvaltioperiaatteet. Toiminnan tasolla Euroopan yhdentyminen on näkynyt ennen kaikkea talouden vakauden ja tehokkuuden sekä kilpailukyvyn varmistamisen tavoitteina. Osana tätä on kannettu huolta sellaisista asioista kuin väestön koulutuksesta, työllisyydestä, tutkimuksesta, sosiaalisesta tasa-arvosta tai kestävästä kehityksestä. Yleiseksi ongelmaksi on koettu, etteivät talouden tavoitteet ja arvot ole riittävästi kohdanneet näitä muita yhdentymisen peruslähtökohtia.

Kansainvälisestä toiminnasta löytyy useita esimerkkejä, joissa on pyritty yhteiseen arvojen ja etiikan määrittelyyn. YK:n ihmisoikeusjulistus lienee näistä tunnetuin. Tämän vuosikymme-

nen esimerkkinä toimii hyvin Maailman uskontojen parlamentin satavuotiskokous 1993 Chicagossa. Eri uskontojen ja eettisten ryhmien edustajat hyväksyivät yhteisen globaalin etiikan julistuksen. Sen tärkeimmät sanomat olivat: 1) ei synny parempaa maailmanjärjestystä ilman uutta globaalia etiikkaa, 2) jokaista ihmistä täytyy kohdella inhimillisesti, 3) on kuljettava tietoisesti kohti väkivallattomuuden ja elämäkunnioituksen kulttuuria, kohti solidaarisuuden ja oikeudenmukaisen talousjärjestyksen kulttuuria, kohti suvaitsevaisuuden ja totuudellisuuden kulttuuria ja kohti miehen ja naisen tasa-arvoisen kumppanuuden kulttuuria sekä 4) on nostettava eettistä tietoisuutta.

Kansainvälisten toimijoiden arvojen muodostuminen vaikuttaa Suomen tulevaisuuteen. Suomen on oltava tässäkin globaalietiikan alaan kuuluvassa kansainvälisessä toiminnassa aktiivisesti mukana. Se on kansainvälistyvässä taloudessa ja politiikassa rauhan säilymisen tae, mutta samalla eri aloilla toimivien ihmisten käytännön yhteistyön ajatuksellinen perusta.

Yksilö- ja yhteisöarvojen välimaastossa vaikuttavat ammatilliset arvot, joiden taustalla on Euroopassa jo keskiajalta tunnettu ammattikuntalaitos. Ammatti on pitkään ollut ihmiselle tärkeä asia. Se on ollut ihmisten toimeentulon sekä yhteiskuntaan sitoutumisen perusta ja yleisen sosiaalisen arvostuksen lähde. Ammatteihin liitetyt arvot ja eettiset säännöt on koettu henkilökohtaisina tärkeiksi. Ammatteihin liittyvät arvot pyrkivät olemaan toiminta-arvoja. Ne syntyvät ammatinharjoittajien yhteisen harkinnan ja päätöksenteon pohjalta. Useissa ammattikunnissa niitä myös valvotaan ja jäsen saatetaan jopa erottaa ammattiyhteisöstä tai hänelle voidaan langettaa kielto harjoittaa ammattia. Näiden arvojen voima käytännön kannalta on siinä, että ne ovat itse asetettuja.

Politiikan arvot

Demokraattisessa valtiossa politiikalla pyritään ohjaamaan asioiden kulkua moraalisten arvojen mukaan - siis sen mukaan, mitä kansalaiset katsovat kuuluvan hyvään ja arvokkaaseen elämään.

Demokratiassa politiikka saa valtuutuksensa kansalta ja tuo valtuutus koskee myös arvoja. Poliitiikan on perustuttava julkisesti määriteltymiin ja tunnistettaviin arvoihin. Pysyäkseen toimivana poliittisen järjestelmän on pidettävä huolta arvopohjansa kestävydestä.

Mitä politiikoilta tässä tilanteessa odotetaan? Millaisia ovat ihannearvot? Kansalaiset katsovat, että koska poliitikot käyttävät toisten heille luovuttamaa valtaa ylitse muiden ihmisten, heidän tulee noudattaa korkeaa moraalialia ja kunnioittaa yhteisön yhteisiä arvoja. Poliitikoilta odotetaan herkkyyttä oikean ja väärän tunnistamisessa.

Kun vallan lähteen eli kansan arvot muuttuvat, on myös politiikan muututtava. Toisaalta politiikan velvollisuus on itse aktiivisesti luoda uusia yhteiskunnan ja kansalaisten hyvää edistäviä arvoja. Viestin ja vaikutuksen on kuljettava molempiin suuntiin. Kansalta politiikalle ja politiikalta kansalle. Nykyisestä tulevaan ja tulevasta nykyiseen. Epävakaassa ja muuttuvassa maailmassa politiikan on pidettävä huolta vakaudesta. Samalla poliitikkojen on oltava näkijöitä ja edelläkävijöitä. Heidän on huolehdittava liikkeestä ja heidän on uskallettava ottaa riskejä.

Ihannearvojen lähtökohdista koko poliittinen järjestelmä perustuu luottamukselle - kansalaisten uskollen siihen, että tavoitellaan oikeita asioita ja toimitaan oikein. Koska politiikan odotetaan pystyvän vastaamaan lupauksiinsa, sen on asettava tehtävänsä oikein. Luottamukselta puutttaa pohja, jos odotukset ja lupaukset ja edes paras mahdollinen toiminta eivät kohtaa toisiaan. Tästä syystä politiikan ja sen tärkeimmän toimijan eli valtion tehtävien, roolin ja voimavarojen on oltava keskenään sopusoinnussa.

Valtion asemaa ja tehtäviä on 1990-luvun kuudessa jouduttu monessa läntisessä maassa arvioimaan ristiriitaisista lähtökohdista. Toisaalta katsotaan, että yhteiskunnan on pidettävä huolta kansalaisistaan. Toisaalta nähdään, että valtion tehtävien liiallinen laajentaminen heikentää sen uskottavuutta ja yhteiskunnan arvopohjaa. Maailmanpankki ja OECD ovat toistuvasti varoittaneet valtioita ottamasta vastuulleen tehtäviä, joita ne eivät voi hoitaa ja joihin niillä ei enää ole

edes välineitä. On muun muassa kehoitettu kriittisesti arvioimaan, voiko työpaikkojen luominen olla valtion tehtävä.

Oli vallalla lihavien tai laihojen valtion ihanne, politiikan ja valtion on huolehdittava, että tulevilla sukupolvilla säilyy aito valinnanmahdollisuus.

Politiikkaa tarvitaan erityisesti murroskauteina. Sen on löydettävä uusi oma roolinsa muuttuvassa maailmassa.

Arvopohjan murros

Tulevaisuusvaliokunnan aiemmassa mietinnössä (TuVM 1/1997) kuvataan kansainvälistä yhteiskunnallista murrosta, johon vaikuttavat erityisesti talouden globalistuminen ja uusi teknologia. Muutos heijastuu myös suomalaisen yhteiskunnan arvoihin.

Toisenlaisen arvion mukaan on liioiteltua puhua murroksesta. Globalitalous koskee vain pientä osaa taloudesta, tuotannosta ja kaupasta. Elektroniikka- ja tietotekniikan kehitys vaikuttaa kaikkeen, mutta silti muutos on monilla tekniikan aloilla varsin hidasta. Teknologian keksinnöt (sähkö, puhelin, lentokone) olivat 1800-luvun lopussa merkittävimpiä kuin 1900-luvun lopussa. Tulkinnan kannattajat muistuttavat, että tämän päivän murrosta arvioitaessa on pidettävä mielessä, etteivät länsimaiden ihmiset ole koskaan kokeneet niin pitkää rauhan ja taloudellisen hyvinvoinnin aikaa kuin toisen maailmansodan jälkeen.

Murroksen olemassaolon erilaisesta tunnistamisesta ja tunnustamisesta riippumatta maailman kansainvälistyessä arvot ja arvostukset eivät ole enää yhtä kansallisia kuin aiemmin. Tulevaisuusvaliokunta on aiemmassa mietinnössään korostanut viisasta sopeutumista maailman muutoksiin, mutta samalla aktiivisuutta ja aloitteellisuutta. Näin myös arvojen kohdalla.

Arvojen ja politiikan perustelut seuraavat läheisesti toisiaan. Historian eri aikoina erilaiset lähtökohdat ovat oikeuttaneet päätöksentekoa. Taustalla olevaa uskoa ratkaisumalleista voidaan pitää arvopohjaisina valintoina. Sosiologi Pertti Alasuutari on kirjassaan Toinen tasavalta

(1996) jakanut Suomen sodanjälkeisen historian kolmeen eri perustalta lähtevään aikakauteen.

Sodan päättymisestä aina 60-luvun jälkipuoliskolle asti keskustelua käytiin paljolti viittamalla eettisiin ja moraalisiin perusteluihin. Aikaa voidaan nimittää moraalitalouden ajaksi. Moraalisilla periaatteilla perusteltiin päätöksentekoa. Tämä kulttuurinen erityispiirre on ollut yhteydessä silloiseen taloudelliseen kehitysvaiheeseen. Toisen vaiheen muodostaa aika 60-luvun lopulta 80-luvun alkupuolelle. Käytännössä 70-lukua voidaan pitää suunnitelmatalouden vaiheena. Aikaa luonnehti voimakas usko siihen, että ongelmat voidaan ratkaista tieteellisellä suunnittelulla ja organisoinnilla. Kolmantena vaiheena voidaan pitää 80-luvun alkupuolelta nykyaikaan ulottuvaa ajanjaksoa. Valtiokeskeisyys on hiljaksen muuttunut puheeksi yksilöistä ja puhe markkinoista ja kilpailuttamisesta on lisääntynyt. Tätä kilpailutalouden aikaa elämme yhä.

Moraalitalouden aikana puhuttiin hoiva- ja hoitotyön kutsumusluonteesta. Suunnittelutalouden aikakaudella tällainen alkoi tuntua vanhanaikaiselta ja alettiin korostaa sosiaali- ja terveydenhoitotyön ammattimaisuutta ja koko yhteiskunnan tieteellisen suunnittelun tarpeellisuutta. Nykyisen kilpailutalouden vaiheessa puhutaan mielellään sosiaali- ja terveyspalveluista sekä niiden tuottamisesta, tarjonnasta ja kysynnästä. Alan ammattikunnat ikään kuin markkinoivat itseään ja omaa työtään. Ajattelua ja toimintaa ohjaavat kielikuvat. Samalla usein myös arvopohja ei enää nouse moraalin ja tieteen piiristä vaan yritysmaailman piiristä.

Samantapainen kehityskulku nähdään kun seurataan sitä miten 30-luvun kansalliset arvot ja perhearvot muuttuivat 60-luvun yhteisyyden ja solidaarisuuden arvojen korostamiseksi. Pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisajankohdan arvoina ovat olleet oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo. Oikeudenmukaisuus voitti ajattelussa tarkoituksenmukaisuuden. Nykyisin ns. reaalisosialismin romahtamisen jälkeen on katsottu, että tarkoituksenmukaisuus on voittanut oikeudenmukaisuuden ja vallalla ovat markkinatalouden tehokkuusarvot.

On ilmeistä, että myös ensi vuosituhaanella poliittiset suuntaukset ovat sidoksissa yleiseen arvojen kehitykseen. Jännitteitä ja vastakkaisuuksia syntyy talouden ylivallasta ja edelleen voimakkaana koetusta solidaarisuuden tarpeesta.

2. Rakenteet politiikan asia

"Elämänhallinnan tunne jakautuu elämän ymmärrettävyyteen, hallittavuuteen ja merkityksellisyyteen. Erityisesti elämän merkityksellisyys selittää sen, miksi "vaikeat ajat" eivät välttämättä merkitse elämään tyytymättömyyden yleistymistä. Osa merkityksellisyydestä tulee näissä tilanteissa yhteisöstä. Ihmisessä on sisäinen kannustinjärjestelmä, jonka takia mahdollisimman haasteeton ja helppo elämä ei ole ihanne. Riittävät resurssit - tunne siitä, että jotain on tehtävissä sekä näkemys siitä, mitä se voi olla - ovat kuitenkin yhteiskunnan oikeudenmukaisuuden edellytys" (VN:n selonteko 1997, 38).

Politiikalla luodaan yhteiskuntaan toiminnan edellytyksiä ja rajoja. Tästä politiikan peruslähtökohdasta huolimatta poliitikkojen rooliksi jää liian pelkästään pienten yksityiskohtien kanssa näpertely. Suuret linjaratkaisut saattavat syntyä ministeriöiden valmistelussa ilman riittävää poliittista ohjausta. Näin on riippumatta siitä, eletäänkö hyviä vai huonoja aikoja. Kansanvallan lujuus perustuu kuitenkin siihen, että voimat keskitetään yhteiskunnan kestäviin rakenteisiin.

Osa arvopohjasta koostuu sellaisista yleismaailmallisista tekijöistä kuin uskonto. Uskontoon ja perheeseen kiinnittyvät arvot ovat lähes kaikissa yhteiskunnissa vahvasti perinteisiin sidottuja. Luonnon merkitys on ollut ja on edelleen ratkaiseva. Kestävän kehityksen periaatteet ovat olleet viime vuosikymmeninä esillä. Entistä selvemmin on ryhdytty puhumaan ympäristön lisäksi taloudellisesta ja sosiaalisesta kestäväydestä. Ihmisten oikeudet ja velvollisuudet ovat olleet koko 1900-luvun laajalti arvokeskustelun keskiössä. Perimän ja elinympäristön välisestä

suhteesta on aika ajoin kiistaa, mutta molempien osuus arvopohjasta on merkittävä.

Arvopohja määräytyy tulevaisuudessa hyvin erilaisista tekijöistä. Poliittisella päätöksenteolla voidaan vaikuttaa vain osaan asioista. Mietintöön on poimittu joitakin arvopohjaamme vaikuttavia tekijöitä. Ne eivät ole yhteismitallisia, mutta antavat välähdyksenomaisen mielikuvan arvovalintojen moninaisuudesta.

Rauha ja tasa-arvo

Rauhantila on koko muun arvopohjan määräytymisen kannalta ratkaisevan tärkeää. Konfliktien estäminen ja hallinta on kaikkialla ihmisyyteisissä eräs tärkeimpiä yhteiskunnan tehtäviä.

Rauhaan verrattavat ja siihen monella tasolla ja tavalla kytkeytyvä yleismaailmallinen perusta yhteisille ja yksityisille arvoille on pyrkimys tasa-arvoon. Tasa-arvo on laajasti hyväksytty päämäärä. Käsitykset siitä, miten tasa-arvo määritetään vaihtelevat. Toiset pyrkivät tasa-arvoon universaalin hyvinvointiyhteiskuntäsitteen kautta. Progressiivisen verotuksen ja tulonsiirtojen avulla pyritään kaventamaan ihmisten välisiä tuloeroja ja siten edistämään tasa-arvoa. Toisten mielestä verotuksen liiallinen progressio synnyttää kannustusongelmia ja liialliset tulonsiirrot passivoivat synnyttäen työttömyyttä. Tämän ajattelun mukaan tuloeroja pitäisi päinvastoin kasvattaa, jotta työllistymisen kautta lisättäisiin tasa-arvoa.

Pohjoismaisessa hyvinvointimallissa tasa-arvo on yleisesti hyväksytty lähtökohta. Tasa-arvoon liitetään ihmisten vapausoikeudet, osallisuus ja palvelut. Esimerkiksi palvelujen kohdentuminen kaikille varallisuudesta riippumatta on nähty mallin oikeutuksen kannalta välttämättömänä. Tämän rinnalle on noussut toinen ajatussuunta, jonka mukaan ihmiset eivät ehkä olekaan kaikissa asioissa tai voikaan olla tasa-arvoisia. On ruvettu puhumaan tasauspyrkimysten rinnalla mahdollisuuksien tasa-arvosta.

Syntyperä ja syntymäpaikka

Kansainvälisellä ja kansallisella politiikalla on pyrittävä vastaamaan seuraavaan moraaliseettiseen kysymykseen: Onko oikein, että ihmisen

hyvän elämän perusedellytysten kannalta ratkaisevin tekijä on yhä se, mihin perheeseen hän sattuu syntymään?

1900-luvun teollisen yhteiskunnan tavoin myös 2000-luvun tietoyhteiskunnan ilmeisesti merkittävin ihmisten arvopohjan eriyttäjä on syntymä. Afrikkalaiseen perheeseen syntyvän lapsen lähtökohdat elää YK:n määrittämien yleismaailmallisten ihannearvojen mukaisesti tai menestyä globaalistuvan talouden mittarein syntyvän lapsen mahdollisuuksista. Suomessa virallisesta tasa-arvosta ja valtiosääntöön vahvistetusta kansalaisten tasaveroisen kohtelun periaatteesta huolimatta valikoitumiseen osaaviin ja osaamattomiin, työllisiin ja työttömiin, menestyjiin ja häviäjiin, rikkaisiin ja köyhiin sekä terveisiin ja sairastaviin vaikuttaa edelleen liiaksi syntymä.

Pohjoismaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa pidetään hyvin tärkeänä sitä, että julkiset palvelut kohdistetaan kaikille. Näin halutaan turvata kaikille mahdollisimman pitkälle tasavertaiset elämän edellytykset ja lähtökohdat. Järjestelmän idea on, että kaikki maksavat ja kaikki saavat hyödyn. Yhteiskunta rahoittaa verovarilla yksilön elämää riskitilanteiden hallitsemiseksi. Hyödyn ja turvan saannin ajankohta vaihtelee ihmisen elämäntilanteen mukaan esimerkiksi vakavan ja hoidoltaan kalliin sairauden kohdalla. Tilannetta kuvaa hyvin se, että naiset eivät synnytä veronmaksajia vaan vauvoja. On myös esitetty kritiikkiä järjestelmää kohtaan, jossa maksetaan suhteellisen korkeita veroja ja haetaan niihin kompensatiota veromarkoilla tuetuilla palveluilla ja tulonsiirroilla.

1990-luvun kehitys on tuonut esille epäilyjä järjestelmän rahoituspohjan kestävydestä. Käytännön rahoituspohjavaikeuksien vuoksi on syytä reagoida seuraaviin merkkeihin. Hyvätuloisin viidennes hyödyntää täysmääräisesti yhteiskunnan peruspalvelut, mutta myös kaikkein kalleimmat palvelut esimerkiksi korkeakouluopetuksen ja korkeakulttuurin kautta. Työssäkäyvälle ylemmälle keskiluokalle ohjautuu aktiiviväestönä suuri osa yhteiskunnan tuesta. Pienituloisim-

pien tuki on näkyvintä, koska se on pääosin tulonsiirtoa, suoraa rahatukea.

Osa haluaa säilyttää tilanteen, koska se legitimoii korkean verotuksen ja säilyttää yhteiskunnallisen vakuutusjärjestelmän, jolla turvataan kaikkien ihmisten elämän riskitilanteita. Osa haluaa lisätä tarveharkintaa, koska näkee, että esimerkiksi hyvätuloisilla on varaa maksaa palveluistaan ja pientuloiset hyötyvät suhteellisesti ottaen liikaa keskituloisten kustannuksella.

Olennaista on pohtia suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuuden vaihtoehtoja. Mikä osa yhteiskunnan tuesta ja palveluista on kaikille suunnattu? Pitäkö tarvehankinta lisätä? Onko omavastuiden jakautumista ja määrää harkittava uudelleen?

Suomalainen yhteiskunta on historiansa aikana kulkenut monta harppausta kohti tasa-arvoa ja aiempaa tasaisempaa tulonjakoa. Hyvinvointiyhteiskunnan tasa-arvopyrkimyksistä huolimatta elinympäristö on monelta osin merkittävä. Perheen varallisuus ja koulutus vaikuttavat yhä pitkälle lasten opintopaikan laatuun, ihmisten sairastavuuteen, elinikään ja sosiaalisen nousun mahdollisuuteen. Työttömyyteen vaikuttavat perhetausta ja muut alueelliset elinolosuhteet. Väli- ja Pohjois-Suomen työttömien lapsista pahimpana työttömyysaikana yli 40 prosenttia on ollut vailla työtä. Sama ilmiö on havaittavissa myös suurkaupunkien lähiöissä.

Omaksi kokeminen: oma ja yhteinen

Jos halutaan vahvistaa yhteisöjen eettistä pohjaa, olisi pystyttävä tunnistamaan ne rakenteelliset tekijät, jotka vahvistavat yksilöiden moraalila. Omaksi kokeminen on eräs tällainen tekijä.

Perhe on läheinen ja turvallinen. Perhe on yksityisyyden suojake, johon edes valtio ei voi tulla kuin tarkoin määritellyin ehdoin. Perhe on institutionaalisella tasolla ehkä tärkein yhteiskuntaa voimistava omaksi kokemisen muoto.

Varsin erilaisissa yhteiskunnissa ja eri aikoina omistuksella on ollut yhteiskuntaa kiinteyttävä vaikutus. Harva ihminen tuhoaa omaansa. Omistuksen käsite on kuitenkin nähtävä materiaa laajempänä. Se tarkoittaa myös tietoa, taitoa, osaamista, oivallusta tai aatetta.

Historia tuntee lukuisia sekasortoisia vaiheita, joissa yhteiskunnallinen järjestys syntyy, ihmisten luottamus sitä kohtaan vahvistuu ja uskallus sitoutua yhteisten asioiden puolesta toteutuu vasta omistusoilojen selkiinnyttyä. Ihmisten on tiedettävä kuka omistaa maan ja muut vaurauden ja menestymisen lähteet. Venäjällä omistuksen epäselvyys on tänäkin päivänä eräs suurimpia vakaan talouden, kestävän yritys- ja sijoitus-toiminnan ja muun kehityksen esteitä.

Pohjoismaissa valtion omistus on ollut elintärkeää infrastruktuurin luomisessa. Ilman valtion investointeja Suomen kaltainen maa ei olisi teollistunut. Tämän päivän osaamisyhteiskuntaa ei olisi ilman julkista sektoria.

Tulevaisuudessa Suomen kaltaisessa vauraassa maassa omaa, osakkuutta ja omistusta koskevien arvojen ongelmat ovat toisenlaisia. Omistusoikeus on kasaantumassa uhkaavasti. Nuoret eivät useinkaan omista mitään. He valitsevat - pakosta tai tietoisesti - omistusasunnon sijasta vuokra-asunnon. Jotkut kansalaisryhmät jäävät mitään omistamattomina tuotannollisen ja tehokkaan yhteiskunnan ulkopuolelle.

Työttömyys tai palkkojen pieneneminen aiheuttama pysyvä köyhtyminen saattavat irrottaa liian suuren osan kansasta omistuksesta ja samalla yhteisyyden piiristä. Samanlainen uhka on nähtävissä oman muissa ulottuvuuksissa eli osaamisessa ja osallisuudessa. Pariisin tai Lontoon suurkaupunkien slummit, joita poliisitkin välttelevät, ovat suurkaupunkien ongelmien moninaisuutta vähättelemättä myös esimerkkejä omistamattomuudesta ja osattomuudesta. Los Angelesin mustan köyhälistön hyökkäys muutama vuosi sitten omistavaa luokkaa vastaan tai Indonesiassa kiinalaisten omistamien kauppoyjen summittainen hävitys ovat esimerkkejä siitä, mihin vastakohdat voivat johtaa.

Omaksi kokeminen ja yhteisyyden tunteen synnyttäminen on yksi politiikan tärkeitä tehtäviä. Ihmiset ovat valmiita osallistumaan silloin kun kokevat olevansa itse osallisia. Yhteiskunnan toimivuuden kannalta osallistuminen ja omaksi kokeminen ovat välttämättömiä.

Oman ja omistuksen riittävän tasainen jakautuminen on kaikkien etu. Myös varakkaimmat

ihmiset hyötyvät tasauksen tuomasta turvallisuudesta. Suomalaisille on vieras ajatus vartijoiden valvomista työpaikoista ja asuinalueista. Suomessa pidetään arvossa pelotonta liikkumista ulkona.

Kun omistuksen painopiste siirtyy maanomistuksesta ja materiasta henkisiin seikkoihin jakaminen näyttää helpommalta, mutta saattaa olla jopa vaikeampaa. Materiaa on helpompi siirtää toiselle kuin osaamista. Osaaminen on vaurauden tärkeä lähde ja tuotannontekijä. Se on periaatteessa uusiutuvaa ja kaikkien hankittavissa, mutta toisaalta se on selvästi yksilön omaisuutta. Osaamisen epätasainen jakautuminen voi eriarvoistaa yhteiskuntaa paljon pahemmin kuin materian epätasa-arvoinen jakautuminen.

Omaksi kokemisen toinen - vähintään yhtä tärkeä - kivijalka kuin oma on yhteinen. Ihminen haluaa olla ihmisyyhteisön jäsen. Hän on perheen jäsen. Työn, opiskelun ja harrastusten kautta hän paitsi turvaa elantonsa ja työkykyisyytensä saa myös mielekkyyttä elämäänsä. Ihminen haluaa seurata oman elämänsä lisäksi ympäröivää maailmaa ja vaikuttaa siihen. Yhteisvastuullisuus on tärkeä oman muoto.

Yhteisyys varmistaa, ettei yksityinen omistaminen käänny muita ihmisiä tai luontoa vastaan. Omallaan ei saa tehdä mitä vaan.

Poliittisen ja hallinnollisen päätöksenteon läheisyys kuuluu myös omaksi kokemiseen. Jos kansalaisia koskevat päätökset tehdään liian kaukana, ei niitä koeta tärkeiksi. Ihmiset katsovat, että pitkät edustusketjut, päätöksenteon portaat ja alueelliset etäisyydet estävät heidän ajatustensa ja arvonsa välittymisen yhteiseksi hyväksi. Euroopan unionin piirissä on osin näistä syistä nostatettu keskustelua alueiden ja maakuntien itsehallinnosta vastapainona talouden integraation (ml. EMU) vääjäämättä aiheuttamalle päätöksenteon keskittymiselle.

Huolenpito

Yhteiskunta on terve ja uudistuva, jos kansalaiset, yritykset, valtiot, kunnat ja muut toimijat omaa etua tavoitellessaan huolehtivat itsestään, toisistaan ja yhteisestä. Yhä harvempi saa edes omaa etua, jos yhteistä infrastruktuuria - fyysis-

tä ja henkistä - ei pidetä hyvässä kunnossa. Elin-tärkeää on kantaa yhteisesti yli maiden rajojen vastuuta luonnosta, luonnonvarjoista ja ympäristöstä.

Suomessa materiaallinen elintaso on hyvä. Ihmisistä pidetään pääosin hyvää huolta. Ongelma on siinä, että hyvinvoinnista huolimatta osa vanhuksista, lapsista, työttömistä ja ikääntyneistä työntekijöistä kokee, että heidät on jätetty ilman riittävää huomiota. Valtio tai kunta ei voi korvata vanhempia, omaisia ja ystäviä, ei ihmissuhteita ja toisen ihmisen läheisyyttä. On esitetty painavia väitteitä siitä, että lapset ovat kodeissa liian paljon yksin ja kasvatustehtävä on siirtynyt liiaksi lastentarhoille ja kouluille. Työttömien toimeentulo tuetaan, mutta he kokevat, ettei heitä yhteiskunnassa tarvita. Ikääntyvät työikäiset katsovat olevansa työpaikoillaan nuorempien tiellä. Yksin asuvilla tai laitoksissa olevilla vanhuksilla ei ole riittävästi keskustelukumppaneita.

Huolenpito on pohjoismaisessa hyvinvointimallissa vaarassa jäädä liiaksi viranomaisten vastuulle. Laitostuminen on kaikkien isojen, ylhäältä johdettujen järjestelmien vaiva.

Palkitseminen

Ihminen haluaa onnistua ja saada hyväksyntää ympärillään. Moni olettaa saavansa jotain etua tai mielihyvää tehdessään työnsä tai hoitaessaan opintonsa tai muun toimensa paremmin kuin muut tai paremmin kuin ennen. Sama koskee yhteisöjä ja yrityksiä.

Yhteiskunnassa voi olla rakenteellisia esteitä palkitsemiselle ja onnistumiselle. Liian raskasta verotusta pidetään yleensä motivaation tuhoajana. Tasainen palkkaus ja hyvä ansiokehitys koulutuksesta ja työn vaativuudesta riippumatta oletettavasti aiheuttaa samansuuntaisen kehityksen. Työttömyyskorvaukset, yritystuet tai muut valtion vastikkeettomat avustukset voivat lisätä passiivisuutta. Kansalaispalkka tai varhaiseläkkeet valtion pysyvänä ja suorana tukena ovat palkitsemisen ja onnistumisen näkökulmasta kaikissa Euroopan maissa erittäin vaikeita ratkaisuja. Ilmeisesti mekaaninen EU:n maataloustuki on näistä arvolähtökohdista väärin raken-

nettu. Maanviljelijältä puuttuu motiivi ahkeroida tekemällä pidempää päivää ja korjaamalla työtapojaan tai tehdä tuotannollisia uudistuksia, jos palkka joka tapauksessa maksetaan pinta-alan mukaan.

Suomessa on viime vuosina paljon keskusteltu siitä, missä määrin vähimmäistoimeentulon takaama sosiaalinen etuus (esimerkiksi toimeentulotuki) on palkitsemisen kannalta ongelmallinen. Ansiotulot leikkaavat tulonsiirtoa koko määrällään eikä työnteosta koidu sen tekijälle lainkaan taloudellista hyötyä. Siksi onkin ehdotettu, että ajattelutapaa nimityksiä myöten tulisi muuttaa ja samalla mahdollistaa, että jaettavan tulon päälle voisi hankkia omia ansiotuloja. Edullisten varhaiseläkkeiden hyväksyntä puolestaan merkitsee, ettei haluta löytää ratkaisuja ikääntymisen tuomiin ongelmiin työelämässä. Tästä näkökulmasta katsoen mieluummin tulisi kannustaa vanhenevaa työntekijää tekemään vaikka lyhyempää työpäivää. Tapa, jolla lopullisen eläkkeen määrä lasketaan, tulisi muuttaa tällaista työtä suosivaksi.

Oikeudet ja velvollisuudet

Ihmisten toiminta ja sitä määräävät arvot rakentuvat oikeuksille perheessä, työssä ja yhteiskunnassa. Oikeuksien ja velvollisuuksien on oltava oikeassa suhteessa toisiinsa. Pitkänä rauhan kautena on lisätty yhteiskunnan tarjoamia palveluja ja korostettu kansalaisten sosiaalis-taloudellisia oikeuksia. Velvollisuudet ovat osin yleisessä ajattelussa pelkistyneet veronmaksuksi. Tällöin ihmisiltä on voinut hämärtyä käsitys jopa siitä, että perheillä on yhä ensisijaisesti vastuu lasten huollosta ja kasvatuksesta.

Kansainvälisessä yhteiskuntakeskustelussa on hahmoteltu YK:n ihmisoikeusjulistuksen rinnalle YK:n ihmisten velvollisuuksien julistusta. Se sisältäisi 30 artiklaa, joissa kussakin olisi yksi tai useampi velvollisuus. Velvollisuudet koskevat ihmisyyttä, väkivallattomuutta, elämänkunnioitusta, oikeudenmukaisuutta ja solidaarisuutta, totuudenmukaisuutta ja kärsivällisyyttä ja keskinäistä kunnioitusta ja kumppanuutta.

Suomessa lienee tärkeää nähdä ihmisen kasvava tarve yhdessä vastata elämästään. Edellytyksenä on, että yhteiskunnassa vallitsee riittävän selkeä kuva siitä, että hyvinvointiyhteiskunnassa molemmat osapuolet - yksilö ja yhteiskunta - tekevät oman osuutensa. Tulevaisuusvaliokunnan aiemmassa mietinnössä (TuVM 1/1997, 8 - 14) puhuttiin elämän hallinnasta eräänä kaiken lävistävänä menestystekijänä. Mitä tämä tarkoittaa? Otetaan esimerkki työn ja koulutuksen aloilta.

Suomessa on työn ja teknologian uusiutumisen nopeus ja perinpohjaisuus koettu aiemmin ja selvemmin kuin muissa läntisissä maissa. Suuri osa työssä tarvittavista teknisistä tiedoista vanhenee muutamassa vuodessa. Euroopan komissio on arvioinut, että 80 prosenttia työpaikkojen teknologiasta uusitaan vuosien 1995-2005 välisenä aikana. Se edellyttää myös työntekijöiden uudistumista, sillä tuona aikana EU:n työvoimasta uusiutuu vain 20 prosenttia (Suomessa noin 23). 20-30-vuotiaiden ikäluokka supistuu yhdeksällä miljoonalla, mutta 50-60-vuotiaiden osuus kasvaa lähes kuudella miljoonalla.

Ongelmaa ei voida ratkaista, ellei lähdetä siitä, että ihmisten on yritettävä viimeiseen asti pysyä työtehtäviensä vaatimalla tasolla - myös teknologiassa. Kunkin ihmisen on huolehdittava omalta osaltaan itsensä työkykyisenä pitämisestä. Menestyvät työyhteisöt muuttuvat suunnitelmallisesti oppiviksi organisaatioiksi. Ammatillinen liikkuvuus, työtehtävien määrätietoinen muuttaminen ja uudelleen koulutus osana uusiutumista nousevat ratkaisevan tärkeiksi verrattuna paikallaan oloon, passiivisuuteen ja mahdolliseen syrjäytymiseen.

Sivistys

Suomalaisen sivistyksen sanotaan olevan perintöä, lainaa ja alkuvoimaa. Sivistyksemme on juuri arkisuudessaan ja käytännönläheisyydessään tukenut tasa-arvoa, demokratiaa ja oikeudenmukaisuutta.

Tietointensiivisessä yhteiskunnassa, jossa teknologian kehitys on huimaavaa, sivistyksen tulevaisuus ei ole ongelmaton. Ruutumaailma on kovin rationaalinen ja sivistys on vaarassa ka-

peutua tiedolliseksi osaamiseksi. Tulevaisuuden menestyjiä ovatkin ne kansakunnat, joissa ratkaisevaksi voimavaraksi nousee laaja ja syvä ihmisyytensä, vahva mielen maailma. Rohkeus ei kasva pelkästään älyn varassa.

Kiihkeän lyhyt- ja pitkäaikainen elämäntapa, joka houkuttelee pistäytymisiin ja pintaraapaisuihin, haastaa hakemaan syvällisyyttä. Sivistykseen kuuluu ajattelemisen, ihmettelemisen, kyselemisen ja kyseenalaistamisen taito. Ilo ja intohimo eivät ole sille vieraita ja intuitio estää sekoamasta informaatiokaosissa. Kulttuuri ja taide on tärkeää, mutta myös arjen taidoilla ja sosiaalisella osaamisella - osaamisella oikeissa asioissa - on arvo.

Oman osaamisen löytäminen ja vastuukykyisyyteen kasvaminen takaavat ihmiselle osallisuuden. Elämäntapaamisen uskalluksesta kasvava pettymyksen ja epävarmuuden sieto, ja vastoin käyminen on loistava mahdollisuus opetella ongelmien ratkaisua. Elämä ei taivu suunniteltuun, mutta sivistys, sosiaalinen pääoma ja henkilökohtainen rohkeus ovat tulevaisuuden vahvoja voimia. Niiden varassa ihminen on aina enemmän kuin kuluttaja.

Ajankäyttö

Ihmisen ajankäyttöä säätelevät paitsi vuodenaikat ja vuorokauden vaihtelut, myös yhteiskunnan muutokset. Ajankäyttö on perinteisesti totuttu jakamaan työhön, vapaa-ajan harrastuksiin ja lepoon. Ajankäytöllä on keskeinen yhteys ihmisen arvomaailman muotoutumiseen.

Yhteiskuntapoliittisesti ajankäyttöön liittyy ongelmia: Miten teknistyvä työ ja työn puute vaikuttavat ihmisen ajankäytön valintoihin, käsitteeseen itsestään ja muista ihmisistä sekä yhteiskunnasta? Mitä vaikutuksia ihmisten ajankäytöllä ja sen muuttamisella on esimerkiksi palvelujärjestelmien kehittämiselle?

Tutkimukset osoittavat, että työllä, vapaa-ajan sisällöllä ja ihmissuhteilla on keskeinen merkitys elämisen kokemisessa ihmisarvoiseksi. Vapaa-ajan merkitystä yhteiskunnassa on tarkasteltu hyvän elämän lähtökohdista. On tuotu muun muassa esille, että oma rauha on vähenevä etuus ja tulevaisuudessa suorastaan elitismia.

Viestintä, Internet ja virtuaalitalous

Uusin ja ehkä kaikkein laaja-alaisin suomalaisen yhteiskunnan arvoja muokkaava ilmiö on globalistuminen. Tulevaisuusvaliokunta on käsitellyt asiaa edellisessä mietinnössään korostan aktiivista vaikuttamista ja viisasta sopeutumista.

Internet, joka alunperin luotiin tiedonvälityksen tekniseksi välineeksi on ylittänyt monin tavoin alkuperäiset tehtävänsä. Se on avannut maailmojen rajoja tavaroiden, tiedon, ajatusten ja aatteiden liikkumisessa sellaisella vauhdilla, jolle ei historiasta löydy vertailukohdetta. Se muuttaa ihmisten toimintaympäristöä ja toimintatapoja ja pitkällä aikavälillä se saattaa muokata ihmisten arvomaailmaa enemmän kuin nyt voidaan vielä arvioida.

Nykyistä maailmanlaajuisia yhteydenpitojärjestelmää on kuvattu maailmankyläksi, jossa miljardit ihmiset voivat olla tekemisissä toistensa kanssa kuin maalaishäkinä. Asia voi olla toisinkin. Tiedonvälitys on kuin maailman metro. Suuri ihmisten enemmistö ei tiedä eikä välitä tietää kaukaisten kansojen asioista. Tietoverkot ovat harvojen hallinnassa.

Arvojen kannalta on olennaista, että valtiot ovat menettäneet mahdollisuuksiaan tiedon, sen synnyn ja välityksen ohjaajina ja valvojina. Uudenlaisen viestintäteknologian kautta valitut keskustelunaiheet ja niiden sanomat levittäytyvät kerralla tehokkaasti satojen miljoonien ihmisten tietoon.

Internetin kasvava merkitys tuli ilmi vuoden 1997 Nobelin rauhanpalkinnon yhteydessä. Rauhanpalkinto annettiin 47-vuotiaalle amerikkalaiselle naiselle, Jody Williamsille, joka oli muun muassa Internetin kautta luomansa verkoston avulla saanut nostatettua maailmanlaajuisen kansalaisliikkeen vastustamaan ihmisiä tuhoavia maamiinoja.

Internetin vaikutukset ovat moninaiset. Esi-merkiksi kasvava Internet-kauppa saattaa heikentää valtion sosiaalipoliittisia mahdollisuuksia, kun valtiot menettävät verotuloja. Jos toisaalta tavaratuotanto eri vaiheineen ja kauppa siirtyvät hoidettaviksi sähköisten viestimien kautta ja jos toisaalta yhä enenevässä määrin työ

ja voitto tehdään immateriaalisesti, mitä tai ketä valtio verottaa? Ilman verotuloja valtio ei voi huolehtia sosiaalisesta tasauksesta.

Internet on antanut välähdyksen uudenlaisesta taloudesta, virtuaalitaloudesta, jossa vaurautta luodaan sellaisilla hyödykkeillä ja sellaisella työllä, jota ei voida sijoittaa tiettyyn paikkaan, aikaan ja instituutioon. Käsitteet yritys, liikevaihto, työnantaja ja työntekijä, omistaja, voitto ja voitonsaaja muuttuvat epäselviksi. Jo nyt monet fyysiset tuotteet suunnitellaan, tuotetaan, rahoitetaan ja hyödynnetään monessa maassa lukuisten toimijoiden kautta. Yhä vaikeampi on yksilöidä, kuka on vastuussa palkkatasosta, työoloista, sosiaaliturvamaksuista tai veroista osamisen ympärille rakentuissa maailmanlaajuisesti toimivissa virtuaaliyrityksissä. Oikeudet ja velvollisuudet ja niiden takana olevat arvot eivät enää pysty kiinnittymään samalla tavalla kuin ennen.

Virtuaalitalous on muuttanut maailman rahanjärjestelmän toimintaympäristöä. Arvopaperikaupan tietokoneistuminen on luonut maailmanlaajuisen toimintakentän ja kasvattanut maasta toiseen siirtyvien pääomien mittasuhteet hallitsemattoman suuriksi. Rahamaailma on irtautunut todellisesta taloudesta. Aikaisemmin valuutanvaihto ja kansainväliset pääomaliikkeet liittyivät kaupankäyntiin ja tuotannollisiin investointeihin. Nykyisin valtaosa rahoitusliikkeistä on lyhytaikaisia siirtoja, joissa hyväksikäytetään rahaomaisuuden arvomuutoksia. Pääomaliikkeiden mittasuhteet ja keinotteluluonteisuus ovat lisänneet kansainvälisen rahoitusjärjestelmän häiriöalttiutta ja horjuttaneet monien kansantalouksien tasapainoa.

On keskusteltu uuden Bretton-Woods -järjestelmän tarpeellisuudesta. Bretton-Woods oli kokous, jossa toisen maailmansodan jälkeen luotiin kansainvälinen finanssijärjestelmä. On myös esitetty uusien kansainvälisten instituutioiden perustamista. Kauaskantoisimmissa puheenvuoroissa on vaadittu globaaliin rahaan siirtymistä.

Käytännössä kansainvälistä finanssijärjestelmää on 90-luvulla pyritty vakauttamaan alueellisilla järjestelyillä, joista EMU (Euroopan talous- ja rahaliitto) on kaikkein pisimmälle viety

ratkaisu. Muita samansuuntaisia hankkeita, mutta vähemmän integroituneita järjestelyjä, ovat AFTA (Asean Free Trade Area), Mercosur (Mercado Común del Cono Sur, Eteläisen Latinalaisen Amerikan yhteismarkkinat), ja SADC (Southern African Development Community). Yhteistä näille on pyrkimys mantereellisten talousalueiden luomiseen.

On todennäköistä, että 2000-luvun menestyjiä ovat ne, jotka nopeimmin ja tehokkaimmin sopeutuvat uuden teknologian maailmaan ja pysyvät hyödyntämään sitä. Vanhat, hierarkkiset yhteiskunnat, joissa pidetään kiinni perinteisestä tavasta tehdä työtä, suunnitella ja johtaa, eivät kykene nopeaan muutokseen. Suomella on nuoren kulttuurin joustavuutta. Talouden, politiikan, työelämän, tiedon ja tutkimuksen tai perheen vanhat hierarkkiset asetelmat ovat Suomessa melko kevyitä. Menestyminen edellyttää kuitenkin, että ihmiset tuntevat tulevan tietoyhteiskunnan omakseen, jakavat sen arvot ja täten kaikki voimavarat ovat täysimääräisesti käytettävissä. Tietoyhteiskunnan arvojen jakamisen ongelmatiikkaa käsitellään tarkemmin mietinnön loppuosassa.

Valiokunta ehdottaa tätä lukua koskien kahden lausuman hyväksymistä .

II TYÖN JA TYÖTTÖMYYDEN MONET KASVOT

"Kasvuvetoinen työllisyyden ylläpito on perusoptio, jonka valinta sopii pohjoismaiseen traditioon " (VN:n selonteko 1997, 113).

"Toimeentulon ja tekemisen suhdetta joudutaan arvioimaan uudelleen. Aktiivisuuden periaatteessa kohtaavat erilaiset ideologiat, konservatiivinen ajatus jokaisen velvollisuudesta antaa vastine toimeentulostaan ja vasemmistolainen ajatus oikeudesta työhön. Miten pitkälle terveiden työmarkkinoiden periaatetta tulee tarkistaa, että työkykyiset saadaan mukaan johonkin yhteiseen toimintaan? " (VN:n selonteko 1997, 114)

1. Suomalaisen työn perusperiaatteita

Jokaisella on oikeus olla hyödyksi

Työ on ollut Suomen talouden perusta. Hyvinvointi ja vauraus tulevat edelleen työstä. Työ kuitenkin poikkeaa tänä päivänä siitä, mitä se oli 100 tai 10 vuotta sitten. Vaikka enemmistö suomalaisista ei oletettavasti arvosta suuresti työnä rahojen sijoittamista, konsultointia tai viihdyttämistä, ovat ne usein tuottavampaa ja siinä mielessä kansantaloudellisesti arvioiden hyödyllisempää työtä kuin maanviljely tai jonkun fyysisen tavarain valmistaminen. Teollinen massatuotanto on Euroopasta ja myös Suomesta siirtymässä toisaalta automaation myötä koneille ja toisaalta halpojen ja joustavien työmarkkinoiden takia Aasiaan. Ihmisen voittoisa työ keskittyy yhä enemmän osaamisen ympärille.

Amerikkalainen tutkija ja poliitikko Robert Reich on jo 1990-luvun alussa eritellyt työn luonteen muutosta (suomeksi teoksessa *Rajaton maailma* 1995). Hän katsoi työtehtävien jakautuvan tulevaisuudessa entistä selvemmin rutiinitöihin, paikallisiin palvelutehtäviin ja paljon osaamista ja luovuutta vaativiin tietotöihin, joista hän käyttää nimitystä symbolianalyttiset palvelut. Reichin mukaan kansakuntien kilpailukyky on kiinni luovasta tietotyöstä. Tarkemmin työn luonteen muutosta tietoyhteiskunnassa käsitellään mietinnön loppuosassa.

Pelkistäen olemme viimeiset parisataa vuotta eläneet palkkatyön aikaa, jossa työ ja samalla sen tekijät ja tosiasiaa syvästi koko elämä on jaettu työstä maksettavan palkan nojalla. Kun tässä luvussa puhutaan työstä, tarkoitetaan sillä yleensä palkkatyötä.

Suomessa on perinteisesti protestanttisen työetiikan lähtökohdista ajateltu, että ilman työnteokoa ei ole kunnossa olevaa taloutta. Ilman sitä ei ole hyvinvointia eikä demokratiaa.

Suurimmalle osalle ihmisistä työ on määritellyt myös vapaa-ajan. On latauduttu seuraavaan työhön, opittu uutta ja hankittu lisäansiota. Vapaa-aika joutenolona, laiskotteluna eli mitään työtä tai askareita tekemättömänä ja puhtaana nautintona on ollut Suomen historiassa kapeita erityisryhmiä lukuun ottamatta varsin tuntema-

ton ilmiö. Mitä köyhempää kansa on ollut sen enemmän arjen tunnit ovat täyttyneet työstä ja elatuksesta. Sosiaalisen nousun kiihoke, halu menestyä ja vaurastua suhteessa vanhempiin, on ollut selkeä. Se on puolestaan pitänyt huolen siitä, että työntekeä ei ole olennaisesti vähentynyt, vaikka kova työn tekemisen rahassa mitattava tarve on aikaa sitten ohitettu.

Työn ja vapaa-ajan yhteydestä kertoo edelleen jotakin se, että harvassa Euroopan maassa niin suuri osa kansasta lomallaan vuodesta toiseen kalastaa, metsästää, viljelee perunaa ja porkkanoita, sienestää ja marjastaa, kasvattaa ja harventaa metsää tai opiskelee. Pidämme luontevana kuvaa tasavallan presidentti Mauno Koiviston mökillään metsätöitä tekemässä. Tässä onkin jotain aivan olennaista. Työ kesämökillä, vanhempien jo ehkä käytöstä poistetun maatilan viljelyksillä, siirtolapuutarhassa tai omakotitalon alakerran verstaalla on täydentänyt joko ansiotyötä, tuonut virkistystä tai korvannut varsinnaista työtä. Missään maailmassa ei ole rakennettu niin suurella työllä ja huolelle toisia asuntoja eli kesämökkejä kuin Suomessa.

Pohjimmiltaan vahvassa työhön sitoutumisessa on ollut kysymys ihmisen perustarpeesta - halusta olla hyödyksi.

Suhde työhön on muuttunut ajan myötä. 1970-luvulla syntyneet suomalaiset eivät enää pidä työtä elämänsä ainoana ja tärkeimpänä sisältönä. Vapaa-ajan lisääntyminen on lisännyt myös vaatimuksia vapaa-ajan sisällön suhteen. Työ nähdään usein välineenä ja taloudellisten mahdollisuuksien tuojana, joka mahdollistaa antoisan vapaa-ajan. Hyödyllinen marjanpoiminta ja mökinkunnostus vapaa-ajan rentoutumismuotona on osittain vaihtunut ilottelun ja nautinnon hakemiseksi kaupallisempien vapaa-ajan harrastusten piiristä.

Suhde työhön on muuttunut. Tilapäiset ja projektiluontoiset epävarmat työt eivät kiinnitä nykynuorisoa yhtä voimakkaasti enää yksittäiseen työpaikkaan. Monet joutuvat tekemään työtä ilman turvattua toimeentuloa ja esimerkiksi lomaa. Työn uudelleen arvottamisella saattaa olla olennainen vaikutus käsityksiin solidaarisuudesta.

Suomalaiset ovat tottuneet 1900-luvulla työn kautta luotuun tasa-arvoon. Työnteko ja hyödyksi oleminen on ollut jokaisen luonnollinen oikeus. Tätä oikeutta ei ole ollut pakko käyttää. Työtä tekemättömyys ja täten myös työttömyys eivät kuitenkaan ole vahvan työ kulttuurin vallitessa olleet hyväksyttäviä. Myös ikääntyneillä suomalaisilla on ollut oikeus olla hyödyksi. Tästä syystä varhain eläkkeelle ohjaaminen ja ennen eläkeikää syrjään joutuminen on koettu vaikeina.

Koska suomalaiset ovat olleet vakavia vastuunkantajia, vastikkeettoman avun ottaminen on ollut vastoin perusarvoja. Mieluummin on lähdetty siitä, että apu on lainaa tai että työsuoritus tai muu vastine tehdään myöhemmin. Kysymys on itsellisyydestä ja arvokkuudesta.

Hyödyksi olemisen, itsellisyyden ja arvokkuuden perustarpeet on löydetävissä edellä esitettyä syvällisemmin tarkasteluna myös pohjoismaisesta hyvinvointimallista, jonka akateemikko Erik Allardt on tiivistänyt klassiseksi muotoutuneeseen hyvinvoinnin kolmijakoon: elintaso (having), yhteisyys (loving) ja arvostus (being). Suomessa on onnistuttu saaman aikaan eräs maailman parhaista ja tasaisimmasta elintasosta kaikille väestöryhmille. Se ei riitä, jos sadat tuhannet työttömät ja liian aikaisin eläkkeelle ohjatut katsovat, että heitä ei tarvita eivätkä he ole rakastettuja ja arvostettuja.

Useat tulevaisuudentutkijat näkevät työn jakavan ihmiset entistä selvemmin kahtia. Työstä tulee etuoikeus. Monessa Euroopan maassa on havahduttu huomaamaan, että osa perheistä on pakotettu työttömyyteen ja joutenoloon kokonaan tai osittain kun taas työtätekeville perheille on tarjolla entistä enemmän ja monipuolisempia töitä. Työttömissä perheissä ei kukaan ansaitse täyttä palkkaa vaan elanto saadaan tilapäistöistä, sosiaaliavustuksista tai harmailta markkinoilta kun taas työtätekevissä perheissä useat perheenjäsenet ansaitsevat hyvin.

Eräs tunnetuimmista työn tulevaisuuden tutkijoista Charles Handy on tiivistänyt työn arvon muutoksen vastaamalla Mark Twainille, joka totesi: *"Jos työ olisi niin suurta herkkua, rikkaat*

olisivat omineet sen jo kauan sitten ". Handy vastaa: *"He ovatkin, herra Twain, he ovatkin "* (The Empty Raincoat 1995).

Jokaisella on oikeus hyötyä työstä

Aiemmin on ollut itsestään selvää, että työn tekeminen on kannattanut. Työn teettäjä ja tekijä ovat saaneet siitä hyötyä. Hyödyllinen ja voittoa työ on ollut yhteiskunnan liikkeellepaneva voima.

Suomessa kuten varsin monessa muussa Euroopan maassa on ajauduttu tilanteeseen, jossa tämäkään lähtökohta ei pidä paikkaansa. Koneellistuminen ja uusi globaali työnjako ovat syöneet osaltaan suomalaisia työpaikkoja - erityisesti ihmisen työtä vaativia. Samalla oikeus hyötyä työstä on kaventunut. Hyvinvointivaltion kaudella työttömyyden vahinkojen lievittämiseksi ja monesta muista syistä laajennetussa julkisten tukien ja avustusten moninaisuudessa työn tekeminen ei enää kaikissa tilanteissa ja kaikille väestöryhmille ole yhtä selvästi kannattavaa kuin ennen.

Suhteellisesti ja inhimillisesti työn tekemisen hyödyttömyyden ongelma on Suomessa vaivannut eniten niitä toisen palveluksessa olevia pienipalkkaisia työläisiä ja toimihenkilöitä, jotka maksavat tuloveroa ilman mitään mahdollisuuksia pääomatuloihin, poistoihin ja muihin omistuksen ja liike tuloihin tehtäviin verohelpotuksiin. Oman ryhmänsä muodostavat tetyt asunto- ja muita tukia saavat lapsiperheet, joilla maksimaalisten avustusten jälkeen työstä saatava hyöty jää pieneksi. On myös tuotu esille, että jopa keskitulaiset hyvän koulutuksen ja ammatin omaavat ihmiset laskisivat kuinka kannattavaa työssä käynti lopulta on.

Työnteon ja työttömyyden ongelmat ovat monitasoisia ja monimutkaisia. Viimeisin lama oli syvä. Kaikesta huolimatta vastuullisuuden ja edelleen vahvan työnkunnioituksen takia poliitikalta ja julkiselta vallalta odotetaan ratkaisuja paitsi työttömyyden myös työn hyödyttömyyden ongelmaan.

2. Hyödyllinen työ ei yksinomaan ansiotyötä

"Laman aikana ja sen jälkeen tehtyjä ratkaisuja voi kuvata pieniksi askeliksi hyvinvointivaltiota työvointivaltioon (welfare states`sta kohti workfare state`a). Tällä linjalla hyvinvointivaltio pyritään mukauttamaan talouden uusiin ehtoihin sekä kirkastamaan ansiotyön ja toimeentulon välistä suhdetta. Työyhteiskunta puolustaa itse itseään: vaikka työttömyyttä ei voisi vähentää nopeasti, niin voimme yrittää pitää kiinni työyhteiskunnan moraalista " (VN:n selonteko 1997, 110).

Euroopassa paljon kannatusta saaneet esitykset työn jakamisesta, kansalaispalkasta ja työajan lyhentämisestä pohjautuvat kaikki ajatukseen siitä, että työn käsitettä on muutettava. Ansiotyö ei ole ainut tehokas ja tuottava työn tekemisen muoto. Osa työstä, esimerkiksi ympäristöä vahingoittava tuotanto, on koko yhteiskunnan kannalta jopa haitallista. Työ kotitalouksissa, vapaaehtoistyö järjestöissä tai jatko-opiskelu uusien tietojen ja taitojen hankkimiseksi varsinaista työtä varten on paitsi tarpeellista ja hyödyllistä, myös tuottavaa ja tehokasta. Tämän ajattelutavan tunnetuin edustaja amerikkalainen Jeremy Rifkin on puhunut kolmannen sektorin kehittämisestä tärkeäksi työllistäväksi tuotannonalaksi.

Ansiotyön osuus ihmisen elinkaareissa ja työhistoriassa jää olennaisesti tähänastista pienemmäksi. 1900-luvun standardi työnteosta, jossa tehdään palkkatyötä 20-vuotiaasta 65-vuotiaaksi kahdeksan tuntia päivässä ja 40 tuntia viikossa pääosin saman työnantajan palveluksessa, on hävinnyt. Työ on entistä useammin tilapäistä ja koostuu useista erillisistä jaksoista. Ihminen tekee elämänsä aikana monia toisistaan olennaisestikin poikkeavia töitä. Kansan työlle antama uusi luonnehdinta - pätkätyö - on osuva.

Yhä selvemmin kuljetaan kohti työn, opiskelun ja vapaa-ajan vuorottelua ja limittymistä. Ihminen käyttää osan ajastaan oman ja myös muiden tulevaisuuden perustan vankistamiseksi. Jatkuva uuden oppiminen ja omaksuminen on tärkeää. Hän tekee tietyn osan viikoittaisesta työstään ansiotyönä ja osan palkattomana tai vähäis-

tä korvausta vastaan kansalaisyhteiskunnan hyväksi. Hän työskentelee lasten hoitajana, vanhusten huoltajana tai ympäristönsuojelijana. Joissakin malleissa tätä työtä on ajateltu rahoitettavan valtion ohella yritysten kautta, jotka voivat puolestaan saada verohelpotuksia.

Ansiotyön merkityksen kyseenalaistavat ehkä pisimmälle kestävän kehityksen suuntaukset. Joidenkin mielestä määrällinen, materiaallinen ja taloudellinen kasvu on peruuttamattomasti ristiriidassa ekologisten arvojen kanssa.

Eurooppalaisista työn ja vapaa-ajan ajatteloista ranskalainen André Gortz korostaa vapautta ja itsekasvatusta yhteiskuntaa uudistavana voimana. Päinvastoin kuin 1990-luvun valtavirtauksen mukaisesti työvelvoitetta korostavat yhteiskunnan uudistajat Gortz vastustaa pakkoa kaikissa muodoissaan. Hän kannattaa "monitoiminnallista" mallia, jossa jokaisella on valinnanvapaus perustulon turvin ilman vastasuoritusta, täysin riippumatta ansiotyöstä, järjestää elämänsä. Radikaalin jyrkällä työajan lyhentämisellä vapautetaan ihmiset opintoihin. He voivat työllistää itseään tai osallistua verkostotyöhön ja osuustoiminnallisiin aktiviteetteihin ansiotyön sijasta tai sen ohella. Gortzin mukaan valtion on hyväksyttävä tämä kehitys välttääkseen sisällissotaa muistuttavan tilanteen syntymisen.

Saksalainen sosiologi Ulrich Beck on Gorzia maltillisemmalla linjalla. Hän kohdistaisi kansalaispalkan niihin ihmisiin, jotka eivät kykene normaalin työn kautta hankkimaan toimentuloaan. Sosiaalivirastosta saatavan kansalaispalkan vastineeksi näiden ihmisten on osallistuttava sellaiseen yleishyödylliseen toimintaan kuten koulutukseen, ympäristönsuojeluun, kulttuuriin, terveydenhoitoon ja kuolevien auttamiseen. Hän ei kuitenkaan puhu pakosta eikä siviilipalvelusta vaan vapaaehtoisesta yhteiskunnallisesta osallistumisesta. Beckin tunnuslause on *"kansalaispalkan saajat eivät saa työstä palkkaa, mutta heidät palkitaan ."* Beck kiistää mallinsa olevan työttömien työllistämisterapiaa. Se on uuden kansalaisyhteiskunnan rakentamista.

Aivan kuten Suomessakin kansalaispalkkaajatuksia on arvosteltu voimakkaasti. Gortzin ja Beckin linjauksia on eniten kritisoitu siitä, että

malleissa ei kerrota riittävässä määrin sitä kuka maksaa elannon, kun tuottavaan rahalla palkittavaan ansiotyöhön ei osallistuta. Kun Beck lupaa, että ympäristötyötä tekevä tai vanhusta hoitava palkitaan muulla kuin rahalla, mitä se käytännössä tarkoittaa? Saksalaiset arvostelijat katsovat, että vaihdantaan ja vastavuoroisuuteen perustuva työn tekeminen on mahdollista vain pienessä mittakaavassa pienyhteisöissä. Saksassa on perustettu runsas 150 vaihdantatalouteen perustuvaa työyhteisöä. Työttömyyskeskustelussa (Die Zeit 8.4.1998) on vastattu Beckille, että hänen mallinsa ei ratkaise neljän ja puolen miljoonan saksalaisen työttömän ongelmia. Päinvastoin se voi pahentaa Saksan työttömyyttä, jos tuottavan ja rahassa mitattavan hyödyllisen työn käsite laajemmin yhteiskunnassa hylätään.

Valtio joutuu Beckin arvostelijoiden mukaan kaikissa vaihtoehtoisissa malleissa lopulta maksajan asemaan. He katsovat myös, että jonkun luotettavan toimijan on joka tapauksessa kirjattava tehty työ. Samoin pidemmän päälle jonkun on huolehdittava oikeudenmukaisuudesta ja yleensä pelisäännöistä. Vaikka palkka ja kasvu olisivat laadullisia, on nekin jotenkin jaettava. Valtiota muodossa ja toisessa tarvitaan myös tähän tehtävään.

3. Eurooppalainen ja angloamerikkalainen työllisyysmalli

"Suomen kannalta - johtuen perinteiden samankaltaisuuksista - erityisen mielenkiintoisia ovat Tanskan ja Hollannin kokemukset. Tanska toimii tässä jonkinlaisena koelaboratoriona, jonka kokemuksia seurataan. Tanska on joutunut ensimmäisenä Pohjoismaista kohtaamaan korkean työttömyyden ja, aktiivisen linjauksen (aktiivisopimus) nimissä yhdistellään eri elementtejä sekä optioiden arvoja. Aktiivisuuslinjalla on omaksuttu työn kiertäminen pitkien vapaiden avulla, kotityöyri-tysten julkinen tuki, rajoitettu työvelvollisuus ja vaihtoehtoisten toiminta-areenoiden luominen. Työttömyysturvan peli-

sääntöjä on uudistettu ja eri osapuolia yritetään patistaa paikalliseen kumppanuuspolitiikkaan työ- ja toiminta-areenoiden luomiseksi " (VN:n selonteko 1997, 114).

Tulevaisuusvaliokunta katsoo hallituksen selonteon työllisyysmalleja koskevan kohdan olevan liian pelkistetty ja suppea, mistä syystä valiokunta erittelee aiemman eli arvoja koskevan osuuden perustalta hieman tarkemmin työn tekemistä.

Mallien peruserot

Läntisen maailman työllisyysmallit voidaan jakaa pelkistäen kahtia: 1) Manner-Euroopan malli ja 2) USA:n, Englannin, Australian ja Uuden-Seelannin edustama angloamerikkalainen malli.

Mannereurooppalaisessa mallissa lähdetään paitsi talouden tehokkuudesta myös kansalaisten oikeuksista ja työelämän tasa-arvosta. Malli on johtanut hyvään talouteen ja - erityisesti Suomessa - tehokkaaseen tuotantoon. Huomattava osa väestöstä on kuitenkin vajaatyöllisiä tai kokonaan työelämän ulkopuolella. Angloamerikkalaisessa mallissa korostetaan markkinavoimia, kilpailua ja työn tekemisen välttämättömyyttä. Minimipalkkatasoa, sosiaaliturvaa tai muita hyvinvointivaltiollisia oikeuksia ja etuuksia ei aseteta ainakaan pohjoismaisilla arviointikriteereillä talouden, tuotannon ja työn esteeksi. Lopputuloksena tästä on ollut pitkäaikainen talouden kasvu ja hyvä työllisyys. Eurooppalaisten silmin katsoen ne ainakin osittain saavutetaan työntekijöiden oikeuksien ja turvallisuuden sekä tasa-arvon kustannuksella.

Työllisyyttä tarkastellaan tässä Suomea koskevassa mietinnössä läntisenä ongelmana. On kuitenkin korostettava, että esimerkiksi maailman toiseksi vauraimmassa maassa ja nopeimman taloudellisen nousun sodan jälkeen koke-neessa Japanissa on 1990-luvun lopulla jouduttu arvioimaan japanilaista ja yleensä aasialaista yhteiskuntamallia monella tapaa aivan uusista lähtökohdista. Isot ongelmat ovat kulttuuritaustan eroista huolimatta samat: millä tehdä rahoitus-pohja kestäväksi, mistä työtä kaikille, millä kus-

tantaa vanhenevan väestön menot ja millä estää kansan jakautuminen. Lähes yhtäkkiä ollaan havahduttu tosiasiaan, että suurten yritysten ja valtion varaan rakentuvassa keskitetyssä järjestelmässä ei enää voida luvata elinikäistä työpaikkaa ja sen tuomaa turvattua toimeentuloa. On myös jouduttu pohtimaan, voidaanko tulevaisuudessa lähteä siitä, että naiset tai edes valtaosa heistä tasavertaisesta koulutuksesta huolimatta jäävät avioliiton solmittuaan kotiin.

Rooman klubin, Ranskan ja Tanskan mallit

Rooman Klubin (Orio Giarini & Patrick M. Liedtke: The Employment Dilemma and The Future of Work 1997) kehittämässä täystyöllisyyden mallissa lähdetään siitä, että kaikki 18-78-vuotiaat tekisivät julkisella sektorilla 20-tunnin työpalvelusta. Varsinainen palkkatyö jätettäisiin pääsääntöisesti yksityisen sektorin hoidettavaksi. Palkkatyöllä voisi korvata julkisen perustyon kokonaan tai osittain. Työttömyyskorvaukset lopetettaisiin ja nämä varat ohjattaisiin 20-tuntisten julkisten työpaikkojen perustamiseen. Taattu perustyö olisi mallin kehittäjien mukaan tarpeen erityisesti nuorille, pienten lasten vanhemmille ja ikääntyneille. Vapaaehtoinen hyväntekeväisyys- ja hoivatyö nostettaisiin arvoonsa. Ihmisten arvo ei määrittyisi yksinomaan palkkatyön perusteella.

Käytännössä mallin ajatukset ovat heijastuneet ainakin joiltakin osin Ranskaan ja Italiaan, joissa muun muassa tavoitellaan 35 tunnin työviikkoa. Saksassa keskustellaan 30 tunnin työviikosta ja monista kansalaispalkkaa muistuttavista tukimuodoista. Ainakin toistaiseksi työnantajat ja hallitus ovat vastustaneet esityksiä perustellen kantaansa Saksan kilpailukyvyn menettämällä. Myös Suomessa on ehdotettu siirtymistä 35-tunnin työviikkoon, mutta ei kaavamaisesti vaan kokonaistyöaikoja sovitellen.

Ranskassa on viime vuosina laajasti lyhennetty työaika. Teollisuustuotanto on historiallisessa katsannossa kaikkein korkeimmalla tasolla ja kauppataseen ylijäämä on ennätyksellinen. Teolliset investoinnit nousivat viime vuonna 10 prosenttia edelliseen vuoteen nähden, jolloin kasvu oli vain prosentin. Pörssiosakkeiden arvot

ovat myös korkeimmillaan. Työttömyysaste putosi viime vuoden aikana 1,7 prosenttiyksikköä ollen nyt 12,2. Hallitus on ilmoittanut pyrkivänsä työllistämään vaikka julkisin varoin päästäkseen irti siitä, että työttömänä olemisesta maksetaan. Hallitus lupasi kautensa aluksi luoda 700 000 uutta työpaikkaa julkiselle sektorille. Uusista työpaikoista 350 000 ohjataan vaikean nuorisotyöttömyyden hoitoon.

Ranskan hallitus katsoo talouskriisin päättyneeksi. Talouden vahvistumisesta pidetään keynesiläisittäin kotimaisen kulutuskysynnän kasvua ratkaisevana, mitä hallitus on tukenut verotusta alentamalla. Monet taloustieteilijät korostavat, että Ranskassa lamankin aikana loistavasti toiminut vientikauppa ei ole yksin jaksanut nostaa työllisyyttä. Le Nouvel Observateur-lehti pelkisti talous- ja työllisyyspoliittisen muutoksen "*Ennen tehtiin töitä, että voitaisiin kuluttaa, mutta nyt kulutetaan, että voitaisiin tehdä töitä*".

Hollannin työllisyysmallille on tyypillistä erityyppisten töiden ja vapaa-ajan vuorottelu ja ihmisten erilaisten elinkaarien huomioonottaminen. Noin puolet työntekijöistä on osa-aikaisessa työssä tai tekee pätkätöitä. Naiset ovat kotona tai käyvät vain osin töissä (vain 30 prosenttia naisista käy täysipäiväisesti säännöllisessä työssä). Suomessa onkin esitetty epäilyinä Hollannin mallin Suomeen omaksumiselle, että vaikka naisten kotiin jäänti tai osapäivätyö ratkaisisi työttömyyden, ei se sovi pohjoismaiseen elämänmuotoon.

Tanskassa työttömyysaste oli vuosikymmenen alussa 12 prosenttia, mutta on laskenut seitsemään prosenttiin. Palkkoihin ja työttömyysturvan tasoon ei ole koskettu. Työaika sen sijaan vaihtelee ja irtisanomissuojasta on tingitty. Työn teettämisen hintaa on monivuotisin sopimuksin veroratkaisuilla alennettu. Aktiivisen työvoimapolitiikan keinoista hyvin suunniteltu koulutus ja henkilökohtainen työhön sijoittaminen ovat olleet tärkeitä. Jos kahdessa vuodessa ei ole löytynyt mieluista työtä, on mentävä koulutukseen tai vastaanotettava yleishyödyllistä työtä. Työvelvoitteen täyttämisestä huolehtii kotikunta. Työllisyyden hoitomallin nurjempi puoli on se,

että kolmasosa työttömistä on pudonnut tai pudotettu kokonaan työvoimapalvelujen ja työttömyysturvan ulkopuolelle. He ovat työikäisiä, mutta yhteiskunta ei enää panosta heihin.

Syksyllä 1998 Tanskan työmarkkinoiden osapuolet ovat päässeet yllättävään sovintoon yhä useamman tanskalaisen saamiseksi mukaan työelämään. Uudistus, jota koskevat lait ovat kansankäräjien käsittelyssä, sisältää rajoituksia työttömien etuihin. Esimerkiksi työttömyyspäivärahaa saa sen mukaan vain neljän vuoden ajan, nykyisen viiden sijasta. Alimmillaan työttömyyspäivärahaa on saanut vain 2,5 vuoden ajan, ja kehnossa työllisyystilanteessa päivärahaa sai yhdeksänkin vuotta.

Uudistusesityksen mukaan varhaiseläkeputkessa olevat työttömät eivät enää joudu vain odottamaan eläkepäiviä, vaan aktivointivertaisuus tulee koskemaan myös 50-55-vuotiaita, jotka nykyään voivat saada päivärahaa kymmenen vuoden ajan. Eniten kiistaa on aiheuttanut vaatimus siitä, että ulkomaalaista syntyperää olevien työttömien on osoitettava osaavansa riittävästi tanskaa. Jos kielitaito ei riitä, etnisten vähemmistöjen edustajat voidaan pakottaa kielikurssille. Kielitajutyöjiltä evätään päiväraha.

Uudistus antaa myös uusia mahdollisuuksia työnhakijoille. Kaikille työtä vailla oleville tataan mahdollisuus vähintään kuuden viikon koulutukseen. Niillä aloilla, joilla työvoimasta on pulaa, kaikki halukkaat pääsevät koulutukseen. Tämä koskee esimerkiksi atk-alaa, jossa on huutava pula työntekijöistä.

Phelpsin malli

Angloamerikkalaisista työllistämisehdotuksista on yhdeksi tunnetuimmaksi nousemassa New Yorkin Columbia-yliopiston professorin ja työn taloustieteen tutkijan Edmund S. Phelps'n regressiivisen työllisyystuen malli ("Rewarding Work, How to Restore Participation and Self-Support to Free Enterprise, Harvard 1997). Phelps'n mallissa lähdetään siitä, että luodaan yleinen yrityksille suunnattu, palkan nousun mukaan aleneva työllisyystuki. Sitä maksettaisiin vain matalan palkkauksen työstä.

Mallia on kehitelty jo 1990-luvun alussa Euroopassa (talousnobelistit Jacques H. Dreze ja Edmond Malinvaud), mutta eurooppalaisessa yhteydessä tuen kohteena oli julkinen sektori. Malli tuli maailmanlaajuisesti tunnetuksi kun sekä presidentti Clintonin että pääministeri Blairin hallitukset ovat ryhtyneet sitä soveltamaan. Hyvän työllisyyden USA:ssa tätä pienituloisille tarkoitettua tukea on käytetty vaikeasti työllistyyviin erityisryhmiin. Iso-Britanniassa regressiivisen tuen kohteena ovat esimerkiksi heikon koulutuksen saaneet nuoret, joilla ei ole työkokemusta eikä riittävästi työelämässä vaadittavia taitoja.

Phelpsin malli eroaa useista aikaisemmista malleista asettamalla kaiken yhteiskunnan tuen ehdoksi varsin yksiselitteisesti työn tekemisen, hyödyksi olemisen ja yrittämisen. Kaikkien tulisi tehdä jotain työtä ja kaikkeen tarpeelliseen työhön suhtaudutaan vakavuudella. Silti myönnetään, että on paljon työtä, josta ei makseta hyvää palkkaa ja jonka tekemiseen ei ole markkinahintaisella palkalla halukkuutta.

Työllistämistuki rajataan matala-palkka-aloille. Toinen arvopohjainen lähtökohta on tuen kohdistaminen tarpeeseen. Tukea ei mannereurooppalaiseen tapaan makseta kaikille vaan vain vähän ansaitseville. Tässä mallissa sosiaalisen tasoituksen käsite tarkoittaa sitä, että työllistämistuki alentuu asteittain palkan noustessa. Phelps'n mallin kolmas eurooppalaisista malleista poikkeava arvopohjainen linjanveto on työllistämistukien kohdistaminen markkinasektorille, ei julkiselle sektorille. Mallin johdosta syntyvät uudet työpaikat on haluttu syntyvän kilpailutalouden piiriin. Mallin arvostelijat kuitenkin korostavat, että kyse on joka tapauksessa yhteiskunnan tukimuodosta.

Koko 1990-luvun USA on kasvattanut työllä kansantuloaan nopeammin kuin Eurooppa. USA:ssa on alhaisin työttömyys 25 vuoteen, matalin inflaatio 30 vuoteen, rikollisuus on ollut selvässä laskussa viimeiset viisi vuotta ja valtion budjetti tasapainossa. Vuonna 1997 bruttokansantuotteen kasvu oli neljä prosenttia, uusia työpaikkoja luotiin kolme miljoonaa ja palkat nousivat neljä prosenttia. Kriitikot tuovat esille,

että työllisyyden hinta on ollut kova. Amerikkalaisista työntekijöistä 75 prosentin arvioidaan saavan nyt pienempää palkkaa kuin kymmenen vuotta sitten. Kolmasosa työntekijöistä on osaaikaisia. Monet heistä tekevät useaa työtä. Tuoterot ovat kasvaneet entisestään.

Manner-Euroopan ero brittiläiseen ja amerikkalaiseen työperusteiseen hyvinvointiin kasvaa oletettavasti jatkossakin, koska USA ja Iso-Britannia kiristävät entisestään ehtoja, joilla kansalaiset voivat saada valtiolta etuutta tai tukea ilman työsuoritusta tai muuta vastinetta. Molemissa maissa on käynnistetty laajat työllistämisen ja työn vastaanottoon velvoittamisen kampanjat. Iso-Britannian hallitus on käynnistänyt ohjelman, jossa otsakkein "New deal" ja "Welfare to work" taistellaan työttömyyttä ja köyhyyttä vastaan. USA:ssa työhön velvoittamisen taustalla on osittain jo pula työvoimasta.

Alkuaan Wisconsinin osavaltiosta alkaneet uudistukset, jossa työn vastaanottaminen määrättiin sosiaaliavun ehdoksi, on ulotettu USA:ssa koko maahan (Public law 104-193). Uuden työperusteisen sosiaalihuoltolain ydin on, että kukaan ei voi saada elinaikanaan viittä vuotta kauempaa sosiaaliapua. Osavaltiot voivat lyhentää tätäkin aikaa. Laki määrää raharangaistuksen uhalla osavaltiot vuoteen 2002 mennessä järjestämään erilaisten sosiaaliavun saajien ryhmät työhön tai opiskeluun. Osavaltiot ovat kehittäneet erilaisia ohjelmia ja tukijärjestelmiä. Wisconsinissa huumeidenkäyttäjän on työskenneltävä 28 tuntia viikossa esimerkiksi puistotoissa. Sama 28 tunnin työvelvoite on asetettu yksinhuoltajaaideille. Missourissa hallitus maksaa korvausta jokaiselle työnantajalle, joka palkkaa sosiaaliapua saavan työntekijän. New Yorkissa on pakotettu 38 000 sosiaaliavun saajaa ruokajavastuusekkeitä vastaan työskentelemään katurien siivojina ja kunnostajina. Lopputulos on järjestyksen ja siisteyden palautuminen, mikä on saanut laajasti kansainvälistä huomiota.

Pääministeri Blair käynnisti huhtikuussa 1998 New deal-ohjelman, joka sisältää nuorten työllistämisen tai koulutusvelvollisuuden. Jos nuori on ollut puoli vuotta työttömänä, hänen on mentävä joko töihin tai kokopäiväiseen koulu-

tukseen. Itse hankitun työpaikan lisäksi hän voi valita 1) valtion tukeman työpaikan, jossa työnantajalle maksetaan 2000 mk kuukaudessa, 2) paikan ympäristötoimistoissa, joissa työnä on pääosin siivousta ja metsänparannusta tai 3) työn vapaaehtoisjärjestössä. Kokopäiväinen koulutus tai harjoittelu on tarkoitettu niille, joilta puuttuu peruskoulutus. Seuraavaksi on tarkoitus puuttua verotukseen ja tukikorvauksiin niin, että jokainen työ on niin mielekäs, että se kannattaa ottaa vastaan. Budjetissa alennetaan erityisesti matala-palkka-alojen verotusta, työvoimakuluja ja vakuutusmaksuja. Jokaiselle perheelle, jossa ainakin toinen käy töissä taataan 6 500 markan kuukausitulot ja veroja ei tarvitse maksaa alla 8 000 markan työtuloista. Vammaisille on tehty oma, samantyyppinen työllistämishjelmansa.

Yhteiskuntatodellisuus, historialliset traditiot, väestön rakenne ja muun muassa työttömyyden käsitteet Iso-Britanniassa ja USA:ssa poikkeavat Suomesta monessa suhteessa. Esimerkiksi piilotyöttömiä arvioidaan olevan Iso-Britanniassa kaksi miljoonaa eli enemmän kuin tilastoituja työttömiä työnhakijoita. Näistä suurin osa on naisia. 60 prosenttia yksinhuoltajista on joko työtä vailla tai ei voi ottaa vastaan työtä muun muassa siitä syystä, että julkista lastenhoitoa ei ole järjestetty tai se perheille liian kallista. USA:n ja Suomen vertailua vaikeuttaa maiden kokoerojen lisäksi USA:n väestön suuret rodulliset erot sekä runsas maahanmuutto. Muun muassa toisin kuin Suomessa värillisiä ihmisiä voidaan ohjata matalapalkkaisiin töihin. Laittomasti maahan muuttajat ovat suurin köyhien ryhmä.

USA:n ja Euroopan eroa tavallisen matalapalkkaisen työntekijän näkökulmasta on usein Euroopassa pelkistetty luonnehdintaan: Amerikassa työläisillä on töitä, muttei rahaa. Euroopassa osalla on töitä ja rahaa, mutta osalla ei kumpakaan.

Vertailut ja esimerkit ovat aina ongelmallisia, mutta jonkin kuvan vaihtoehtoista ja suuntauksista ne antavat. Tietoisuus työllisyyspolitiikan vaihtoehtoista on Suomelle EU-jäsenenä entistä tärkeämpää, koska osa työllisyyspoliittisista linjauksista tehdään eurooppalaisella tasol-

la. Yleiseurooppalaisia ratkaisuja etsitään myös työllisyyteen vaikuttavassa verotuksessa. Globaalitalous pakottaa Euroopan tarkoin seuraamaan kehitystä maailmassa ja arvioimaan oman mallinsa toimivuutta muuttuvassa ympäristössä.

Esimerkkinä syksyllä 1998 EU:ssa käydystä työllisyysmallien vertailukeskustelusta on naisten ja erityisesti yksinhuoltajien asemaa koskevan mietinnön käsittely EU-parlamentissa (A4-0273/98 ja A4-0272/98). EU-parlamentin mukaan Euroopassa ei ole syytä lähteä USA:n tielle sosiaali- ja työllisyyspolitiikassa. Wisconsinissa käytössä oleva menettely, jossa muun muassa työkykyiset yksinhuoltajaäidit on poistamalla sosiaalietuudet pakotettu töihin viimeistään kun lapsi on 12 viikon ikäinen, torjuttiin. Vuoden aikana Wisconsinin osavaltio on saanut 65 prosenttia sosiaalietuusasiakkaista poistettua rekistereistä, mutta samalla kodittomien yksinhuoltajaperheiden määrä on kasvanut. Suurin osa yksinhuoltajista ansaitsee alle vähimmäispalkan.

4. Suomalaisia ratkaisuja

"Työvoiman käytön muutos juontuu yritysten pyrkimyksestä hallita entistä kilpailevampaa ja epävarmempaa ympäristöä. Lama oikeutti uudet ohuen tuotannon mukaiset käytännöt ja riskien siirron yrityksiltä työntekijöille. Työpolitiikan valinta on, tukeako näitä trendejä purkamalla työsuhteiden sääntelyä vai laittaa jarruja. Työpolitiikan kansainväliseksi perustehtäväksi on joka tapauksessa asetettava riittävän turvallisen työelämän säilyttäminen lyhytnäköistä kilpailevaa dumppausta vastaan. Samalla on huolehdittava siitä, ettei epätavanomaisissa työmuodoissa työskentelevistä tule sosiaaliturvan kakkoskastia" (VN:n selonteko 1997, 107).

Lähtökohtia

Työttömyysluvut ovat kaikkialla ongelmallisia, koska määritelmät ja laskentaperusteet vaihtelevat.

Suomessa oli työttömiä elokuussa 1998 työministeriön mukaan 360 000. Työministeriö laskee työttömiksi ne henkilöt, jotka ovat henkilökohtaisesti ilmoittautuneet työttömiksi työnhaikijoiksi: he ovat ilman työtä ja käytettävissä kokopäiväiseen työhön. Tilastokeskus tilastoi EU:n määritysten mukaisesti työttömiksi vain ne, jotka haastattelututkimuksen mukaan ilmoittavat olevansa työtä vailla ja jotka ovat kuukauden sisällä aktiivisesti työtä etsineet sekä ovat kahden viikon sisällä työhön käytettävissä. Tällaisia työttömiä on 260 000. Työttömyysprosentti on työministeriön mukaan 14,2 ja Tilastokeskuksen mukaan 10,2. Euroopan tilastotoimisto käyttää lukua 12,1.

Ero on merkittävä. Olennaista on pohtia myös miksi runsas 100 000 ihmistä ei enää aktiivisesti etsi työtä, katso olevansa työtön tai muusta syystä on tilastokeskuksen työttömyyden ulkopuolella, mutta on työvoimaministeriön työttömyysavustusten tai muun tukitoimien kohteena.

Suomella on oma työttömyytensä, joka osin johtuu ulkoisista, mutta myös sisäisistä tekijöistä. Suomalaisesta työttömyydestä puhuttaessa olisi erotettava ainakin seuraavanlaiset työttömät tai palkkatyötä tekemättömät toisistaan:

1) tilapäisesti tai pysyvästi työttömiksi joutuneet, jotka ehdottomasti haluavat palata töihin ja ovat valmiita opiskelemaan uuden ammatin,

2) tietoisesti tilapäisen työstä poissaolon valinneet, jotka lastenhoidon tai opiskelun tai jonkun muun syyn takia katsovat heidän tai perheensä elämänlaadun nousevan, jos jompi kumpi vanhemmista jää kotiin,

3) nuoret, jotka puutteellisen koulutuksen, töiden saatavuuteen nähden väärän asuinpaikan tai muun rationaalisen syyn takia eivät ole vielä työllistyneet,

4) pysyvästi työelämän vaatimuksista etäännyneet, joilla ei ole halua, kykyä tai esimerkiksi alkoholismin taikka muun sairauden takia todellisia mahdollisuuksia edes koulutuksen kautta palata työelämään

5) tietoisesti kokonaan tai osan elantonsa harrailta markkinoilta hankkivat ja

6) laman aikana ylivelkaantuneet, joiden on vaikea saada työtä ja lähes mahdotonta ryhtyä yrittäjiksi.

Kaikkien näiden ryhmien ongelmat ovat erilaisia. Koska työttömyydellä on kansantaloudessa, politiikassa ja ihmisten arjessa monet kasvot, eivät ratkaisutkaan voine olla yksioikoisen helppoja.

Suomella on myös oma työllisyyspolitiikkansa. Kun Suomessa on keskusteltu kansainvälisistä malleista, erityisesti Clintonin ja Blairin näytävästi ajamista uusista työllisyyspoliittisista ohjelmista, on usein tuotu esille, että Suomi on jo toteuttanut ohjelmien keskeiset tavoitteet. Monien mielestä Suomi on työllisyysasioissa huomattavasti pidemmällä kuin muut maat. Tätä kuvaa esimerkiksi se, että amerikkalaisen ja brittiläisen työllisyyskeskustelun keskiössä ovat edelleen sellaiset erityisryhmät kuten yksinhuoltajaäidit. Toisaalta he ovat yleensä työyhteisön ulkopuolella. Toisaalta, pelkistään, vain he saavat lastensa kautta asunto-, ruoka- ja muuta sosiaalivastusta. Suomessa naiset ovat olleet pitkään tasaveroisina töissä ja matalapalkka-aloilla työskentelevät yksinhuoltajaäidit ovat uusimpien tutkimusten mukaan eräs kaikkein tiukimmin työstään kiinni pitävä väestöryhmä.

Suomalaisen työllisyysmallin puolustajat korostavat, että vaikka Suomessa työttömyysaste oli 18 prosenttia sopimusyhteiskunta kesti. Hyvinvointivaltion turvaverkko oli riittävän vahva pehmentääkseen syvän laman vaikutuksia. Aivan kuten hallituksen tulevaisuuslonteossa useasti todetaan hyvinvointimalli toimi kuten sen pitikin. Suomessa on laman jälkeenkin eräs maailman tasaisimmista tulonjaoista.

Suomalaisessa järjestelmässä kuten useimmissa muissakin eurooppalaisissa malleissa oletetaan, että työttömäksi joutuneet ovat maksaneet työttömyysturvansa rahastoihin. Oletus ei kaikilta osin pidä paikkaansa. Vain osasta työtä on turva maksettu ja maksujen osuus on ollut vain osa kustannuksista. Suurin ongelma on kuitenkin se, että työttömyys on muuttunut pysyväksi. Pitkäaikaisten työttömien määrä ylittää oletukset, joiden varaan sosiaaliturvan kattavuus on rakennettu. Samaan aikaan sukupolvi-

ajattelu, jossa lähdetään siitä, että kukin aktiivisessä oleva sukupolvi vuorollaan huolehtii paitsi vanhuksista ja sairaista myös työelämästä syrjäytyneistä, on uudelleenarvioinnin kohteena.

Suomalaisella maaseudulla perheviljelmä on yksikkö jonka varaan rakentuu perusasetus, elintarviketuotanto, merkittävä osa palveluista, puuraaka-aineen tuotanto ja keskeinen osa maaseudun muusta yrittäjätoiminnasta. Maa- ja metsätalouden rakenteen muuttuessa ja perheviljelmien määrän vähentyessä maaseudun kuva muuttuu. Toisaalta jäljelle jäävät perheviljelmät suurenevät ja kehittävät toimintaansa; toisaalta näiden maatilojen riippuvuus ympäröivästä yhteisöstä ja sen tuottamista palveluista kasvaa. Nyt ennustettavissa oleva rakennekehitys on erittäin nopeata ja vaikuttaa merkittävästi koko maaseudun palvelutasoon.

Perheviljelmä ja perhemetsätalous on suomalainen maaseudun malli. Yhteiskunnan tehtävä on luoda uskoa ja paaluttaa edellytykset toimivalle maaseudulle. Maaseudulle pitäisi kohdistaa toimenpiteitä, jotka ylläpitävät riittävän perusrakenteen, siihen pohjautuvan muun yrittäjätoiminnan ja palvelut. Toimenpiteiden tulee kohdistua paikallistalouden vahvistamiseen. Luonteeltaan ne voisivat olla esimerkiksi verotuksellisia toimia, maaseudun palveluita vahvistavia toimia, tie- ja tietoverkon kehittämistoimia tai maaseudun ja taajamien vuorovaikutusta vahvistavia toimia.

Työllisyysmalleja ja työnteon linjauksia

Eräs yhteiskunnan perustojen uusimiseen tähtäävä suomalainen työllisyysmalli on Helsingin Sosiaalikeskuksen johtaja Kati Peltolan työn haittaverosta vapauttamisen ohjelma. Peltolan mukaan koko verotuksen rakenne olisi uusittava. Työn verotuksesta olisi siirryttävä tuotannon tuloksen verottamiseen. Sosiaaliturvamaksut olisi muutettava tuotannon jalostusarvoon kohdistuviksi. Näin tuettaisiin työvaltaista tuotantoa pääomavaltaisen sijaan. Verotuksella palkittaisiin työnantajia, jotka työllistävät ihmisiä.

Peltolan malli sisältää paljon muitakin rakenteisiin asti meneviä uudistusehdotuksia. Sosiaaliturvan rahoituksen hän rakentaisi uudelle poh-

jalle. Samalla kun verotuksen ja sosiaalimaksujen pääpaino siirrettäisiin pääomiin ja tuotannon tulokseen ja sen jalostusarvoon vahvistettaisiin sosiaaliturvan rahoitusperustaa. Peltola arvioi sosiaalisen turvajärjestelmän rapautuvan ilman uudistuksia, koska työstä saatavat tulot pienyvät tuotannon pääomavaltaisuudessa. Malli on esitelty kirjassa Hyvinvointivaltion peruskorjaus (1997).

Työn jakaminen on laajasti kannatusta saanut ajatusmalli työllisyyden parantamiseksi ja hyvinvoinnin tasaamiseksi. Perusteluina esitetään Suomessa yhä useammin työssäkäyvien liian suurta työtaakkaa ja työtahdin kiristymistä, mikä purkautuu työuupumuksena ja erilaisina sairauksina.

Professori Paavo Seppänen kehitti jo 1960-luvulla ns. 2 x 6 tunnin työaikamallin. Päivittäinen työaika lyhenee, mutta tehtaiden ja palvelulaitosten tehokas toiminta-aika pitenee. Työn tehokkuus nousee ja koneiden, laitteiden ja toimittilojen käyttöaste paranee. Seppänen ei luonut mallia työttömyyttä varten vaan työn ja vapaa-ajan yhteen sovittamiseksi ihmisten tarpeita vastaavaksi. Malli on oikeastaan vasta 1990-luvulla saanut joitain sovellutuksia. Sen ovat kokeneet työntekijöiden lisäksi hyväksi erityisesti ne yritykset, joissa automaatio on edennyt pitkälle ja joissa työ tehdään kalliilla koneilla.

Pohjoismaisista uusista työaika koskevista aloitteista, jolla läpi mennessään olisi saattanut olla vaikutuksia myös Suomeen, mainittakoon Tanskan yleislakko keväällä 1998. Päävaatimuksena oli työajan lyhentäminen lisäämällä kaikille kuudes lomaviikko. Aloite ei saanut kannatusta ja raukesi hallituksen toimesta.

Kaiken kaikkiaan Suomessa on viimeisen viiden vuoden aikana laadittu yli kymmenen mittavaa ja perusteellista työllistämisehdotusta, joista ensimmäinen oli presidentti Martti Ahtisaaren aloitteesta asetetun Matti Pekkasen johtaman työllisyystyöryhmän raportti vuodelta 1994 ja viimeisin valtioneuvoston yhteydessä toimivan talousneuvoston työmarkkinoiden toimivuutta koskeva raportti keväältä 1998. Ehdotukset toistavat osin toisiaan. Monissa ohjelmissa on esitetty jossain muodossa veroasteen laske-

mista ja vastaavasti valtion budjetin leikkaamista, työn verotuksen alentamista, verokiilan kaventamista, työvoiman liikkuvuutta, palkkajousta ja työmarkkinoiden pelisääntöjen uusimista, palkkaerojen kasvattamista ja ikääntyvien työttömien alkupalkkojen laskemista nuorten tasolle.

Suomalaisia työllisyysmalleja ja työllisyys ehdotuksia on soveltuvien osin kokeiltu, mutta yhteiskunnan rakenteisiin ei ole puututtu. Eräs suomalaisen - kuten monen muunkin eurooppalaisen - työllisyyspolitiikan vaikea ongelma on vähäinen alueellinen ja ammatillinen liikkuvuus.

Työllistämismallit eroavat työllistämisen kustannusten jaossa ja verohyödyn kohdentumisessa. Yksityisiä töitä korostavan angloamerikkalaisen ja julkisia töitä korostavan eurooppalaisen työllistämisen taustalla on erilainen käsitys esimerkiksi verohyödyistä. Amerikkalaisessa mallissa työvoima- ja eläkemaksujen sekä verojen alennuksesta hyödyn saa työnantaja ja luonnollisesti myös työntekijä työnä. Eurooppalaisessa mallissa korkean verotuksen ja sillä taattavan hyvän palvelutason hyödyn saa palveluja tuottava julkinen sektori ja palveluja saavat kansalaiset. Suomessa on seurattu vanhan ja laajan julkisen sektorin mallia.

Yhteisenä piirteenä suomalaisissa työllisyysmalleissa on ollut vahva luottamus siihen, että taloudellinen kasvu luo työtä ja työttömyys hoi tuu talouden kasvulla. Tämä oli erityisesti ensimmäisen suuren työllisyystyöryhmän eli Matti Pekkasen työllisyysohjelman lähtökohta. Talouden kasvu on ylittänyt kaikki odotukset ja se on jatkunut vastoin ennusteita yhtäjaksoisesti yli viisi vuotta, mutta työttömyys ei ole poistunut.

Aivan viime aikoja lukuun ottamatta loppujen lopuksi harvat tutkijatkaan ovat kritisoineet kasvuun perustuvaa linjaa. Eräs epäilijä on ollut kansantaloustieteilijä Urpo Kivikari. Hänen mukaansa pääomavaltainen ja pitkälle automatisoitu teollisuus ei ratkaise Suomen työllisyysongelmaa, vaikka se yltäisi suuriin kasvulukuihin. Kasvu ei luo työtä vaan työ kasvua. Kivikarin mukaan ihmiset on jollakin tavalla saatava töihin, koska *"jokainen työtä tekevä ihminen, oli millainen tumpelo tahansa, lisää kasvua omalla*

panoksellaan. " Hän korostaa, että jos tämä ajattelutapa otetaan uudistusten perustaksi, voidaan nykyistä ennakkoluulottomimmin keskustella keinoista; voitaisiinko työntajien henkilösivukustannuksia olennaisesti vähentää, voisiko minimipalkkasäädöksissä joustaa, että saataisiin nuoret töihin ja voitaisiinko kansalaispalkalla korvata nykyisiä tulonsiirtoja ja niiden hoitamiseen tarvittavaa byrokratiaa.

Helsingin Kauppakorkeakoulun professori Matti Pohjolan johdolla tehdyn tutkimuksen (Suomalainen työttömyys 1998) mukaan työttömyyden vähentämiskeinoista olennainen on pienituloisten maksamien verojen alentaminen. Työttömyysturvaa tulee samanaikaisesti leikata ja asumistukea vähentää. Verokiilan eli työn teettämiseen kohdistuvan verorasituksen alentaminen nykyisestä 60 prosentista 55 prosenttiin eli 15 miljardin markan edestä vähentäisi rakenteellista työttömyyttä kaksi prosenttiyksikköä. Työllisyyden kasvusta tulisi verotuloja noin viisi miljardia ja yksi miljardi tulisi työttömyysmenojen alentumisesta. Valtiontalouteen tulisi siis tehdä 8-9 miljardin markan säästöt verohelpotuksia varten. Työntekijöiden järjestäytymisasteen ja työehtosopimusten kattavuuden alentaminen 50 prosenttiin voisi laskea rakenteellista työttömyyttä 3-4 prosenttiyksikköä. Pienentämällä ansiosidonnaista työttömyysturvaa 10 prosenttiyksikköä tai rajaamalla sen kesto 12 kuukauteen voitaisiin laskea rakenteellista työttömyyttä yksi prosenttiyksikkö.

Laajasti kurssikirjana käytetyssä Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen (Etla) tutkimuksessa Kansallinen kilpailukyky ja teollinen tulevaisuus (1995) katsotaan pieni- ja keskipalkkaisille työttömyysturvasta ja vapaa-ajasta yhdessä muodostuneen sellaisen elintason, että työhön meneminen laskee elintasoja. Tutkijat ehdottavat "keppiä ja porkkanaa". Työttömän kokonaisuuteen olennaisesti puuttumatta voitaisiin tukea työllistymistä korottamalla muuttoavustusta ja maksamalla eroraha ja työttömyyspäiväraha osaksi työllistymisbonuksena. Näin kannustettaisiin tehokkaammin työhön kuin vain leikkaamalla päivärahoja.

Valtiotieteen tohtori Jaakko Kiander katsoo Palkansaajien tutkimuslaitoksen Talous & yhteiskunta-julkaisussa (1/1998) työllisyyden alenevan selvästi ja jopa täystyöllisyyden olevan mahdollista, jos tietyt taloudellisen kasvun pullokaulat poistuvat. Kianderin mukaan kasvu on viisi estettä: työvoiman alueellinen kohtamattomuus, riittämätön osaaminen, pula tuotantokapasiteetista, liian vähäinen työvoiman tarjonta ja väestön vanheneminen. Olennaisinta suhteessa 1990-luvun politiikkaan on se, että Kiander esittää suuria veronalennuksia. Hän haluaisi käyttää kasvun ja työttömyyden aleneman avulla syntyvän finanssipoliittisen liikkumavaran verojen alennukseen. Valtion menojen kasvua hän pitäisi myös jatkossa kireällä. Artikkelin lopussa käy ilmi, että hänen verojen alennusehdotuksensa laskisi verotuksen vasta 1990-luvun alun tilanteeseen.

Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan 23.4.1998 käynnistämän Studia Parlamentia-luentosarjan ensimmäinen puhuja presidentti Mauno Koivisto korosti, että korkealla työn verotuksella ei voida parantaa työllisyyttä kestäväällä tavalla. Koiviston mukaan *"työ on tullut kovin kalliiksi tuotannontekijäksi. Välilliset työvoimakustannukset ovat tulleet hyvin suuriksi. Työn verottaminen on tullut peräti ankaraksi ja se alkaa jo hyvin pienistä ansiotuloista.* " Työn verotuksesta ja kustannuksista on Euroopan Unionissa keskusteltu viimeksi erityisesti Euroopan kilpailukykyä koskevan raportin (SEC(96)2121) yhteydessä, jossa komissio esitti muun muassa palkkakustannusten kriittistä arviointia. Sen sijaan EU-parlamentin talous- ja raha-asioita sekä teollisuuspolitiikkaa käsittelevä valiokunta totesi, että Euroopan teollisuuden kilpailukykyyn vahvistaminen ja sen tuottavuuden parantaminen pääasiassa työmarkkinoita koskevin joustoin ja leikkaamalla palkkakustannuksia kautta linjan on sekä taloudellisesti että sosiaalisesti huono ratkaisu.

Suomessa on valittu varovaisten uudistusten tie. Valtioneuvoston yhteydessä toimiva talousneuvosto suosittaa vuoden 1998 raportissaan pienten askelten politiikkaa myös jatkossa.

Jos valittu pienten askelten politiikka ei jostain syystä riitä, on palattava vastaamaan seuraaventyypisiin yksinkertaisiin peruskysymyksiin: Onko työ ihmisten ja ihmisten yhteisöjen vaurauden ja hyvinvoinnin perusta? Onko jokaisella ollut mahdollisuus halutessaan olla hyödyksi työtä tekemällä? Onko jokaisella ollut mahdollisuus hyötyä teettämästään ja tekemästään työstä? Onko työ kaikkien siihen kykenevien velvoite? Onko valtion tehtävänä luvata tai järjestää työtä?

Itsensä työllistäminen, pienyritykset ja suuryritykset työelämän kannalta

Tulevaisuusvaliokunta jakoi talouden ja tuotannon edellisessä mietinnössään (TuVM 1/1997 vp) eri tasoihin. Raja vientiteollisuuden ja kotimaisen paikallistalouden välillä kuitenkin hälvenee globaalistumisen edetessä. Tuotantoyhteistyön lisääntyessä syntyy kärkiyrityksiä, jotka hallitsevat maailmanmarkkinoita ja jotka teettävät tuotteet ja palvelut paikallistalouden pienissä kumppani- ja alihankintayrityksissä. Vientiä tehdään enenevästi huomaamatta. Ulkomaisen suuryrityksen edustajien käydessä yhteistoimintaneuvotteluja Suomessa toimivat jo suomalaiset majoitus-, kuljetus- ja muut palvelut periaatteessa vientiyrityksinä.

Itsensä työllistäminen on tärkeää paikallistalon talouden kehittymiselle. Se on myös usein työntekijän ja hänen perheensä kannalta parempi vaihtoehto kuin työttömyys. Helppoa ja riskitöntä itsensä työllistäminen ja yrityksen perustaminen ei ole. Kaikista ei kerta kaikkiaan ole yrittäjiä. Yhä useamman olisi kuitenkin ryhdyttävä yrittäjäksi, koska pienyritystemme määrä on tulevaisuutta ajatellen liian alhainen, minkä myös vertailu EU-jäsenmaiden keskiarvoon osoittaa. Menestyvä pienyritys on monenlaisen tiedon ja taidon summa. Epäonnistuminen ei johdu pelkästään yrittäjän puutteellisista tiedoista ja taidoista vaan myös yhteiskunnasta.

Keinoja itse itsensä työllistämisen on etsittävä yrittämisen hallintomenettelyjen keventämisestä, eri yritysmuotojen tasapuolisesta kohtelusta verotuksessa ja yrittämisen riskien rajaamisesta yrittäjän kantokyvyn mukaiseksi. Aloit-

televille ja pienimmille yrittäjille on luotava yksinkertainen yhtiömuoto, joka mahdollistaa yrityssäästämisen sekä edistää ja suosii uusien työpaikkojen luomista. Hallituksen pienen ja keski-suuren teollisuuden yrityspoliittisessa ohjelmassa (Kauppa- ja teollisuusministeriön neuvotteluraportteja 1/1996) on asetettu tavoitteeksi muun muassa hallintomenettelyjen keventäminen ja verotusjärjestelmän tarkistaminen eri yhtiömuotoja yhtenäistäväksi. Myös EU:n komissio on suositellut pienyritysten kasvumahdollisuuksien parantamista kaikissa jäsenmaissa hallintomenettelyjen keventämisen kautta.

Tukijärjestelmien varaan ei tulevaisuutta voi rakentaa. Muutosten hitaus johtuu siitä, että pienyritystoiminnan elinehtoja ei tunneta tarpeeksi hyvin. Aloittavan ja yleensä pienen yrityksen toiminta olisi tehtävä niin yksinkertaiseksi, että sen voi valita toimeentulon hankkimiskeinoksi ilman koulutusta ja niin, että jokainen yrittäjä kykenee itse hoitamaan viranomaisien asettamat vaatimukset. Tämän suuntaista uudistustyötä on tehty muun muassa Kanadassa ja Ruotsissa.

Tuotantoyhteistyöverkostot lisäävät kansainvälisen kilpailun edellyttämää joustavuutta ja siten parantavat kärkiyritysten kilpailukykyä.

Muutosten hitaus on osin kiinni myös arvoista. Yrittäjyys ei ole vielä Suomessa tarpeeksi korkealla yleisessä arvostuksessa ja ihmisten työn ja elämän tavoitehierarkioissa. On kohtuutonta odottaa tavallisten keskivertokoulutuksen saaneiden ihmisten pystyvän siirtymään laajamittaisesti yrittäjiksi, kun siihen tähtäävän ylimmän yliopistokoulutuksen saaneetkaan eivät tunne mielenkiintoa itse itsensä ja oman yrityksen kautta muiden työllistämiseen. Kaupallisten ja teknillisten korkeakoulujen opiskelijoista vain muutama prosentti haluaa perustaa oman yrityksen.

Viime aikoina on voimakkaasti korostettu pienyritysten työllistävää vaikutusta. Pienyritykset paitsi varmistavat toimivan kotimaisen paikallistalouden luovat pohjaa kehittyvälle kansainväliselle suurten mittojen vientitaloudelle. Suuruuden ekonomialla kilpailevat kansainväliset yritykset tarvitsevat laajaa pienyritysten

verkostoa. Väitetään jopa, että tosiasiassa pienyritykset ratkaisevat maan kansainvälisen kilpailukyvn.

Vuonna 1996 pienyritykset (alle 50 työntekijää) lisäsivät henkilöstöään lähes kahdeksan prosenttia. Keskisuurissa yrityksissä (50-250 työntekijää) henkilöstön määrä kasvoi muutaman prosentin, kun taas suuryrityksissä henkilöstön määrä pieneni pari prosenttia. Kokonaisliikevaihdon kasvusta 54 prosenttia syntyi pienyrityksissä. Eniten yrityksiä oli vuonna 1996 kaupassa (24 prosenttia), mutta teollisuusyritykset työllistävät edelleen eniten. Kaikkien yritysten henkilöstöstä teollisuudessa työskentelee 35 prosenttia.

Suomen talouden perusta on vahvasti vientiin erikoistuneissa suuryrityksissä. Globaalistumisen etenemistä ja suuryritysten fuusioitumista, jossa Suomi on mukana, valiokunta kuvasi viime mietinnössään (1997) otsikolla "Elefanttien häävuosi." Fuusioituminen on joillakin aloilla globaalitaloudessa kiihtynyt niin, että asian voisi nyt ilmaista dinosaurusten avulla.

Työelämän kehittymisen kannalta saattaa olla, että suuryrityksiä on arvosteltu muun muassa ulkoistamisesta liian yksipuolisesti. On puhuttu "sokeista markkinavoimista." Miksi suuryritykset kilpailisivat tuotannollisessa osaamisessa ja tehokkuudessa, mutta olisivat sokeita järkeville työelämän säännöille ja henkilöstön kehittämiseksi? Eikö menestyvän yrityksen tule varmistaa rationaalisen työnteon ja tuotannon ohella myös uusiutumiskykynsä? Innovatiivisuus vaatii aineellisesti ja henkisesti hyvän ympäristön. Menestyvässä suuryrityksessä korkean tehokkuuden ja rationaliteetin vaatimus ulottuu yleisiin työoloihin, työrauhaan ja ilmapiiriin. Henkilöstön koulutusta ei voi laiminlyödä.

5. Jakaisiko angloamerikkalaistyylinen työllistäminen suomalaiset?

"Toisaalta tällä tiellä ovat kokemuksen osoittamat heikkoudet: eriarvoisuuden kasvu ja sosiaalisen eheyden heikkeneminen. Jotta tuloksena ei olisi kasvavaa köyhyyttä, matalapalkkaisia on tuettava sosi-

aaliavulla tai tulotuella. Deflatorinen politiikka, matalapalkkaisuus, tulotuet ja sosiaalisten ongelmien paisuminen voivat johtaa siihen, että työllisyyden nousu ei kohenna julkista taloutta. Vaarana on myös kasvun sosiaalipsykologisten tekijöiden jyrkkä huonontuminen " (VN:n selonteko 1997, 112).

Ennen kuin lähdetään pohtimaan sitä, missä määrin kansainvälisissä malleissa esitetyt työllistämistoimet, ja niistä erityisesti Suomelle vieras amerikkalainen matalapalkka-aloihin kohdistuva malli, jakaisivat suomalaisia, on eriteltävä hieman lähtötilannetta. Vaikka Suomessa on maailman tasaisimpia tulonjakoja, ei suomalainenkaan yhteiskunta ole yhtenäinen.

Markkinatalouden piirissä oleva tuotanto ja työ on jo jakautunut ja eriytynyt monella tavalla. Globaalistuminen, tekniikka ja osaaminen ovat selvimmän määrittäneet mille tasolle Suomi ja sen yritykset sijoittuvat. Vastaava eriytyminen on havaittavissa työmarkkinoilla. Tästä syystä korkean teknologian, osaamisen ja vientiin perustuvan talouden maana Suomessa työvoiman kysyntä ja tarjonta kohtaavat osin huonosti.

Tulevaisuusvaliokunnan aikaisemmassa mietinnössä lähdettiin mahdollisuudesta, että Suomessa talous, tuotanto ja työ jakaantuvat neljään tasoon. Globaalitalouden ohella toimivat eriasteiset alemman tason taloudet, jotka muodostuvat joko alueellisiin perustein, erikoistumisen tuloksena tai esimerkiksi siitä syystä, että joidenkin yritysten kapasiteetti tai kilpailukyky ei riitä kilpailuun globaalitalouden johtoasemista. Yritykset valitsevat tai joutuvat valitsemaan toimintatasonsa. Sama valikoituminen kohdistuu myös työntekijöihin.

Talouden ja tuotannon eriytymiskehitys heijastuu työntekijöiltä edellytettävään osaamiseen. Kovimman kansainvälisen kilpailun tasolla toimivat yritykset vaativat työntekijöiltään yhä enemmän tietoja ja taitoja. On ilmeistä, että kysyntä synnyttää tarjontaa ja oppilaitokset ottavat sen huomioon omissa koulutusprofileissaan. Lopputuloksena on samankin koulutusalan sisällä suuria tasoeroja.

Omistaminen jakaa Suomessa ihmisiä niin, että enemmistö omistaa varsin vähän, usein asunnon ja auton. Poiketen muista eurooppalaisista keskivertosuomalainen omistaa kesämökin, joita on Suomessa 430 000. Perinteisesti valtio, kunnat ja seurakunnat ovat olleet isoja omistajia. Uusimpana piirteenä on huomattava ulkomaisen omistuksen lisääntyminen, sillä pörssiyrityksien omistuksesta melkein puolet on siirtynyt ulkomaisille sijoittajille.

Tavallisen ihmisen vauraus on Suomessa ollut pitkään välittömästi kiinni siitä, onko hänellä työtä. Omistamisen ja vaurauden nopeita heilahduksia 1900-luvun aikana voidaan kuvata pelkistään seuraavalla vertailulla. Vuosisadan alussa torpparivapautuksen aikaan kolmasosa suomalaisista omisti maata, kolmasosa oli torppareita ja kolmasosa tilattomia. Vastaava kolmijako vuosisadan lopussa näyttäisi olevan, että kolmannes työikäisestä väestöstä on pysyvässä työpaikassa, kolmannes pätkätöissä ja kolmannes työttömiä tai koulutuksessa.

Työikäisistä suomalaisista 63 prosenttia kävi vuonna 1997 työssä. Palkansaajia oli 1 846 000, joista määräaikaisissa työsuhteissa 336 000, näistä 143 000 miestä ja 193 000 naista. Pysyvässä työsuhteessa oli noin 1,5 miljoonaa suomalaista.

Työllisyysmallien eroista huolimatta työelämän tutkijat myöntävät, että aina on olemassa työtä, josta ei makseta riittävän elintason turvaavaa palkkaa ja jonka tekemiseksi luodaan järjestettyjä työpaikkoja jollakin tavalla irrallaan normaaleista markkinatalouden mekanismeista. Työpaikat ovat yhteiskunnan tai yritysten tukemia. Se jakaa työpaikat ja niistä maksettavat palkat eri tasoihin.

Työllistämisestä johtuvan jakautumisen riskiä on verrattava nykyiseen työttömyystilanteeseen syrjäytymisongelmineen. Merkitseekö tuettu työllisyys ja tehdyt työpaikat automaattisesti palkkojen alentumista ja synnyttävätkö ne kahdet työmarkkinat, joista alemmalla noudatetaan huomommin työelämän sääntöjä?

Nousevan palkan mukaan alenevan yleisen työllisyystuen kehittäjät väittävät, että tuki ylläpitäisi matalapalkkaisten toimialojen työllisyyt-

tä ja estäisi tavallisten, vähän erikoistaitoja vaativien työpaikkojen pakoa Suomesta. Heidän mukaansa parasta olisi kuitenkin se, että työtä tekemällä synnytetään uutta vaurautta ja siten myös lisää työpaikkoja. Työpaikkojen syntyminen ja työn tekeminen luovat pohjaa myös paremmin palkattuihin ja enemmän osaamista vaativiin työpaikkoihin. Työn katsotaan estävän tehokkaimmin ihmisten kahtiajakoa.

Phelpsin työllisyysmallissa sanotaan regressiivinen asteikon pitävän huolta siitä, että tuki pienetessään hitaasti nollaan palkka-asteikossa esimerkiksi 10 000 markan kohdalla, ei synnyttäisi houkutusta alentaa rajan yläpuolella olevia palkkoja rajan alapuolelle tuen saamiseksi. Työllisyysmallin kehittäjät korostavat, että tukea tulisi maksaa vain täysiä työpäiviä tekeville henkilöille, jotta tuettaisiin riittävän toimeentulon antavaa työllisyyttä. Verotus- ja muita rekistereitä hyödyntäen voidaan tarkistaa, että minimityöehtoja noudatetaan ja että palkkatiedot ovat oikeita. Suomessa työmarkkinoiden pienuus ja moderni tekniikka mahdollistavat riittävän tarkan valvonnan. Kilpailun ja markkinavoimien katsotaan huolehtivan, että yleinen työllisyystuki johtaisi lopputuloksena ansiotason nousuun tuen verran. Osittain tuen vuoksi yrittäjien voitot nousevat aluksi. Yrittäjien kannattaa laajentaa tuotantoa ja lisätä työvoimaa. Tämä puolestaan johtaisi ansiotason nousuun. Lisäksi tuen katsotaan tuovan osan harmaasta taloudesta normaalitalouden piiriin.

Suomesta sanotaan puuttuvan 100 000 pienyritystä. Vuonna 1996 203 000 liikeyrityksestä 550 on suurta (vähintään 250 työntekijää) ja 2 000 keskisuurta. Suurin osa, lähes 99 prosenttia, yrityksistä on alle 50 henkeä työllistäviä pienyrityksiä. 1-2 hengen miniyritysten määrä on kasvanut voimakkaasti. Enintään neljän työntekijän yrityksiä on 175 000. Yritysten työvoimasta 43 prosenttia on pienissä yrityksissä ja niiden liikevaihto on 35 prosenttia yritysten kokonaisliikevaihdosta. Matalapalkka-alojen työllistämistuki voisi antaa mahdollisuuksia kasvattaa yrityskokoja nimenomaan pienyrityksissä.

Suomesta sanotaan puuttuvan myös 50 000 palvelualan työpaikkaa, joiden katsotaan lisää-

tyvän matalapalkka-aloja suosivalla työllistämispolitiikalla. Harvalla suomalaisella on ollut viime vuosikymmeninä varaa palkata työntekijää kotiinsa tai ostaa siivous- tai muita palveluja. Harva asutus, väestöpohja, tasaveroinen palkkapolitiikka ja progressiivinen verotus ovat selityksiä sille, miksei yksityisten palvelutyöpaikkojen määrä ole riittävä. Palvelut hoidetaan julkisen sektorin toimesta. Arvot, arvostukset ja myös asenteet ovat Suomessa erilaiset kuin yritytjyyttä korostavissa maissa.

Kaikille yrityksille suunnattua yleistä työllisyystukea perustellaan sillä, että se ei aiheuttaisi epäoikeudenmukaisuutta ja eriarvoisuutta yritysten kesken. Työmarkkinoiden häiriöiden torjumiseksi yleisen työllisyystuen kehittäjät haluavat suunnata tuet ehdottomasti vain matalapalkka-aloille, työtehtäviin, joihin on eri syistä vaikea saada työntekijöitä. Tuki olisi palkan mukaan aleneva, mikä poistaisi sen väärinkäytön mahdollisuuksia.

Valtiolle yleinen työllisyystuki aiheuttaisi aluksi budjettimenoja. Tuen kehittäjät korostavat kuitenkin, että pidemmällä aikavälillä hyödyt ovat selvät. Olennaista on, että työpaikat syntyvät yksityisen yritystoiminnan piiriin vähentäen myös tätä kautta julkisen sektorin menopaineita.

Työministeriön selvitysten mukaan koko laman ajan on eniten ollut pulaa hitsaajista, siivoojista ja myyntiedustajista, eikä siis vaativia työsuorituksia edellyttävistä tietojenkäsittelyn ammattilaisista. Valtiolle työttömyyden alentuminen yhdellä prosentilla tuo kahden miljardin markan säästöt. Koko julkiselle taloudelle säästöt ovat neljä miljardia.

Valiokunta ehdottaa tätä lukua koskien viiden lausuman hyväksymistä .

III HYVINVOINTIYHTEISKUNNAN KIPUPISTEET

"Pohjoismaiden kaltaiset pienet avoimet kansantaloudet Euroopassa ovat luottaneet sisäiseen eheyteen ja tasa-arvoon, mistä laajat hyvinvointivaltiot ovat osoituksena. Viimeaikaiset analyysit kan-

sakuntien menestystekijöistä antavat tukea vanhalle linjalle korostaessaan osaamisen, luottamuksen ja sosiaalisen eheyden roolia. Suuryritysten sijaintipaikkojen valinnassa painavat myös ennustettavuus, yhteiskuntarauha, tietotekninen infrastruktuuri, laaja osaaminen ja laadukas ympäristö. Näissä suhteissa myös Suomella on edut puolellaan, eikä linjan muuttaminen näytä aiheelliselta" (VN:n selonteko 1997, 114).

Pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan perusarvot ovat olleet ja todennäköisesti ovat tulevaisuudessakin melko pysyviä. Mielipidemittauksissa suomalaiset antavat tukensa nykyisensäälle hyvinvointiyhteiskunnalle.

Ihannearvojen, joista tärkein on ollut tasa-arvo, näkökulmasta hyvinvointimalli on pääosin ongelmaton. Ideologisenä kysymyksenä sitä ei ole juurikaan kyseenalaistettu. Monissa isoissa kysymyksissä suomalainen hyvinvointiyhteiskunta on 1960-luvulta lähtien kehittynyt useiden puolueiden ja työmarkkinajärjestöjen yhteisesti rakentamana.

Kansantalouden tasolla velkaantumiskierre on saatu pysähtymään. Kansantulo on kasvanut yhtäjaksoisesti vuosia, vuonna 1997 kuusi prosenttia, joka oli Euroopan korkeimpia lukuja. Teollisuustuotanto oli toukokuussa 1998 edellisen vuoden toukokuuhun nähden 12 prosenttia suurempi ja vielä heinäkuussa yli kahdeksan prosenttia. Ennusteet lupaavat tuotannon ja viennin kasvua jatkossakin. Työttömyyden ennustetaan laskevan selvästi alle 10 prosentin.

Suomalaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan kohdistuu kuitenkin paineita vaikean rahoitustilanteen takia. Uusi lama tulee aina joskus ja silloin taloudessa on oltava puskurirahaa. Lisätuloja voidaan nykytilanteessa hankkia luoden lisää työpaikkoja ja saaden täten lisää veronmaksajia, lisäten veroja tai laajentaen veropohjaa taikka myyden valtion omaisuutta tai parantaen omaisuuden tuottoa.

Talouden kansainvälinen murros ja kansalliset rakenneongelmat - velkaantumisen lisäksi työttömyyden aiheuttamat ongelmat ja väestön ikääntyminen - vaikeuttavat nykyisenlaisen hy-

vinvointimallin jatkamista täysin samanlaisena. Ulkoisten ja sisäisten paineiden takia ilman malliin tehtyjä tarpeellisia tarkistuksia on vaarana menettää sen parhaatkin osat. Strategisen suunnittelun periaatteiden mukaan 40 vuotta Suomessa jatkettua linjaa on syytä tarkastella uudessa ympäristössä, vaikka lopputuloksena olisikin perustaltaan vanhan varaan rakentaminen.

Tulevaisuusvaliokunta ottaa seuraavassa esille työttömyyden lisäksi sellaisia suomalaisen hyvinvoinnin rakenteellisia ja pitkän aikavälin ongelmia, joista on näkyvissä ainakin heikkoja merkkejä ja joihin vertailevissa kilpailukykytutkimuksissa kiinnitetään huomiota. Ongelmat eivät muodostu hyvinvoinnin esteiksi, jos niihin ajoissa puututaan. Ne eivät ole välttämättä suhdannesidonnaisia. Osa väittämistä voi osoittautua myöhemmän tutkimuksen ja politiikan vaikuttavuusarvioinnin kautta vääriksi. Tällaisistakin asioista on syytä käydä keskustelua, varsinkin kun Pohjoismaista hyvinvointimallia kohtaan tunnetaan suurta kansainvälistä mielenkiintoa.

Hyvinvointimallia koskeva luku on jatkoa valiokunnan aiemmassa mietinnössä (alaluku 7) esille otetuille tutkimusteesien muodossa esitetyille väittämille hyvinvointimallimme ongelmista.

Kun hyvinvointivaltion rahoituspohja on noussut keskeiseksi hyvinvointimallin vaaratekijäksi, on seuraavissa luvuissa esillä korostuneesti taloudellinen näkökulma - raha ja sen riittävyys.

1. Sosiaalisten innovaatioiden puute - vai toteuttamisvaikeuksia?

"Instituutioiden jatkuvuuteen - kuten työelämän sääntöihin ja sosiaaliturvajärjestelmien ylläpitoon - liittyy riskinsä, mutta vielä suurempia ne ovat radikaalisti uusissa ratkaisuissa, joiden seurauksista mikään tieto ei voi antaa takuita" (VN:n selonteko 1997, 91).

Uusi teknologia ja vienti eivät riitä

Teknisten innovaatioiden ansiosta Suomi on noussut nopeasti uuden teknologian kärkeksi. Innovaatiokyky teknologian alla on maailman huipputasoa. Sveitsiläisen kansainvälisen koulutusta ja kilpailukykyä vertaavan IMD:n vuoden 1998 vuosiraportissa Suomi nostetaan maailman johtavaksi maaksi teknologian kehittämisessä ja soveltamisessa. Suomi on muuttanut teknologiaa tuovasta maasta sitä voimakkaasti vieväksi maaksi. Pelkillä teknisillä ja tuotantoprosessuaalisilla uudistuksilla ei voida kuitenkaan menestyä ellei myös yhteiskunta, jossa toimitaan ja eletään, uudistu. Suhteessa teknologiaan Suomessa on pula riittävän kannatuksen saavuttavista sosiaalisista ja poliittisista innovaatioista.

Uuden etsintä ja luovuus ovat selvästi nousseet kaikkialla kehittyvissä maissa tärkeiksi asioiksi. Tulevaisuusvaliokunnan Japaniin tutustumismatkalla (1998) pidetyssä yhteisessä tulevaisuusseminaarissa japanilainen pääesitelmäsihteerijä, RIKE-yliopiston rehtori, professori Akito Arima havahdutti suomalaisvaltuuskuntaa ehkä eniten pohtimalla varsin suorasukaisesti japanilaisen yhteiskunnan erästä polttavinta ongelmaa - luovuuden puutetta. Hyvä koulutus, tekninen tieto ja taito ja suurikaan investointi tieteeseen ja tuotekehittelyyn eivät enää tulevaisuudessa riitä. Toinen japanilainen, tietämyksen hallinnan (Knowledge Management) ja henkisen pääoman kasvattamisen kysymyksiin erikoistunut professori Ikujiro Nonaka korostaa innovaatioiden kehittämistyössä ns. kovien asioiden lisäksi - ja jopa niitä tärkeämpänä - innostavaa henkistä ilmapiiiriä.

Sosiaaliset innovaatiot on jaettavissa kahteen tasoon. Ne koskevat 1) teknisten innovaatioiden soveltamista, käyttöönottoa ja hyödyntämistä ja 2) yhteiskunnan rakenteiden ja toimintajärjestelmien uudistamista. Molempia ohjataan politiikan kautta ja poliittisin päätöksin, mutta mitä lähempänä ollaan yhteiskunnan rakenteita, sitä selvemmin innovaatio vaatii poliittisen järjestelmän pitkän aikavälin linjanvetoa.

Laadukkaat hyvinvointipalvelut ovat olleet pohjoismaisen osaamisen keskiössä jo parikym-

mentä vuotta. Terveystieteiden käytäntönä ja lääketieteiden ja hoitotieteiden teoriana ovat olleet pitkään vahvoja aloja. Osaamiseen on panostettu. 1990-luvulla on puhuttu erityisesti hyvinvointiklusterista. Edellytykset myydä osaamista ovat olleet parhaimmat mahdolliset. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta Suomi ei ole kaikesta tästä huolimatta hyödyntänyt tietämystään kaupallisesti.

Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen mukaan Suomi on keihäänkärkituotteistaan huolimatta alikehittynyt terveydenhuollon teknologian valmistaja ja viejä. Alan maailmankauppa kasvaa 10 prosentin vauhtia vuosittain. Hyvinvointiklusterin osuus Suomen koko viennistä on alle kaksi prosenttia, joka on pienempi kuin OECD-maissa keskimäärin. Varsin monessa maassa vastaava luku on 10 prosenttia. Maan pienuus, pääomien puute tai isojen maailmanlaajuisten firmojen vähälukuisuus eivät ole riittäviä selityksiä. Yli 10 prosentin tasoon ovat päässeet Euroopan pienistä maista esimerkiksi Sveitsi ja Irlanti.

Suomalaisen osaamisen eräänä heikkona kohdana pidetään lopputuotetta voitoksi tuloutettuna. Suomalaisia on arvosteltu siitä, että monia loistavia poikkeuksia lukuun ottamatta emme ole riittävästi pystyneet jalostamaan uuden teknologian innovaatioita, luomaan niiden pohjalta uusia tuotteita ja myymään niitä oman osaamisen tuloksina.

Esimerkkinä teknologian alalta keksinnöstä, jonka suomalaiset ovat jättäneet taloudellisesti lähes hyödyntämättä on Linux-käyttöjärjestelmä. Nuori suomalainen Linus Torvalds kehitti kaikessa hiljaisuudessa tietokoneohjelmiston, käyttöjärjestelmän, jota monet asiantuntijat ovat pitkään pitäneet esimerkiksi Microsoftin Windowsia parempana. Samaan aikaan kun Bill Gates keräsi valtavan omaisuuden Windowsilla, suomalainen keksijä antoi ilmaiseksi oman järjestelmänsä maailmanverkkoon kaikkien käytettäväksi. Linuxia on verkossa avoimesti käytetty ja myös kehitetty. Sillä arvioidaan olevan lähes 10 miljoonaa käyttäjää. Forbes-lehti arvioi elokuussa 1998, että 28-vuotias Torvalds on ehkä suosituin ohjelmoija planeetalla.

Innovaatioissa on olennaista toisistaan etäällä olevien asioiden ennakkoluulon yhdistäminen. On lähestyttävä asioita uudella tavalla. Ongelmien ratkaisukyky on eräs tärkeimpiä taitoja. Professori Michael Porter korostaa, ettei tule tyytyä hitaasti eteneviin pieniin parannuksiin (Rethinking the Future 1997). Innovatiivisuus lisääntyy yhdessä tekemällä ja yhdessä oppimalla. Suomalainen työkuulttuuri, jossa usein puuretaan yksin, ei ole otollisin lähtökohta.

Kielitaidon on oltava kansainvälisessä kanssakäymisessä todella hyvä. Kieli on paljon muutakin kuin kommunikointia. Se on vuorovaikutusta, asioiden taustojen ja yhteyksien ymmärtämistä - kulttuuria ja sivistystä.

Yhtenä selityksenä suomalaisen osaamisen heikolle kaupalliselle menestykselle pidetään sitä, että työn tekemisen motivaatio on varallisuuden kasvattamisen näkökulmasta liian vaatimaton. Tähän on monia syitä. Tasaveroisuuden ja tasa-arvon ihanteet ovat ehkä laskeneet työn ambitiotasoa voiton teon näkökulmasta.

On väitetty, että samaan suuntaan vaikuttaa liian virkamiesmäinen työkuulttuuri. Juridismin ja virkamiestradiotissa on julkisen vallan luonteen takia ollut kiellettyä tuottaa voittoa. Ainakaan se ei ole ollut suotavaa. Tämä on ollut itsestään selvää silloin kun on hoidettu yhteisiä tehtäviä yhteisin varoin vain omiin tarpeisiin. Silti on koettu ongelmaksi, ettei esimerkiksi virkatoiminnassa saatua hyviä ideoita, keksintöjä ja tuotteita ole voitu ohjata laajempaan käyttöön ja markkinoille asti. Liikeajattelun ja tulosvastuun - nimenomaan taloudellisen tuloksen - tulo julkiseen sektoriin on muuttanut monia työn teon perustoja. Tämä ei tarkoita, etteikö valtaosa julkisen sektorin työtehtävistä olisi edelleenkin sellaisia, joissa palkan tai muun taloudellisen edun ohella motivaatio työhön on paljon rahaa syvemmällä.

Kun julkisia tehtäviä ja niitä hoitavia virastoja ja laitoksia on liikelaitostettu ja yhtiöitetty, on huomattu, ettei virkamiehen muuntuminen kauppaan käyväksi ja tulosta tekeväksi liikemieheksi ole ollut yksinkertaista. Olisi nykyistä selvemmin erotettava julkisen sektorin eriluontoiset tehtävät ja toiminnot. Viranomais tehtävät ja

liiketoimet vaativat erilaista osaamista, normeja, työtapoja, henkilöstöä ja palkkajärjestelmää. Ihmisten palvelussa on omat sääntönsä ja tapansa toimia. Myös palveluja saavan asema on eri riippuen siitä, mistä julkisen sektorin tehtävästä on kysymys. Voimme vaatia joitakin palveluja maksutta tai pientä korvausta vastaan valtiolta tai kunnalta perustuslain takaamana oikeutena. Joitakin palveluja ostamme täyteen hintaan julkiselta liikelaitokselta aivan samalla lailla kuin kuka tahansa asiakas markkinoilla täyteen hintaan voimatta mitenkään vedota tasapuolisuuteen, julkisuuteen, kohtuuteen tai muihin hyvän julkisen hallinnon periaatteisiin.

Jos ei virkavallan tehtävistä laventuneen julkisen sektorin erilaisia tehtäviä nykyistä selvemmin erotella toisistaan, perinteiset virkamiesarvot ja hyvän hallinnon juridiset periaatteet ovat oletettavasti pitkään asenteellinen ja ajatuksellinen este taloudelliselle menestykselle - sellaisissakin toiminnoissa, jotka on jo 1980-luvulla erotettu julkisen liiketoiminnan piiriin kuuluviksi. 1990-luvun lopussa ollaan nimittäin jo tilanteessa, jossa valtion yhtiöissä (valtion osuus yli 50 prosenttia) ja liikelaitoksissa on huomattavasti enemmän työntekijöitä kuin valtion virastoissa ja laitoksissa.

Innovaation rakenteellisia esteitä on etsittävä myös yrittäjyyden vähäisestä arvostuksesta. Ilmapiiri ei ole ollut yrittäjyyteen kannustava. Suomessa on luotettu perinteisesti vahvoihin, isoihin organisaatioihin ja erityisesti julkiseen sektoriin talouden toimijana ja työnantajana. Suomalaisista korkeakouluopiskelijoista vain neljä prosenttia ilmoittaa haluavansa yrittäjäksi kun vastaava luku USA:ssa on neljäkymmentä. Eikö suomalaisia korkeakoulunuoria kiinnosta yrittäjäksi ryhtyminen edes ihanteiden tasolla? Onko nuorten riskinottokyky heikko? Onko syytä se, että toisen palveluksessa työskentelyä pidetään helpompana kuin itsenäisenä yrittäjänä? Karkottavatko suomalaisen yhteiskunnan rakenteet (verotus, palkkaus, valvonta, hallinto) nuoria yrittäjyydestä? Onko hyvinvoinnin kaudella annettu kuva liian helposta työnteon ja elämisen mallista niin, ettei yrittämisen riskiä haluta ottaa?

Yrittäjyydelle myönteisiä asenteita on hyvällä menestyksellä istutettu maassamme ala-asneidenkin oppilaisiin leikinomaisen yritystoiminnan merkeissä. Peruskouluissa esimerkiksi Vaasan läänissä ja Espoossa on myös toteutettu yritystoimintaa luokkakohtaisesti. Oppilaat ovat muodostaneet "liikeyrityksen" tuotanto-, markkinointi- ja hallinto-osastoineen, kierrättäneet sen yritystoiminnallisia vastuutehtäviä sekä käyttäneet ansaitun katetuoton yhteisesti, luokkaretkeen tai muuhun vastaavaan. Kokemukset ovat olleet sekä innostavia että kehittäviä. Tämänmuotoista nykyaikaista koulutusta olisi syytä laajentaa.

Puolustusasema ei hedelmällisin

Sosiaalisten ja poliittisten innovaatioiden vaje ilmenee eri elämänalueilla eri tavoin. Yleinen ilmapiiri on odottava ja nykyistä puolustava. Hyvinvointimallin rakentajat ovat puolustusasemissa. He eivät tee riittävästi aloitteita vaan ottavat reagoivasti kantaa. Tämä asetelma on nähtävissä politiikan, etujärjestöjen ja yhteiskuntatieteen piirissä.

Sosiaaliset uudistukset ovat 1990-luvulla jääneet vähiin myös siksi, että vaikka uusia malleja ja toimintatapoja on kehitetty, ei olla saavutettu yhteisymmärrystä niiden toteutuksesta. Konsensus on saavutettu pikemmin vanhaan tukeutumiseen kuin uuden yrittämiseen.

Eräs esimerkki jo pitkään jatkuneesta keskustelusta on kansalaispalkan, perustulon tai vastaavan muun yleisen perusturvan takaaman mallin käyttöönotosta. Kirjailija Samuli Paronen oli ensimmäisiä suomalaisia, joka vuonna 1971 toi julki ajatuksen "riippumattomuusrahasta" tai "elämisrahasta". Se takaisi vähimmäistoimeentulon kaikille "ilman muuta vastinetta kuin olla ihminen." Kolme vuosikymmentä on ajatusta kehitetty, mutta päätöksiin tarvittavaa yksimielisyyttä ei olla saavutettu.

Koska julkisen sektorin osuus bruttokansantuotteesta on Suomessa edelleen yli 50 prosenttia ja julkisen alan työntekijöitä on lähes 700 000, aloite ja vastuu poliittisista ja sosiaalisista innovaatioista on vahvasti poliitikoilla ja virkamiehillä. Valtion virkamiehiä on 120 000, val-

tioenemmistöisissä yhtiöissä ja liikelaitoksissa työskentelee 150 000 ja kunnissa 400 000 työntekijää (luvussa eivät ole mukana kuntien liikelaitokset, energiayhtiöt tai esimerkiksi HKL). Välillisen julkisen hallinnon tai julkisia tehtäviä osittain suorittavan ns. kolmannen sektorin palveluksessa arvioidaan olevan lähes 80 000 työntekijää.

Yhteiskunnan pitkän aikavälin rakenneongelmat jäävät helposti ratkaisematta, koska pahojen aikojen ohi on mahdollista päästä keräämällä lisää valtion veroja ja leikkaamalla menoja tsaaisesti. Näin on tehty osittain 1990-luvun laman kanssa. Suomessa verotulojen kasvu on ollut nopea vuodesta 1995 lähtien. Vuonna 1997 valtion, kuntien ja seurakuntien verot kasvoivat 10 prosenttia. Tuloveroja kerättiin 15 ja muita veroja keskimäärin yhdeksän prosenttia enemmän kuin ennen.

Tulojen lisäämisessä verojen korotustie on ilmeisesti käytetty loppuun. Tarvitaan rakenteellisia uudistuksia. Ratkaisuja etsitään myös valtion omaisuuden myynnistä ja sen nykyistä tehokkaammasta hyödyntämisestä. Valtion omistuspoliittikka, jota nyt hoidetaan suurelta osin virkamiesvastuudesta valtiovarainministeriöstä ja kauppa- ja teollisuusministeriöstä, tulee olemaan eräs tärkeimpiä politiikan aloja jo lähitulevaisuudessa. Toisin kuin keväällä 1998 eräiden valtionyhtiöiden myynnin yhteydessä tarvitaan selvää linjaa siitä millaisen omistajaroolin valtio tulevaisuudessa aikoo ottaa. Mikä on turvallinen ja sopiva kotimaisuusaste? Kuinka turvataan kriisiolojen elintärkeät alat?

Väistävä, viipyvä ja puolustuksellinen asenne ei ole paras lähtökohta hyvinvointiyhteiskunnan tulevaisuuden rakentamisessa. Olisi otettava uudelleen aloitteentekijän asema.

Seuraavassa muutamia kevään 1998 varsin erityyppisiä aloitteita ja keskustelunavauksia:

Helsingin yliopiston valtio-opin apulaisprofessori Kyösti Pekonen varoittaa tutkimuksensa, että *"suomalainen yhteiskuntarauha on toistaiseksi ostettu rahalla - tarkemmin velkarakalla"*. Hän jatkaa: *"Suomen sosiaalivaltio on vielä kestänyt, mutta ihmisistä on selvästi aistittavissa tietoisuus siitä, että maksettu rauha on*

vain väliaikaista. Sillä ei ole kyetty ostamaan luottamusta poliittisiin päättäjiin" (Politiikkaa urbaanissa betonilähiössä 1998). Tutkija vaatii puolueita nopeasti sopimaan siitä, millaista sosiaalipoliittikkaa Suomessa on varaa harjoittaa ja minkälainen on tulevaisuuden hyvinvointivaltio.

Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan 23.4.1998 käynnistämän Studia Parlamentaria-luentosarjan ensimmäinen puhuja presidentti Mauno Koivisto varoitti veroasteen kohottua 50 prosenttiin valtiotalouspolitiikasta, johon Suomessa laman aikana on jouduttu koska *"hyvin rajalla velanhoidolla haluttiin rakentaa siltaa taloudellisen taantumun yli"*. Koivisto toteaa: *"Tähän ei ole tultu minkään uhrivalmiuden lähtökohdista vaan eduntavoittelun lähtökohdista"*. Hän varoittaa tulevaisuudesta *"Jos ei erityisiin toimenpiteisiin ryhdytä, me olemme menossa paljon pidemmälle"*.

Presidentti oli huolestunut myös eläkeputkesta: *"Pian ollaan siinä tilanteessa, että on runsaasti hyvätuloisia ja aktiivisia ja nimenomaan hyväkuntoisia eläkeläisiä, jotka takuulla pitävät huolen eduistansa, ja samanaikaisesti kerrotaan, ettei politiikka kiinnosta nuoria."*

Julkisen sektorin kehitysnäkymistä ja tässä mietinnössäkkin käsitellystä kansalaispalkasta presidentti Koivisto arvioi: *"Paineet julkisen sektorin edelleen kasvattamiseen ovat erittäin voimakkaat. Tasauksessa, joka on ollut paljon tällainen sosialistinen ajatus, on menty ja päästy niin pitkälle, että suurin piirtein samanlaiset ihmiset antavat tukea suurin piirtein samanlaisille ihmisille. Ja jotta voisi olla saamapuolella, edellytetään jonkinasteista passiivisuutta. Kansalaispalkka on pitkälti toteutunut toimeentulotuen muodossa"*. Koivisto jatkaa kysyen *"voitaisiinko nimityksiä vähän muuttaa, voitaisiinko ajatella, että ihmiset kuitenkin saisivat tehdä jotakin, vaikka saavatkin yhteiskunnan tukea, ilman, että heti heitä siitä sakotetaan"*.

Aloitteellinen ote hyvinvointivaltiokeskustelussa voi tarkoittaa myös sitä, että perustellaan pitävästi ja uskottavasti nykyisen hyvinvointimallin hyvyys ja kestävyys. Esimerkkinä aktiivisesta hyvinvointimallin toimivuuden esille nostamisesta on Tampereen yliopistossa työskente-

levän kansantaloustieteen professorin Matti Tuomalan artikkeli Palkansaajien tutkimuslaitoksen Talous- ja yhteiskunta-lehdessä (1/1998). Hän kiistää ajatukset, että hyvinvointivaltio heikentäisi työnteon, säästämisen tai yrittäjyyden vetovoimaa. Hyvinvointivaltio lisää tehokkuutta. Tuomalan mukaan ihmiset ovat halukkaampia ottamaan riskejä, kouluttautumaan uudelleen ja vaihtamaan työpaikkaa tai ammattia yhteiskunnassa, jossa on riittävästi sosiaalista turvaa.

2. Taloudellisen ja sosiaalisen infrastruktuurin vahvistaminen

"Mitä enemmän luotamme tulevien sukupolvien riskejä ja turvallisuutta koskevien valintojen viisauteen, sitä vähemmän meidän tarvitsee jättää niille perinnöksi erityisiä, niiden valinnan vaihtoehtoja rajoittavia rakenteita (ennen kaikkea fyysisiä). Jättämällä niille uuden etsintää tukevia resursseja - tietoa, taitoja, hyvässä kunnossa olevia instituutioita ja luottamusta - jätämme niille sananvaltaa omaan elämään ja tulevaisuuteen " (VN:n selonteko 1997, 106).

Suomalainen hyvinvointivaltio on rakennettu asteittain. Vuosisadan alussa korostettiin vakaan tuotannollis-teknisen infrastruktuurin tärkeyttä ja julkiset voimavarat ohjattiin teiden, rautateiden, viemäreiden, puhelinyhteyksien ja vastaavien luomiseen. Seuraavassa vaiheessa luotiin

koulu- ja terveydenhoitojärjestelmät ja tasa-arvon edistämisen tavoitteista erilaiset tulonsiirtojärjestelmät. Nyt ollaan tilanteessa, jossa suhteellisen vahvaksi rakennettua kokonaisuutta olisi arvioitava uudelleen. Miten hyvinvointi saadaan kestäväksi? Miten malli saadaan joustavaksi niin, että se varautuu ajoissa häiriöihin myös sosiaalipolitiikassa eikä vain rahapolitiikassa?

Hyvinvoinnin ja vaurauden kehä

Hyvinvoinnin tekijät ovat toisistaan riippuvaisia. Hyvinvointia voidaan kuvata kehäksi, jossa vaurauden liike on tärkeää. Vaurautta lisäävien tekijöiden ja niistä vastaavien toimijoiden keskinäisten suhteiden on oltava kunnossa. Yhdenkin vaurauden perustekijän ontuessa ontuu koko järjestelmä.

Tehokas ja tuottava työ, yrittävä ja innovatiivinen ilmapiiri, hyvä elinympäristö, hyvinkoulutetut ihmiset ja tehokkaat toimivat julkiset palvelut tekevät Suomesta otollisen paikan elinkeinoille ja ennen kaikkea tulevaisuuden vaativien töiden yrityksille sijoittua. Hyvät, niin työn sisällön kuin palkkauksen suhteen, työpaikat tuovat perheille ja valtiolle rahaa. Tällä puolestaan ylläpidetään korkeatasoista koulutusta, asumista ja huolehditaan ympäristöstä sekä muista tulevan vaurauden perustekijöistä. Samalla luodaan pohja uusille tuottaville työpaikoille. Hyvinvoinnin ja vaurauden kehä umpeutuu, ketjut pitävät ja liike jatkuu.

Rahoituspohja

Valiokunta keskittyy julkisen sektorin osuuteen hyvinvoinnin rahoituksesta.

Ennen 1990-luvun lamaa Suomen sosiaalime-
nojen kansantuoteosuus oli EY:n keskitason ala-
puolella ja varsin hyvin hallinnassa. Työttömyy-
den kasvaessa ja kansantuotteen samaan aikaan
romahtaessa suhteellinen osuus nousi yhdeksi
kehittyneiden maiden korkeimmista. Nyt kehi-
tys on tasaantumassa.

Hyvinvointiyhteiskunnan kritiikin pääkohde
on ollut viime vuosina hyvinvointiyhteiskunnan
rakenteiden ja erityisesti Eurooppaa vaivaavan
suurtyöttömyyden yhteys. Pelkistään hyvinvoin-

tikriitikkojen ajatuskulku toimii seuraavasti: ny-
kyinen hyvinvointiyhteiskunta vähentää työvoi-
man kysyntää korottaessaan työvoiman hintaa
leveällä verokiilalla. Samanaikaisesti työnhaki-
joiden motiivi hakea työtä tarjolla olevin koh-
tuullisin ehdoin on vähäinen erilaisten tulonsiir-
toetuksien nostaessa työvoiman pohjahintaa.

Ajatuskulussa ei periaatteessa ole vikaa. Ve-
rojen ja muiden välillisten työvoimakustannus-
ten nousun vaikutus työvoiman kysyntään on ai-
nakin lyhyellä tähtäyksellä huomattava. Niin-
ikään puhe tuloloukusta ja kannustinongelmista
on pitkälti perusteltua. On kuitenkin kohtuuton-
ta suoraviivaisesti yhdistää näitä rakenteellisia
ongelmia 1980- ja 1990-lukujen suurtyöttömyy-

teen. Ajatuskulku, jonka mukaan esimerkiksi Suomen työttömyyden viisinkertaistuminen vuosina 1991-93 olisi johtunut hyvinvointiyhteiskunnan rakenneongelmista ei kestä kriittistä tarkastelua. Yhteiskunnan ja julkisen sektorin rakenteissa ei tapahtunut mitään dramaattista ja äkillistä muutosta. Syyt työttömyyden kasvuun löytyvät makrotalouden puolelta: kansantuotteen kasvu putosi parin vuoden aikana normaalilta täystyöllisyysuralta ja supistui voimakkaasti. Kansantuotteen supistumisen ja työttömyyden kasvun yhteys on jälkeenpäin tarkastellen miltei identtinen. Niinikään nyt virinnyt taloudellinen kasvu on lisännyt työpaikkojen määrää varsin nopeasti. Vuoden aikana, elokuusta 1997 elokuuhun 1998, oli syntynyt 80 000 uutta työpaikkaa, mikä on Euroopan kärkeäavutus.

OECD:n Suomea koskevassa ns. maatutkinnaassa elokuulta 1998 todetaan, että neljän vuoden ajan Suomen talouden kasvuvauhti on ollut yli kaksinkertainen OECD-maiden keskiarvoon verrattuna. Samalla korostetaan, että työttömyysasteen lasku vuoden 1994 huipusta, 19 prosentista, alle 13 prosenttiin vuoden 1998 alkupuoliskolla on suurin missään OECD-maassa toteutunut työttömyysasteen aleneminen niin lyhyessä ajassa.

Automaation eteneminen, Venäjän kaupan romahdus, pankkikriisi, aikuisväestön heikko koulutus ja globaalin talouden murros olivat suurtyöttömyyden tekijöitä. Julkisen sektorin ongelmaksi oli, että sen rakenteet eivät uudessa tilanteessa muuttuneet tarpeeksi nopeasti.

Työttömyysluvut ovat kiistanalaisia. Työttömyyttä selkeämpää on tarkastella työllisyyttä eli tehdyn työn määrää. Työn määrä on laman aikana selvästi vähentynyt, sillä vuosina 1990-95 työllisten suomalaisten määrä laski 2,4 miljoonasta 1,9 miljoonaan. Helmikuussa 1998 luku on 2,2 miljoonaa. Tekemättömän työn kustannukset ovat monet. Vuonna 1997 työttömyysturvaan ja työvoimapolitiikan toimeenpanoon käytettiin runsas 18 miljardia kun vastaava luku hyvänä aikana (1990) oli runsas viisi miljardia.

Useat valtion- ja kansantalouden asiantuntijat varoittavat, että pitkällä aikavälillä suurin

huolenaihe ei kuitenkaan ole työttömyys vaan työvoiman riittävyys.

Talouden huoltosuhteella ilmaistaan kuinka monta työelämän ulkopuolella olevaa kukin työssäkäyvä elättää. Vuonna 1987 huoltosuhde oli 1,10. Nyt - kymmenen vuotta myöhemmin - kutakin sataa työllistä kohden on 166 huollettavaa. Suurten ikäluokkien siirtyminen eläkkeelle ja eliniän piteneminen aiheuttavat suuren muutoksen työllisten ja eläkeläisten suhteessa. Kun tähän asti yhtä eläkeläistä kohti on ollut töissä lähes kaksi henkeä, jo parinkymmenen vuoden päästä olemme ehkä tilanteessa, jossa jokaista työssäkäyvää kohden on yksi eläkeläinen.

Kun työeläkejärjestelmää vuonna 1962 luotiin, tavoitteena oli 40 prosentin loppueläke veroasteen ollessa alle 30 prosenttia. Lähes 40 vuotta myöhemmin veroaste on 55-57 prosenttia ja loppueläke 60 prosenttia. Alkuvaiheessa laskettiin ensimmäisten 40 prosentin työeläkkeiden toteutuvan vuonna 2002. Järjestelmää on sen jälkeen edunsaajalle olennaisesti parannettu. Joulukuun ensimmäisenä päivänä 1997 ensimmäinen naistyöntekijä sai täyden 60 prosentin työeläkkeen 65-vuotiaana.

Suhteessa moneen muuhun eurooppalaiseen eläkejärjestelmään olemme varautuneet olennaisesti paremmin. Edellä mainittu täysi työeläke on nimetty maailman ensimmäiseksi. Silti ajatus kerätyistä eläkkeistä on osin harhakuva. Suomen työeläkejärjestelmä koostuu sekä säästämisestä että sukupolvien välisestä siirrosta eli siitä, että tuottavassa iässä olevat sukupolvet luovuttavat osan työtulostaan toisaalta nuorille ja toisaalta vanhoille. Työiässä kerätyillä säästöillä rahoitetaan nykyään noin neljäsosa ja työikäisten maksuilla kolme neljäsosaa eläkkeistä. Se, miten hyvin eläkerahastoihin kerättyjä varoja sijoitetaan, on oma vaikea ongelmansa.

Miten kansantalous pystyy rahoittamaan väestön ikääntymisestä johtuvat kasvavat menot? Kun on tehty erilaisilla oletusarvoilla selvityksiä kansantalouden rahoituskyvystä 2000-luvulla, optimistisissa arvioissa - kuten esimerkiksi työeläkerahastojen laskelmissa - katsotaan julkisen rahoituksen olevan pitkällä aikavälillä kunnossa. Toisaalta varovaisessa ja talouskasvun

suhteen optimistisessa valtiontalouden ns. peruslaskelmassa on aiemmin päädytty jopa siihen, että kasvavia työeläkemenoja rahoitetaan vuodesta 2010 rahastoja purkamalla ja jo vuonna 2024 rahastot olisi syöty. Samaisen peruslaskelman mukaan eläkerahastojen alasajo johtaisi 10 prosentin korotukseen työeläkemaksuissa vuonna 2025 ja kokonaisveroaste nousisi runsaalla neljällä prosenttiyksiköllä.

Uusimassa Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen (VATT) tutkimuspäällikkö Pekka Parkisen tutkimuksessa "Kansantalous ja eläkkeet vuoteen 2050" (1998) todetaan, että eläkepommia ei tarvitse pelätä. Eläkemaksut pysyvät kurissa, jos talous kasvaa ja eläkkeelle mennään nykyistä vanhempana. VATT:n mukaan suurten ikäluokkien ei tarvitse enää tuntea syyllisyyttä eläkepommista. Elinajan pidentyminen nostaa eläkemenoja selvästi enemmän kuin suurten ikäluokkien siirtyminen eläkkeelle. Eläkepommista puhuminen on turhaa toisestakin syystä. Tulevat eläkkeet nielevät vähemmän verovaroja kuin nykyiset eläkkeet, koska tulevaisuuden eläkeläisille on enemmän työeläkevuosia ja -palkkaa kuin nykyisillä eläkeläisillä. Kun yhä useampi saa eläkkeensä työeläkerahastosta, tarvitaan valtion rahaa entistä vähemmän.

VATT:n mukaan eläkemenoihin vaikuttaa ensisijaisesti kansantalouden kehittyminen. Mitä nopeammin talous kasvaa, sitä suurempi osuus kakusta riittää eläkemenoihin. Eläkkeelle pitäisi siirtyä myös entistä vanhempana, koska elinikä nousee. Työelämässä viihtyvälle tulisi antaa parempi eläke. Eläkkeelle lähtöikää voisi nostaa Ruotsin mallin mukaan. Ruotsissa 61-vuotias voi päättää milloin lähtee eläkkeelle. Jos vapaus houkuttaa heti on eläkekin pienempi kuin niillä, jotka viihtyvät töissä pitempään.

Rahoitusongelmat ovat pakottaneet 1990-luvulla kiinnittämään julkisten palvelujen kustannuksiin erityistä huomiota. On luotu kustannuksia kuvaavia mittareita. Tietoisuus kustannuksista ja niiden eroista esimerkiksi kuntien välillä on nopeasti kohonnut. Työttömän vuosikustannuksiksi on arvioitu 80-100 000 markkaa. Sairaala- tai laitoshoidossa olevan huonokuntoisen vanhuksen, joita on Suomessa 33 000, vuosikus-

tannukset ovat useita satoja tuhansia. Keskimäärin tavanomainen vanhuksen laitoshoitopaikka maksaa 190 000 markkaa vuodessa. Vastaavasti korkeakoulupaikka maksaa keskimäärin 29 000 markkaa, joka summa ei sisällä opiskelun kuluja vaan vain ne kustannukset, joilla korkeakoulut toimivat. Lapsen hoitopaikan vastaavat välittömät kulut ovat 37 000 markkaa vuodessa.

Suomen kilpailukyky

Tulevaisuusvaliokunta katsoi edellisessä mietinnössä (TuVM 1/1997 vp) olevan tärkeätä kehittää kansantalouden lukujen ohelle monipuolisemmin hyvinvointia ja sen kehitystä kuvaavia mittareita. Valtiovarainministeriön uusi kilpailukyky selvitys, Suomi taloudellisena toimintaympäristönä 1998, on hyvin laventanut hyvinvoinnin tarkastelukulmaa.

Hyvinvoinnin arvioinnissa on tarkasteltava mikä aikaansaa hyvinvointia, millä elintasoa nostetaan ja miten elämänlaatua parannetaan. Hyvinvoinnin tekijöiden vertailuja vaikeuttaa se, että niinkin vanhan taloustieteen mittarin kuin kilpailukyky käyttäminen valtioiden, maanosien tai muiden alueiden kehityksen ja tulevan hyvinvoinnin mahdollisuuksien mittaamiseen ei ole yksinkertaista. Yritysten kilpailukykyä on mitattu jo kauan. Onkin esitetty väite, että vain tämä onkin todellista - valtioiden kilpailukykyyn mittaamisessa ei ole mieltä.

Epäilyistä riippumatta globaalitaloudessa yritysten, pääomien, investointien, osaamisen ja minkä tahansa talouden aktiviteetin sijaintea, siirtymisiä ja suunnitelmia seurataan tarkasti. Suomen sijoituksella kansainvälisissä kilpailukyky mittauksissa on merkitystä vaikka tarkkoihin lukuihin ei päästäisikään. Suurin osa kilpailukyky selvityksistä perustuu yritysjohtajille tai yrityksille tehtyihin kyselyihin teollistuneissa maissa. Toisentyypeistä arviointia edustaa YK:n kehitysohjelman (UNDP) vuosittainen kaikki maat kattava hyvinvointiraportti, jossa kokonaishyvinvointia mitataan odotettavissa olevalla eliniällä, osallistumisella koulutukseen ja tuloalasolla. Suomi on eri tilastoissa aivan kärjessä ja kokonaishyvinvointitilastossakin kuudes. Jos

luokitteluun otetaan sukupuolten tasa-arvo, Suomi on viides.

Suomen sijoitus yritys- ja elinkeinomaailman kansainvälisissä kilpailukykyvertailuissa on vaihdellut samassakin tutkimuksessa paljon ja erittäin nopeasti. World Economic Forum (WEF) sijoitti Suomen vuonna 1997 kilpailukyvyltään 19. sijalle maailmassa. International Institute for Management Development (IMD) sijoitti Suomen vuonna 1996 15. sijalle ja vuonna 1997 neljännelle sijalle. Molemmat käyttävät noin paria sataa mittaria, mutta WEF painottaa yksityisiä kulutusnäkömiä kun taas IMD keskittyy yritysten toimintaympäristöön. Mukana oli 53 maata.

Uusimmassa sveitsiläisen IMD:n vuosiraportissa, jossa 46 tärkeimmän teollisuusmaan tieteen ja talouden tehokkuutta mitattiin, Suomi on viidentenä USA:n, Singaporen, Hongkongin ja Hollannin jälkeen. Erityisesti yksityiset yritykset ovat panostaneet tutkimukseen enemmän kuin ennen. Vertailussa on mukana 259 tilastomuuttujaa, jotka on jaettu ryhmiin: kotimaan talous, kansainvälistyminen, hallinto ja politiikka, infrastruktuuri ja väestö, yritysten tehokkuus sekä tiede ja teknologia. Suomen tieteen ja teknologian vahvuuksina pidetään yritysten ja yliopistojen välistä hyvää yhteistyötä sekä teknologiaa. Raportissa huomautetaan, että huipputeknologiasta huolimatta Nobel-palkintoa Suomeen ei ole saatu vuoden 1945 jälkeen, jolloin A.I. Virtanen sai kemian Nobelin. Heikkouksina tuodaan esille myös patenttien vähäisyys väkilukuun verraten, työttömyys, valtionvelka, aivovuoto ja korkeat elinkustannukset.

Suurin ero indeksien välillä Suomen kohdalla on poliittisesti erällä arimmalla alueella eli työvoimaa ja ihmisten osaamista kuvaavassa luokassa. WEF sijoittaa Suomen melkein teollistuneen maailman huonoimmaksi eli 47. sijalle. Jäykkiä työmarkkinoita ja korkeaa työttömyyttä pidetään tekijöinä, jotka heikentävät suuresti kilpailukykyä. IMD arvottaa Suomen ensimmäiseksi perustellen sijoitusta Suomen korkealla koulutustasolla ja osaamisella. Lähes yhtä suuri ero on verotuksen ja julkisen sektorin arvottamisessa. Toiselle korkea verotus ja suuri julkinen

sektori ovat kilpailukykyä selvästi alentavia tekijöitä kun toiselle tehokas laaja julkinen sektori on hyvä kilpailutekijä.

Eurooppalaista elinkeinoelämää edustavan UNICE-järjestön kilpailukykyraportissa Suomi sijoittuu keskimääräistä heikommin. Samansuuntainen tulos on saatu suomalaisessa teollisuuden ja kaupan keskusjärjestön selvityksessä. Suomalaisessa yrityskyselyssä kymmenen parhaan kilpailukykytekijän listassa ovat: telekommunikaatio, raaka-aineiden saatavuus, vieraan pääoman saatavuus, viennin ja tuonnin vaikutus teknologian tasoon ja levinneisyyteen, luottamus ja yhteistyön toimivuus yritysten ja rahoittajien kesken ja alhainen inflaatio. Muista kilpailukyky selvityksistä on tuotu esille, että 1990-luvun vahva julkisen vallan panostus koulutukseen, teknologiaan ja infrastruktuuriin heijastuu jo selvästi Suomen vahvuuksina.

Suomen heikkouksina tulevat selvityksistä esille julkisen sektorin korkeat menot, korkea verotus, julkisen sektorin korkea työvoimaosuus, suurtyöttömyys ja lyhyt työaika sekä keskimääräistä korkeammat työvoimakustannukset. Suomalaisessa kyselyssä ylivoimaisesti heikoina tekijänä yritysjohtajat pitivät korkeaa henkilöverotusta. Seuraavana heikkouslistassa tulivat palkkausjärjestelmän rajoitukset ja verojen ja sosiaaliturvamaksujen vaikutukset tuotantopanosten saatavuuteen, laatuun ja hintaan. Vertailun vuoksi on tuotava esiin, että pienyritysten, taikka suomalaisten yritysten koko huomioonottaen, mikroyritysten näkemykset ovat erilaisia. Pääoman saanti, riskirahoituksen epävarmuus, verotuksen arvaamattomuus, koulutetun työvoiman saanti ja raskas byrokratia ovat usein päällimmäisiä ongelmia.

Valtiovarainministeriö selvitti keväällä 1998 pääosin OECD:n tietojen perusteella yritysjohtajakyselyn avulla kilpailukyvyn erilaisia tekijöitä ja eri sektoreiden hyviä ja huonoja puolia (Suomi taloudellisena toimintaympäristönä 1998). Vertailumaina olivat Ruotsi, Tanska, Saksa, Hollanti, Irlanti, Iso-Britannia, Yhdysvallat ja Uusi-Seelanti. Suomen vahvuuksiin luetaan ennen muuta moderni teknologiaympäristö, tasokas ja käyttäjälleen edullinen viestin-

nän infrastruktuuri, kilpailukykyinen yritys- ja pääomaverotus sekä nuorten ikäluokkien hyvä koulutustaso. Kansantalous on suotuisa, kansalaisilla hyvä perusturva ja oikeusvaltion periaatteita noudatetaan. Yritysten toimintavapaudet ovat lisääntyneet tuntuvasti viimeisten 10 vuoden aikana.

Pahimmat taloudellisen toimintaympäristön puutteet koskevat verotusta. Kokonaisveroaste ja varsinkin työn verotus on korkea. Muut haasteet liittyvät työmarkkinoiden toimivuuden kehittämiseen, innovaatioiden kaupallistamiseen, kaupallisen ja matemaattisen koulutuksen heikouteen sekä ikääntyneen väestön työpanoksen alhaisuuteen.

Olennaista valtiovarainministeriön selvityksessä on, että vahvuudet - tieto, tekniikka, vakaus ja infrastruktuuri - ovat itse aikaansaatuja. Itse hoidettavissa ovat myös ongelmat eli korkea työn verotus ja ikääntymisen mukanaan tuomat rahoitusvaikeudet. Valtiovarainministeriö korostaa, että koska ongelmat ja yleensä tulevaisuuden selviytymishaasteet ovat mittavia, on ratkaisujenkin oltava vaativia.

Politiikan näkökulmasta on mielenkiintoista, että 80-vuotta täyttävä Keskuskauppakamari nostaa "Suomi sijaintimaana" -raportissaan (1998) hyvin toimivan hallinnon kilpailuvaltioksi. Suomella on erittäin vähän luontaisia kilpailukykytekijöitä. Suomen on oltava mahdollisimman houkutteleva muissa tekijöissä. Yhteiskunnan toimivuus, kunnossa olevan lainsäädäntö, hallinnon tehokkuus ja julkisen vallan luotettavuus ovat hyvän liiketoiminnan perusta.

Valiokunta korostaa, että on syytä jatkaa suomalaisen yhteiskunnan hyvinvointia, kilpailukykyä ja menestystekijöitä kuvaavan mittariston kehittämistä. Samalla on luontevaa syventää kansainvälistä vertailtavuutta ja kehittää alan yhteistyötä erityisesti EU:n ja OECD:n piirissä.

Sosiaalinen pääoma

Suomessa todetaan yleisesti olevan korkean elintason, hyvän koulutuksen, modernin tekniikan ja toimivien peruspalvelujen kautta kaikki menestymisen edellytykset. Materiaalinen pohja tulevaisuuden tuotannolle ja työlle - myös in-

novaatioille on hyvä. Vähemmän on kiinnitetty huomiota sosiaaliseen pääomaan. On myös ehkä liian luottavaisesti lähdetty siitä, että vain lisäämällä koulutuksen määrää osaamispääoma karttuu.

Yliopistojen ja korkeakoulujen aloituspaikkoja on lisätty erittäin paljon. Samanaikaisesti koulutuksen laatu ja muut hyvän opiskelun perusedellytykset on jätetty liian vähälle huomiolle. Esimerkiksi diplomi-insinööriksi opiskelevista kolmasosalla jäävät opinnot kesken. Menetykset yksilön ja kansantalouden kannalta merkittävät.

Amerikkalainen sosiologi Robert Putnam tutki empiirisesti Italian alueita etsien syitä miksi juuri Pohjois-Italia on menestynyt maailmanlaajuisestikin arvioiden erinomaisesti ja aivan eri lähtökohdista kuin esimerkiksi Italian valtiollinen keskus eli Rooman seutu. Eräs merkittävä selittäjä oli teho, jolla väestön inhimillisiä voimavaroja käytetään. Alueelle on tyypillistä vahva itsetunto, yrittäjäisyys, hyvä riskinotto-kyky ja usko osaamiseensa. Omaksi kokemisen arvo-pohja on alueella vankka, mitä selittää pienyritystäisyys, perheomistus ja laaja osuustoiminta. Tavoitteet on asetettu korkealle. Vanha traditio on onnistuttu yhteen sovittamaan uuden kanssa elämän eri alueilla. Elämäntapaa voi luonnehtia pelkistään, että eletään vanhaa arvostaen, mutta uutta etsien.

Aluepolitiikkaa ja yritystukia on niin Suomessa kuin Ruotsissa arvosteltu siitä, että ne ovat kasvattaneet alueiden riippuvuutta valtion tuesta ja EU-jäsenyyden aikana sen tuesta. Samansuuntaista riippuvuutta on havaittu perheissä. Kohonnut verotus ja korkeat palvelumaksut ovat tehneet perheet riippuvaisiksi jokaisesta etuuksista koskevasta hallituksen päätöksestä, koska säästöön ei usein ole kertynyt mitään. Väitetään, että tuet ohjaavat tekemistä ja aloitteellisuus katoaa.

Suomi kuuluu kehittyneiden maiden kärkipäähän useimmilla OECD:n koulutusindikaattoreilla mitattuna. Suomen panostus koulutukseen on jo pitkään kuulunut näiden maiden suurimpiin. Vain Kanadan, Tanskan ja Ruotsin koulutusmenojen kansantuoteosuus oli Suomea suurempi. Peruskoulun oppilasta kohden lasketut

kustannukset olivat Suomen keskimääräistä korkeammat. Myös koulutukseen osallistumisaste on Suomessa OECD-maiden huipputasoa. Väestön koulutustaso on selvästi keskimääräistä parempi ja nuorempien ikäluokkien osalta lähellä huippua. Sen sijaan vanhempien ikäluokkien koulutustaso on paljon alhaisempi. Aikuiskoulutus ja erityisesti ammatillinen uudelleen koulutus ovat Suomen haasteita.

Suomalaiset koululaiset ovat sijoittuneet kansainvälisessä koulusaavutusvertailussa hyvin. Suomi sijoittuu myös hyvin saksalaisen Der Spiegel-lehden teettämässä toukokuussa 1998 julkaistussa suuressa eurooppalaisten yliopistojen vertailussa. Siinä Helsingin yliopiston kielitieteen opetus arvioitiin Euroopan parhaaksi. Der Spiegelin listalla Helsingin kauppakorkeakoulu sijoittui alallaan kuudenneksi ja jätti taakseen muun muassa maineikkaat brittiläiset Oxfordin ja Cambridgen yliopistot. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta ja Teknillinen korkeakoulu päätyivät molemmat alallaan 13. sijalle. Vertailuun osallistui 102 korkeakoulua.

Sosiaalisen pääoman tärkeyteen on Suomessa myös havahduttu pohdittaessa syitä miksi monet hyvinvointiyhteiskunnan tarjoamat parhaat etuudet, kuten korkeatasoisin maksuton yliopistokoulutus, eivät ohjaudu tavoitteiden mukaisesti tasaisesti eri väestöryhmille vaan kaikista tasa-arvoponnisteluista huolimatta hyvin koulutetulle ja vauraalle väestöosalle. Kaikille yhteinen peruskoulu ja yhteiskunnan tasaveroisesti kustantamana maksuton koulutus alimmalta tasolta ylimmälle ei ole 30 vuoden aikana onnistunut riittävästi tasaamaan sosiaalisia ja alueellisia eroja.

Ongelma kasvaa tietoyhteiskunnassa, jossa työssä vaaditaan yhä enemmän osaamista. Olenaisista on, että kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu 1990-luvulla räjähdysmäinen parhaiden osaajien kysyntä. Esimerkiksi USA:ssa tilastot tietojen ja taitojen kysynnän suhteellisista muutoksista koulutustasoittain osoittavat, että alhaisten tietojen ja parhaiden tietojen kysynnän välinen ero on kasvanut äkkijyrkästi. Kun aiempina vuosikymmeninä tietojen kysyntä kasvoi

tasaisesti koulutustasoittain, nyt keskitasoisien koulutuksen ja keskimääräisten tietojen kysyntä on jopa laskenut.

Suomalaisessa hyvinvointimallissa materiaallisen tasa-arvon edistäminen ei ole riittänyt murtaamaan eriarvoisuutta perheiden sosiaalisessa pääomassa. Koulutuksen kohdalla ei olla onnistuttu kohottamaan vähempiosaiten perheiden lasten ambitiotasoa ja vanhempien tietoisuutta hyvän koulutuksen ratkaisevasta merkityksestä työllistymiseen.

Parhain tulos saadaan, jos pystytään kytkeämään sosiaalisen ja osaamisen pääomat toisiinsa ja vahvistamaan niitä. Tämä edellyttäisi yrittämisen, työnteon ja opiskelun motivaation nousua. Tavoitetaso tulisi asettaa korkealle. Kunnianhimon ja halun onnistua tulisi olla vahva.

Sosiaalisen osaamispääoman tärkeyden takia on huomionarvoista, että Tilastokeskuksen, Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen (Etla) ja teollisuuden ja työnantajien keskusliiton (TT) tutkimukset osoittavat koulutuksen kannattavuuden työntekijän saamalla palkalla mitattuna Suomessa vähentyneen. Vaikka tutkimusten pääpaino oli teollisuudessa ja tuotannossa ja vaikka tutkimuksen ajankohta osui 1990-luvun puolivälin syvimmän laman aikaan, on niistä vedettävissä silti joitakin yleisiä johtopäätöksiä. Tutkimukset nimittäin osoittivat muun muassa, että

- erityisesti alimmilla koulutusasteilla koulutuksen palkalla mitattu tuotto on vähäinen
- vasta yliopistotutkinto on palkallisesti kannattava ja
- lisensiaatti- ja tohtoritasolla koulutuksen tuotot ovat vähentyneet selvästi eniten.

Koulutuksen palkassa arvioidun tuoton vähentyminen on kansainvälisessä vertailussa poikkeavaa.

Kun Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen tarkastelussa otettiin huomioon palkan lisäksi koulutusaika ja tulontasaus, koulutettujen elinaikaiset nettotulot jäivät usein kouluttamattomien elinaikaisia nettotuloja alhaisemmaksi. Palkkauksen, tulontasausten ja koulutusajan lisäksi koulutuksen kannattavuutta arvioitaessa on otettava huomioon työllisyys. 1990-luvun puolivä-

lin tietojen mukaan koulutus lisäsi työllistymistä opistotasoon asti, mutta yliopistollisen perustutkinnon suorittaneet työllistyivät yhtä huonosti kuin peruskoulutuksen (kansakoulun) saaneet.

Kilpailukykytutkimuksessa Suomi taloudellisenä toimintaympäristönä (1998) todetaan koulutuksen palkitsevuudesta työelämässä, että koulutusmotivaatiota voi alentaa se, että Suomessa on koulutettujenkin työttömyys kohonnut 1990-luvun alun lamavuosina korkeammaksi kuin missään muussa kahdeksasta OECD-vertailumaassa. Tosin pitkälle koulutettujen työttömyysriski on säilynyt selvästi alemman koulutuksen saaneita pienempänä. Korkeakoulutason koulutus näyttää nostavan ainakin bruttoansioiden tasoa Suomessa suhteellisen paljon verrattuna alemman keskiasteen koulutukseen. Ylemmän keskiasteen koulutuksen hankkiminen ei Suomessa lisää ansioita juuri lainkaan suhteessa alemman keskiasteen koulutukseen.

Suomessa näkyvissä oleva ristiriita koulutuksen suuren taloudellisen arvon ja vähäisen palkitsemisen välillä ilmeisesti pahenee tietoyhteiskunnassa. Kannustinjärjestelmän toimivuus on osaamiseen perustuvan teollisuus- ja tuotantostrategian perusedellytys. Uusi teknologia ja kansainvälistyminen pelkäävät kielitaitovaatimuksineen on kasvattanut yksilöiden välisiä tuottavuuseroja, mutta myös hyvä itsetunto ja sosiaalinen kanssakäyminen ovat huomioonotettavia seikkoja. Tämän tietävät työnantajat ja työntekijät.

Sosiaalinen osaamispääoma on kumuloituva asia. Ikääntyvien ihmisten merkitys on suuri. Koulutuksen arvostuksen laskun ohella ikääntyvien osaajien ja sosiaalisen tiedon siirtäjien syrjäytyminen työelämästä on tästä näkökulmasta virhe.

Sellaiset yhteiskunnan luomat tai hyväksymät järjestelmät kuin esimerkiksi 55-vuotiaiden ns. eläkeputki (55-vuotiailla rajoittamaton työttömyysturva) ja yksilökohtainen varhaiseläke edesauttavat ikääntyneiden siirtymistä aktiivisesta työelämästä. Ne myös vaikuttavat arvostukseen ja asenteisiin. Sopiva ja hyväksyttävä eläkeikä alenee. Vielä 1980-luvulla oli tavoitteena työskennellä täyteen eläkeikään.

3. Poliitiikan systemaattinen ja säännöllinen vaikuttavuusarviointi

"Toteutetut leikkaukset eivät ole muuttaneet Suomen sosiaaliturvajärjestelmän peruspiirteitä. Sitä ja muiden pohjoismaiden järjestelmiä luonnehtiva kolmen elementin - maassa asumiseen perustuvan tasasuuruisen turvan (universalismi), työhön perustuvan ansiosidonnaisen turvan sekä näitä täydentävän tarveharkintaisen turvan - ainutlaatuinen yhdistelmä on säilynyt " (VN:n selonteko 1997, 44).

Suomesta puuttuu politiikan vaikuttavuusarviointi. Tilastoja, tutkimuksia ja selvityksiä hyvinvoinnista tuottavat useat organisaatiot, mutta lähes poikkeuksetta niissä ei arvioida politiikan onnistumista ja sen vaikutuksia. Vielä selvemmin niistä puuttuu politiikan eri tavoitteiden ja keinojen vertailu. Pienenä maana Suomella ei ole mahdollisuuksia riippumattomiin kilpaileviin arviointilaitoksiin.

Tulevaisuusvaliokunta ottaa seuraavassa välähdyksenomaisesti esille eri hyvinvoinnin alueilta ja politiikan lohkoilta teemoja, joita politiikan arvioinneissa tulisi käsitellä. Tarkastelu on käytännönläheistä eikä sillä pyritä millään muotoon kattavaan esitykseen.

Kenen hyvinvointia ja millä ehdoin?

Kun arvioidaan nykyisen hyvinvointimallin toimivuutta, on katsottava miten se kohtelee ihmistä, elinympäristöä ja luontoa, yritystä, valtiota ja kansantaloutta.

Muutama välähdys hyvinvoinnin rakenneongelmista ja hyvinvoinnin erilaisesta kohtaamisesta.

- Viiden miljoonan kansasta useita satoja tuhansia suomalaisia on työttömänä tai koulutuksessa, joka ei aina vastaa työelämän muuttuvia vaatimuksia.
- Työttömyyden vallitessa samaan aikaan erityyppisiä työpaikkoja on avoinna. Teollisuudessa, erityisesti elektroniikan alalla, on pula työntekijöistä. Tekemättömän tar-

- peellisen työn, erityisesti hoiva- ja hoitoalalla, määrä on voimakkaassa kasvussa. Ammatillinen liikkuvuus ei ole riittävässä määrin lisääntynyt. Alueellisesti työpai-
kat, varsinkin uudet, ja työntekijät eivät kohtaa.
- Harmaan työn teettäminen ja tekeminen on selvästi lisääntynyt. Harmaan talouden ja talousrikollisuuden vuosilasku oli vuonna 1996 25-50 miljardia markkaa. On arvioitu, että vuonna 1983 vastaava luku oli vain kaksi miljardia markkaa.
 - Vuoden 1997 lopussa työntajat olivat jättäneet 4,4 miljardin arvosta veroennakoita tilittämättä. Edellisenä vuonna tilityksiä oli jätetty tekemättä viisi miljardia markkaa.
 - Kyselytutkimuksessa (Veronmaksajain keskusliitto 30.6.1998) 74 prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, että nykyisin monissa tapauksissa työnteko ei ole riittävän kannustava vaihtoehto sosiaaliturvan varassa elämiseen verrattuna. Nuorista 15 - 34-vuotiaista yli 80 prosenttia uskoi sosiaaliturvan varassa elämisen olevan monesti työntekoa kannattavampaa.
 - Noin 600 000 suomalaista turvautuu jonkinlaiseen sosiaaliseen apuun. Tammi-kesäkuussa aikana noin 300 000 kotitaloutta sai toimeentulotukea. Marraskuussa 1997 toimeentulotuen asiakkaita oli 8-kertainen määrä vuoteen 1990 verraten.
 - 1990-luvun puolivälissä 490 000 kotitalouden, joissa asui keskimäärin 1,2 henkilöä, rahat eivät riittäneet vuokraan, lainojen lyhennyksiin tai muihin välttämättömiin menoihin. Ylivelkaantuneita kotitalouksia on edelleen lähes 100 000.
 - Yrityksen valitessa sijaintipaikkaansa tärkeitä tekijöitä ovat verotus sekä työn hinta ja määrä. Suomi, kuten kaikki Pohjoismaat, on korkeiden verojen ja työnantajakulujen sekä lyhyiden työaikojen ja pitkien lomien maan maineessa. Suomen henkilöverotus on toiseksi korkein Euroopassa. Suomalaisten, erityisesti opiskelijoiden, halu ryhtyä yrittäjäksi on heikko.
 - Maksuhäiriörekisterissä on viime vuosina ollut noin 350 000 henkilöä ja yhtä monelta suomalaiselta on peritty laskuja ulosoton kautta. On arvioitu, että laman aikana 150 000 ainakin osittain yrittäjätaustan omaavaa henkilöä menetti luottokelpoisuutensa ja täten tosiasialliset mahdollisuutensa yrittäjyyteen. On kuitenkin huomattava, että virallisesti vain rikoksen kautta yrittäjäksi ryhtymisen oikeudet voi menettää.
 - Vuosina 1990-1997 tehtiin 42 000 konkurssia, mikä on erityinen ongelma maassa, jossa yrittäjäksi ryhtymisen kynnyks on korkea. Vuonna 1997 tehtiin 3 611 konkurssia. Yrityksiä oli tuona vuonna 222 833, joista uusia yrityksiä 24 960 (11,2 prosenttia yrityskannasta).
 - Vuonna 2010 lähes joka kolmas suomalainen on eläkeläinen. Tällöin eläkeläisiä on noin kaksi kertaa enemmän kuin nyt.
 - Eläkkeelle siirrytään keskimäärin 58-vuotiaana. Vain kahdeksan sadasta suomalaisesta työskentelee 65-vuotiaaksi. 55-59-vuotiaista 40 prosenttia ja 60-64-vuotiaista suomalaisista 80 prosenttia on eläkkeellä. Suomessa on eläkkeellä huomattavasti suurempi osa alle 60-vuotiaista kuin missään muussa Pohjoismaassa.
 - On laskettu, että jos väestö pysyisi työelämässä yhden vuoden nykyistä pitempään, syntyisi säästöjä seitsemän miljardia markkaa vuosittain. Pelkästään ennenaikaiset eläkekustannukset ovat 50 miljardia markkaa vuodessa.
 - Työkyvyttömyyseläkkeelle menon syistä mielenterveysongelmat ovat kaikkein yleisin syy.
 - Valtio on siirtänyt itseltään julkisia palvelutehtäviä kunnille, mutta rahoituksen ja-

kaminen on muodostunut ongelmaksi. Osassa maata eniten apua tarvitsevat kansalaiset ovat kokeneet jäävänsä turvattomiksi.

- Kunnat, jotka huolehtivat suuresta osasta hyvinvointipalvelujen jakamisesta, ovat ryhtyneet rahoitusvaikeuksissa yksityistämään palveluja ja korottamaan maksuja. Työntekijöiden lomautukset on ulotettu koskemaan myös opettajia.
- Luonnon ja ympäristön kannalta suomalainen hyvinvointi kohtaa samat yleismaailmalliset ongelmat kuin muutkin hyvinvointiyhteiskunnat. Suomessa tunnustetaan kestävä kehityksen merkitys, mutta talouden ja tuotannon kasvutavoitteista ei ole luovuttu miltei osin.

Eri politiikan lohkojen yhteisvaikutus

Jos politiikan vaikuttavuutta ryhdytään systemaattisesti arvioimaan, on tehtävä poikkihallinnollisia vertailuja. On arvioitava eri politiikan lohkojen haittavaikutuksia muihin politiikan lohkoihin. Ei riitä, että kukin politiikanala arvioi onnistumistaan omista tavoitteistaan käsin.

Asuntopolitiikalla on vaikutusta työllisyyteen. Helsingin Kauppakorkeakoulun Suomalainen työttömyys-tutkimuksen (1998) mukaan omistusasuminen on eräs merkittävä syy rakenteelliseen työttömyyteen, koska se jarruttaa työvoiman liikkuvuutta ja nostaa muuttajien palkkavaatimuksia. Asunnonomistajien osuus kotitalouksista on Suomessa 78 prosenttia kun se kehittyneissä teollisuusmaissa on noin 60 prosenttia. Matalan työttömyyden Hollannissa asuu 45 prosenttia kotitalouksista vuokralla. Kauppakorkeakoulun tutkimuksen mukaan omistusasumisen alentuminen 50 prosenttiin laskisi Suomen rakenteellista työttömyyttä noin kaksi prosenttiyksikköä.

Pohjoismaista korkeaa verotusta on puolustettu tasa-arvolla. On kuitenkin esitetty epäily, että korkean verotuksen maissa on syntymässä uusi köyhyyden tyyppi, pienituloiset raskaasti verotetut. Progressio verottaa hyvin ansaitsevaa kansalaista enemmän kuin pienipalkkaista, mut-

ta olennaista on myös mitä perheille jää verotuksen jälkeen. Rehellisesti ansiotyötä tekevät matalapalkka-alan työntekijät kuuluvat täysimääräisiin veronmaksajiin. Pieni- ja keskituloiset ovat tähän asti maksaneet veronsa, koska palvelut ovat olleet maksuttomia tai halpoja ja avustuksia on ollut helposti saatavilla. Nyt palvelut ovat kallistuneet ja avustuksien saantiehtoja on tiukennettu.

Pienten ja keskituloisten verotus aiheuttaa työssäkäyville pienipalkkaisille lapsiperheille tilanteita, jossa palkasta jää vähemmän tuloja elämiseen kuin pelkästään toimeentulotuen ja tulonsiirtojen varassa olevalle perheelle. Toimeentulotukea saavat työssäkäyvät perheet samoin ehdoin kuin muutkin, mutta on kohtuutonta, että kokopäivätyöstä käteen jäävät tulot eivät riitä kattamaan toimeentulotukinormia. Osa keskituloisista joutuu tulo- tai kannustusloukkuihin silloin kun tulosidonnaiset palvelumaksut ja progressiivinen verotus osuvat tiettyyn leikkauskohtaan. Perheen lisätulo ei aina lisää nettotuloja. Näitä ongelmakohtia on purettu muun muassa päivähoitomaksujärjestelmää uudistamalla.

Erityisesti köyhyydestä puhuttaessa on suhteutettava asioita. Pohjoismaissa ei ole olemassa samanlaista suojatonta köyhyyttä kuin monessa muussa maassa.

Valtion ja kuntien politiikan yhteen sopivuutta on arvioitava. Kun valtio on siirtänyt tehtäviä kunnille, vaikutukset ihmisten tasa-arvoon ovat olleet osin arvaamattomia ja vaihdelleet kuntien välillä. Norjassa sinänsä viisaaseen asioiden siirtoon kuntiin ihmisten lähelle varauduttiin säätämällä kuntien itsehallintoa rajoittava säännös, jonka mukaan valtion on kustannettava tietty vähimmäisturva heikoimmille väestöryhmille. Monessa keskisen Euroopan maassa kansanvaltainen aluehallinto pitää huolta pienten kuntien keskinäisestä tasavertaisuudesta ja tasoittaa pahimmat erot alueellaan. Eteläisessä Euroopassa suvun ja perheen asema on vahva. Monella paikkakunnalla Ruotsin ns. Raamattuvyöhykkeellä seurakunnat ovat huolehtineet työllisyyden ylläpitämisestä luomalla pienyrityksille hyvät toimintaedellytykset.

Politiikan vaikuttavuusarvioinnin tarve on noussut ajankohtaiseksi kaikissa eurooppalaisissa hyvinvointivaltioissa. Yritykset siirtyvät aiempaa helpommin maasta toiseen ja ilmaisevat varsin avoimesti kriittisiä arvioita harjoitetusta politiikasta. Koko 1990-luvun eräs Euroopan tunnetuimpia yritysjohtajia Percy Barnevik on varoittanut hyvinvointivaltiopolitiikan huonoista seurauksista. Hänen johtamansa ABB, joka on merkittävä eurooppalainen suuryritys, siirsi pääkonttorinsa ja tuotantonsa Ruotsista Sveitsiin. Sen jälkeen Ruotsissa yhteiskuntapoliittista keskustelua on vauhdittanut median väite L.M. Ericssonin aikeista siirtää pääkonttorinsa muualle liian korkean verotuksen ja työn hinnan sekä riittämättömän koulutetun työvoiman takia. Ericsson kiisti tiedon siirtosuunnitelmista.

Toimintojen ulkoistamiseen on useita syitä. Suomessa esimerkkinä menestyvästä yrityksestä uudella toimialalla, jonka tietoisena linjana on sijoittaa tuotannollista toimintaa matalapalkkamaihin, on Elcoteq.

Politiikan arviointia tekevät myös pienyritykset. Ranskassa on jouduttu aivan uuden ilmiön eteen, kun pienyrittäjät (kampaamot jne.) ovat ryhtyneet korkean verotuksen ja sosiaalikulujen takia vaatimaan samoja oikeuksia kuin isot yritykset valita sijaintipaikkansa vapaasti EU:n sisällä. Jotkut pienyritykset ovat siirtäneet kuvitteellisen pääkonttorinsa Englantiin saaden huomattavaa alennusta vero-, sosiaali- ja työvoimakuluihin.

Politiikan arvioinnin keskiössä on verotus. Myös verotuskeskustelussa on asioita suhteutettava. Veroaste on suhteessa palveluihin, joita kansalaiset saavat. Jos ei veroja kerätä, ei myöskään ole rahaa taloudelle välttämättömään sosiaaliseen perustaan. Venäjä on äärimmäinen, mutta meitä lähinnä ja Suomen tulevaisuuden kannalta aina tärkeä esimerkki verotuksen toimimattomuudesta ja siitä, mihin se johtaa.

Politiikan vaikuttavuusarvioinnin taustalla on laajoja kysymyksiä. Eräs näistä on valtion aseman ja tehtävät, joita on erityisesti murrosvaiheissa syytä pohtia uusista lähtökohdista. Onko kansallisvaltio enää tässä ajassa ja 2000-luvulla

se, mihin kansalaiset ovat tottuneet luottamaan ja joka pitää yllä yhteisyyttä?

Kansallisvaltion muutospaineet ja kansalaisten tyytymättömyys purkautuvat osin aggressiivina. Äärioikeistolaiset ja nationalistiset liikkeet ovat kaikkialla läntisessä maailmassa nousussa.

Kansallisuusarvoihin perustuvat synnyin alueeseen ja heimokuntaan liittyvät liikkeet voivat samaan aikaan vahvistaa Euroopan yhteisyyttä. Skotit, katalaanit, baskit ja lombardialaiset korostavat omaa identiteettiään. Liikkeet eivät ainakaan suoraan kohdistu jotakin vastaan vaan tuovat oman lisänsä eurooppalaisuuteen. Alueiden merkitystä painottavassa katsannossa korostetaan, että tiettyjä asioita hoidetaan tehokkaimmin globaalisti ja tietyt asiat kuuluvat luontevasti Euroopan tasolle, mutta entistä suurempi osa EU:n ja kansallisvaltion asioista pitää alueiden tulevaisuudessa hoitaa itse. Ihmisten arkielämän asioita on järjestettävä ja johdettava sellaisella tasolla, jossa ihmiset jakavat pääosin saman alueen, kielen, kulttuurin ja tradition. Euroopan Unioni on vahvasti tukenut erilaisia osavaltio- ja maakuntahallintomalleja. Suomessa ei ole mitään merkittävää näkyvissä.

Järjestelmän vastuullisuus

Yhteiskunnan tukeen on Suomessa perinteisesti suhtauduttu niin, että se kuuluu niille, jotta sitä tarvitsevat. Tukea ei pitkässä katsannossa ole mieluusti otettu ilman omaa panosta. Velaksi eläminen on Suomessa nuori ilmiö ja edelleen vaikea asia niin yksilön taloudessa kuin kansantaloudessa. Tästä arvopohjasta lähtien 1900-luvun lopun hyvinvointimallin kaksi peruspilaria - vastikkeettomuus ja universalisuus - nousevat vääjäämättä poliittisen uudelleen arvioinnin kohteiksi, jos yhteiskunnallinen murros ei taitu. 2000-luvun hyvinvointivaltion kipupisteitä ovat: a) vastikkeettomuus eli oikeus saada yhteiskunnan rahaa ilman velvollisuutta tehdä työtä, olla hyödyksi, ansaita saatua missään muodossa tai ilman velvollisuutta maksaa takaisin ja b) etuuk-sien ja palvelujen jakaminen kaikille tarpeeseen tai varallisuuteen katsomatta.

Näihin kahteen asiaan melko todennäköisesti jokainen eurooppalainen hallitus joutuu ottamaan kantaa lähitulevaisuudessa. Tämä ei tarkoita, etteivät ne taloustieteilijät, jotka korostavat hyvinvointivaltion olevan välttämätön ja ehdottomasti paras riskien hallintakeino, olisi oikeassa. Mitä syvempiä järjestyksiä yhteiskunnassa koetaan, sen enemmän tarvitaan valtiota, joka turvaa elämisen perusasiat ja luo edellytyksiä kehitykselle. Riskienhallintakyky yhteiskunnassa lisääntyy, jos vastuuta laajennetaan kansalaisille ja myös he mieltävät nykyistä selvemmin oman osuutensa riskien kannosta.

On ajateltavissa, että Suomessa julkisten palvelujen maksullisuus ja näiden maksujen luokittelu tuloluokittain on ollut jo askel yksilön vastuullisuuden lisäämiseen. Ongelmana on muutoksen tunnistamattomuus ja ymmärtämättömyys.

Pohdittaessa universaalisuuden ja tarveharkintaisuuden suhteen muuttamista on oltava tarkkana. Satunnaiset tulosidonnaiset palvelumaksujen korottamiset johtavat tulo- ja kannusteloukkuihin ellei samalla rinnalla tarkastella koko ajan verotuksen progressiivisuuden vaikutusta. Toisaalta ei ole järkeä kerätä kaikkia palvelujen kustannuksia veroilla, jos maksukykyisiä käyttäjiä on olemassa. Olennaista on kuitenkin keskustella avoimesti näiden painopisteiden asettelusta. Kansalaiset ovat sopineet valtion kanssa hyvinvointia rakentaessaan tietyistä oikeuksien ja velvollisuuksien suhteesta. Kukin sukupolvi olettaa sopimuksen kestävän, kunnes toisin yhdessä päätetään. Ihmiset ja muut yhteiskunnan toimijat eivät voi suunnitella elämäänsä realistiselle pohjalle, jos muutokset ovat jatkuvia. Työssäkäyvän on tiedettävä, riittääkö julkisen järjestelmän eläke vai onko hänen alettava säästämään itse vanhuuden varalle. Yritysten on tiedettävä mikä on hänen osuutensa veroista. Suurin vaara on, että epämääräistyvä hyvinvointivaltioon ei enää sitouduta kuten ennen. Kukaan ei koe sitä erityisesti omakseen.

Laman vuosikymmenellä universaaliperiaatteella, ilman tarveharkintaa ja vastikkeettomia tulonsiirtoja käyttäen on Suomessa päädytty hyvinvointimalliin, jossa tulonsiirtojen osuus koti-

talouksille kasvoi budjetissa viidessä vuodessa viidenneksestä kolmannekseen. Suurin osa tästä selittyy työttömyydellä.

Kaikkiaan 70 prosenttia koko julkisesta varainkäytöstä suuntautuu laajasti tulkittuna hyvinvointitehtäviin. Järjestys, turvallisuus ja koko yleishallinto kuluttaa vain 10 prosenttia kaikista menoista. Suurin tulonsiirto tehdään eläkkeisiin.

Arvokeskustelua tulonsiirtojen oikeudenmukaisuudesta on käyty erilaisissa piireissä erilaisin tuloksin. Julkisesti näkyvimmin on keskustellut valtiovarainministeriön virkamiesjohto. Valtion varoista vastaavat virkamiehet ovat käyneet arvokeskustelua verotulojen riittävyyden näkökulmasta, kasvavan lainoton, julkisen sektorin kasvun ja budjetin säästötarpeiden kannalta. Virkamiesjohto on muistuttanut myös Suomen EMU-jäsenyyden ja EU:n sisäisen tiivistymisen pakottavan alentamaan verotusta kiristävissä kilpailussa. Väestön ikääntyminen on toinen talouden kestävyysperustoja muuttava tekijä. Erittäin pitkään jatkuneen noususuhdanteen kääntyminen joskus laskuun on odotettavissa.

Valtiovarainministeriö on nostattanut keskustelua myös tulonsiirroilla saaduista tuloksista. Seuraavat kannanotot kansainvälisen vertailututkimuksen tulosten pohjalta kuvaavat epäilyä: *"Koulutuksen tuloksia tarkasteltaessa näyttää siltä, että parhaat oppimistulokset saavutetaan maissa, joissa koulutusmenot ovat suhteellisen pienet."* ... *"Tutkimustulokset kiistattomasti osoittavat, että väestön terveyteen ovat vaikuttaneet taloudelliset ja sosiaaliset ympäristötekijät paljon suuremmassa määrin kuin lääketiede ja terveydenhuollon palvelujärjestelmät. Tärkeitä väestön terveyteen liittyviä tekijöitä ovat muun muassa ravintotottumukset, liikunta, elämäntyyli, koulutus, asunto-olot ja lasten kasvatus."* ... *"Köyhyyden esiintymisen ja tulonsiirtojen laajuuden välillä ei vallitse selvää suhdetta."* ... *"Tutkimuksen mukaan varsinkaan köyhyysloukujen ja tulonsiirtojen määrän kesken ei vallinnut mitään selvää suhdetta. Päinvastoin vertailu osoitti, että mitä suurempi oli tulonsiirtojen osuus kaikista tuloista, sitä pienempi oli niiden*

tuloeroja tasaava vaikutus, toisin sanoen julkisen sektorin laajentuessa progressiivisuus pyrki vähenemään " (VM: Kansantalouden näkymiä ja haasteita 1997 ja VM: Julkinen talous kansainvälisessä perspektiivissä 1997).

Vastauksena tulevaisuusvaliokunnan edellisessä mietinnössä esittämään vaatimukseen nykyistä monipuolisemmista hyvinvoinnin mittareista ja arvioinneista on valtiovarainministeriö yhteistyössä useiden tahojen kanssa arvioinut Suomen kilpailukyvyyn vahvuuksia ja heikkouksia. Arviossa esitetään monelta suunnalta hyvinvointiyhteiskunnan tila ja näkymiä (Suomi taloudellisena ympäristönä 1998).

Sosiaali- ja terveysviranomaiset, alan tutkimuslaitokset ja yliopistotutkijat ovat tutkimuksessaan tuoneet esille hyvinvointivaltion kiistattomat etuudet. Esimerkiksi terveyden ja sairauden hoidossa on Pohjoismaissa lähtökohtana sosiaalinen oikeudenmukaisuus. Se on samalla taloudellisesti varsin kilpailukykyinen malli. Sama oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvoisuuden periaate lävistää myös koulutuspolitiikan. Edelleen on muistettava naisten tasaveroisuuden perustana oleva lasten päivähoito. Muualla Euroopassa vasta etsitään ratkaisuja näillä aloilla.

EU:n alueella on viiden vuoden kuluessa syntynyt kuusi miljoonaa uutta naistyöpaikkaa, mikä pakottaa julkisen vallan jotenkin ratkaisemaan lasten päivähoidon ja kouluruokailun kaltaiset Suomessa hoidetut perusasiat. Naisten tuloa työmarkkinoille hidastavat myös puutteelliset vanhusten hoitopalvelut. Keskieurooppalaisen perhemalliin tähän asti kuulunut naisten rooli lasten ja ikääntyvien vanhempien hoitajina on muuttumassa.

Riippumatta tulonsiirtojen suuruudesta, niiden yleiseksi ongelmaksi on nähty tehottomuus. Tulonsiirrot kulkevat yleensä pitkän prosessin läpi. Arvostelijoiden mukaan mitä monimutkaisemman reitin markka kulkee, sitä kehnommin se vaikuttaa sinne, mihin alunperin piti ja sitä vähemmän siitä lopulta jää alkuperäiseen tarkoitukseensa. Tulonsiirroissa myös markan käyttäjälle jää vähän päättäväisyyttä sen käytöstä. By-

rokratisoituneella tulonsiirtojärjestelmällä katsotaan olevan myös demoralisoiva sivuvaikutus.

Väittelyssä hyvinvoinnistamme on myös esitetty, että universaaliperiaate on kaksinaismoraalinen. Se kohtelee muodollisesti kaikkia samalla tavalla, mutta lopputulos ei olisikaan oikeudenmukainen. Katsotaan, että on väärin, jos yli puolet sosiaalisista tulonsiirroista menee hyväosaisille, mutta vain vähäosaiset syyllistetään. Hyväosaisten saamat tulonsiirrot tulevat palveluina, huomaamatta ja usein "suoraan pankkitilille", kun sen sijaan huono-osaisten saama yhteiskunnan tuki on usein avustuksia, joita on erikseen anottava.

Keskustelussa on syytä tuoda toistaenkin esille universaaliperiaatteen lähtökohdista se, että tarkoitus on, että kaikki hyötyvät. Sillä turvataan myös kaikkien maksuhalukkuus. Pääperiaate on ihmistä kohtaavien riskien kohtuullisuudesta huolehtiminen, yhdessä vastuun kantaminen.

Kuntien talous on vaikeuksissa. Eräs kuntienkin rakenteellisista ongelmista on vanhusväestön kasvu. Maksukykytilanteen arvioidaan parantuvan lähivuosikymmeninä, koska uudet eläkkeet ovat ansioeläkkeitä eivätkä kansaneläkkeitä. Jos kuntien rahoitustilanne ei olennaisesti ratkea myönteiseen suuntaan, on tuotu esille mahdollisuus, että suurituloiset eläkeläiset maksaisivat palvelujen tuotantokustannuksista nykyistä suuremman osan. Ongelmaksi nousee maksujen oikeudenmukaisuus ihmisen elinkaarissa. Maksamaan joutuisivat ne vanhukset, jotka ovat aikanaan tehneet täysipäiväistä työtä, hankkineet koulutuksen, maksaneet veroja ja säästäneet. Samaan aikaan vähemmän aktiiviset saisivat turvaton hoidon maksutta.

Oma ja perheen vastuu

Eräs perustavia arvovalintoja tulevan yhteiskuntamallin rakentamisessa on ihmisen vastuu itsestään, perheestään ja läheisistään. On valittavana kaksi päävaihtoehtoa. Ensimmäisen mukaan yhteiskunnan tehtävänä on luoda kaikille hyvät edellytykset ja tasoittaa eriarvoisuutta. Valtio ja kunnat järjestävät yhteiskunnan peruspalvelut. Ihmisen vastuulla on yrittää tämän jälkeen tulla

toimeen omalla työllä ja yrittämisellä. Toisen vaihtoehdon mukaan lähtökohtana on, että ihminen itse rakentaa elämänsä. Kansalaisen on lähtökohtaisesti yritettävä itse kouluttaa itsensä, löytää työtä tai järjestää perheen tarvitsemat palvelut. Vasta, jos hän ei onnistu, yhteiskunta tulee apuun. Välimuotoja on runsaasti, mutta peruskäsitys ihmisen ensisijaisesta vastuusta on näissä kahdessa mallissa vastakkainen.

Oli yhteiskuntamalli mikä tahansa valtio on pitkään hallinnut ylhäältä. Mikä hallitsemisessa on pitkällä tähtäyksellä olennaista? Hallita tulee vain oikeissa asioissa ja vain niissä asioissa, joissa se on välttämätöntä. 1600-luvulla Ruotsi-Suomen maakaassa annettiin julkisen vallankäyttäjille tiukka ohje siitä, että heidän tulee "hallita kenenkään omaisuutta tai onnea turmelematta."

Tämä vanha viisaus saattaa päteä 2000-luvulakin, jos omaisuus ymmärretään laajasti myös osallisuutena, henkisenä, sosiaalisena ja tuotannollisena osaamisena ja yrittämisena ja onni hyvän elämän edellytyksinä.

Ihmisen vastuun määrittelyssä on kysymys enemmänkin arvoista, ilmapiiristä, yhteiskunnan vireestä ja elämänasenteesta kuin rahasta tai kovista juridisista päätöksistä.

Solidaarisuuden muutos?

Niin läntisessä kuin itäisessä hyvinvointiajattelussa on lähdetty siitä, että kukin työssä oleva sukupolvi hoitaa työllään lapset, nuoret ja vanhuksat. Varsinkin aasialaisessa traditiossa perhe on tarjonnut suojan niin vanhuuden kuin työttömyyden ja sairauden kohdatessa. Lännessä on rakennettu solidaarisuuden nimissä yhteiskunnallisia turvajärjestelmiä heikommin menestyville ja apua tarvitseville vahvan valtion, ammattiyhdistysliikkeen ja kirkon kautta.

1900-luvun solidaarisuuden lähtökohdat eivät ehkä ole 2000-luvulla pitäviä. Viimeaikaisessa keskustelussa on noussut esille nuorten - luonnollisesti vain osan heistä - haluttomuus kustantaa kasvavan vanhusväestön elintasoja. Toinen puoli asiasta on jäänyt vähemmälle käsitellylle. Kahdella esimerkillä, joista toinen on suomalaisen perhetalouden ja toinen globaalin

kilpailutalouden tasolta, voidaan valottaa sitä, miten nuoret kokevat nykyisen parhaassa työiässä olevan vauraan sukupolven itsekeskeiseksi ja omaa hyötyä tavoittelevaksi. Ne kuvaavat solidaarisuuskäsitysten muutosta niin julkisella kuin yksityisellä sektorilla.

Nuorten näkökulmasta mikään aikaisempi ikäluokka ei ole suunnitellut ja rakentanut vallassa ollessaan niin runsaita terveydenhoito-, koulutus- ja muita maksuttomia julkisia palveluja ja eläkeajan turvaa kuin ns. suuret ikäluokat Suomessa kuten kaikkialla Euroopassa. Suomessa julkisen eläke-turvan lisäksi on kehitetty viime vuosina antelias yksityinen lisäeläkejärjestelmä. Se maksetaan osin verovähennysten kautta valtion varoista. Jouduttaessaan eläkkeelle menoa se vaikeuttaa entisestään vanhuusongelman ratkaisua. Samat 40-50-vuotiaat ovat hankineet tärkeimmän varallisuutensa eli asunnon myös suurelta osin yhteiskunnan tuella. Millään muulla sukupolvella ei ole ollut mahdollisuuksia hankkia asuntoa valtion tukemana edullisilla koroilla, täydet verovähennykset tehden ja korkean inflaation syödessä korot. Samaan aikaan asuntojen arvot nousivat voimakkaasti. Tämän päivän nuorilla ei ole varmuutta työpaikasta eikä valtio tule vastaan samalla lailla kuin ennen asunnonverotuksessa. He ovat tässä suhteessa aivan eri asemassa kuin vanhempansa.

Toinen puoli asiasta on se, että Suomi on vaurastunut sotien jälkeen enemmän kuin ennen. Tämä vauraus - myös asunnot - yleensä peritään.

Toisentyypinen esimerkki solidaarisuuden muutoksesta on yritysjohtajien palkat, jotka ovat nousseet lyhyessä ajassa räjähdysmäisesti. Eurooppalaisesta yritysmaailmasta on edustavana esimerkkinä usein käytetty British Petroilia, jossa toimitusjohtajan palkka oli vielä 1980-luvun puolivälissä vain 16 kertaa suurempi kuin yrityksen keskivertopalkka. Vuonna 1990 se oli 53-kertainen ja nyt yli 60-kertainen. Maailmantilastoissa johtajien palkat suhteessa työntekijöihin ovat suurimmat Venezuelassa (84-kertainen), Brasiliassa (48-kertainen), Hong Kongissa (43-kertainen) ja Meksikossa (43-kertainen) eli suhteellisen köyhissä maissa ero on suurin. USA:ssa luku on 24. Vastaavasti toistaiseksi pienimmät

palkat johtajilla suhteessa johdettaviinsa ovat rikkaissa maissa eli Kanadassa, Sveitsissä, Japanissa, Saksassa ja Ruotsissa, joissa johtajat saavat 10-kertaista palkkaa. Suuntaus johtajien palkkojen nostamiseksi on kuitenkin kaikissa maissa voimakkaasti ylöspäin erityisjärjestelyillä kuten esimerkiksi optiolla.

Maailmanlaajuisessa kilpailussa yritykset perustelevat johtajiensa korkeita ansioita osaamisen ja erittäin tiukkojen tulosvaateiden lähtökohdista. Yrityselämässä osake- ja optiopalkkioilla halutaan myös sitoa ammattijohtajat osaksi yritystä ja taata yrityksen pitkän tähtäyksen kehitys.

Solidaarisuuden näkökulmasta olennaista on, että toisin kuin sodanjälkeinen johtajasukupolvi, joka oli taistellut samoilla rintamilla alaistensa kanssa uusi johtajasukupolvi ei jaa vastaavia yhteisiä kokemuksia ja arvoja alaistensa kanssa. Nykyinen johtajasukupolvi eli 1960-luvulla nuoruutensa protestoimalla auktoriteetteja ja hierarkioita vastaan, mutta on valtaan päästyään rakentanut selvemmät erot itsensä ja työntekijöidensä välille kuin edeltäjänsä. Pelkistäen sanoen hippisukupolvi on omaksunut juppiarvot kaikkein kovimpina. On väitetty, että osakkeiden omistajat haluavat nostaa johtajien palkkoja. Eikö kysymys ole enemmänkin ammattijohtajien keskinäisestä uudesta solidaarisuudesta? Päätökset toimitusjohtajien palkoista tekevät tosiasiaa osakkeiden omistajien edustajat, jotka ovat pääsääntöisesti rahoituslaitosten ja eläkesäästöiden ammattijohtajia. He ovatkin toimitusjohtajien ohella saaneet mittavimmat palkankorotukset.

Sukupolvien välisten kustannusten jaon ongelma on eräs väestöltään vanhenevan Euroopan keskeisiä yhteisiä solidaarisuusasioita. Suomen ja Euroopan suurten maiden välillä on kuitenkin se ratkaiseva ero, että meillä ensimmäisenä maailmassa aloitettiin jo 1960-luvun alussa työeläkkeiden rahastointi työnantajien ja työntekijöiden keskinäisellä sopimuksella. Syyt olivat monet, mutta eläkeongelmaan varautumisen kannalta lopputulos on hyvä. 80 miljoonan asukkaan Saksan ja noin 60 miljoonan Ranskan ja Italian eläkkeet on sen sijaan suunniteltu mak-

settavan valtion varoista. Italiassa vain viisi prosenttia työntekijöistä kuuluu johonkin eläkerahastoon. Ranskassa valtaosa kuuluu johonkin rahastoon, mutta eläkerahoja ei ole kerätty.

Uuden mielenkiintoisen puheenvuoron solidaarisuuskeskusteluun on tuonut Euroopan johtavan yhteiskuntatieteellisen tutkimuslaitoksen, London School of Economicsin johtaja Anthony Giddens, joka kyseenalaistaa koko eläkejärjestelmän. Hän toteaa henkilöhaastattelussa kesäällä 1998: *"Jos lakkauttaisimme eläkkeet ja samanaikaisesti poistaisimme eläkeiän, seuraisi tästä, että vanhenevat ihmiset olisivat samassa asemassa kuin nuoret. Kun he tarvitsevat tukea, saisivat he sitä kuten ennen. Kun he haluavat tehdä työtä, voisivat he sitä tehdä. Miksi ei?"* (haastattelu Die Frankfurter Allgemeine Zeitung, viikkoliite, heinäkuu 1998).

4. Hyvä julkinen talous hyvinvoinnin välttämättömän ehto

"Hyvinvointivaltio joutui laman takia äärimmäiseen testiin, kun sen rahoituspohja vaarantui. Tämän testin se on läpäissyt tuloksellisesti, kun se on pystynyt pehmentämään laman aiheuttamia toimeentulovaikeuksia: suhteellinen köyhyys ja tuloerot eivät ole kasvaneet. Hintana on kuitenkin ollut tulevaisuutta luovan liikkumavaran kaventuminen " (VN:n selonteko 1997, 21).

"Kun maailman 'vaarallisuutta' mitataan tieteellisin menetelmin ei-toivottavien tapahtumien todennäköisyytenä, ilmenee, että elämme nyt turvallisemmassa maailmassa kuin koskaan ennen " (VN:n selonteko 1997, 103).

Suomen talous- ja yhteiskuntapoliittisia linjauksia on vanhastaan rakennettu vahvan ja hyvin toimivan julkisen talouden varaan. Poliitiikka on tuottanut hyviä tuloksia. Talouden kasvu on ollut ripeää. Kansalaisten luottamus suomalaiseen oikeudelliseen ja poliittiseen järjestelmään on säilynyt suurena. Julkinen valta on turvannut kansalaisille riittävän toimeentulon, jos kansa-

laiset eivät ole kyenneet hankkimaan omaa toimeentuloaan ansiotyöllä sairauden, työttömyyden tai muun yllättävän syyn takia. Julkiset hyvinvointipalvelut ovat tasanneet elintasoeroja, sillä julkisia hyvinvointipalveluja on tarjottu kansalaisille maksutta tai edullisesti. Hyvin järjestetyt julkiset palvelut, laaja-alainen kaikille suunnattu koulutus ja tulonsiirrot ovat merkittävä kilpailukykytekijä.

Kaikissa läntisissä maissa julkisen talouden tulevaisuus on 1990-luvulla noussut tärkeäksi keskusteluteemaksi. Suomessa on kiinnitetty huomiota julkisen talouden pitkän aikavälin rakenteellisiin kehityspiirteisiin (Julkisen talouden näkymiä ja haasteita, 1998 ja Suomi taloudellisena toimintaympäristönä, 1998). Valtiontalouden vaikeuksien ratkaisemista ei pidä lykätä aikaan, jolloin ongelmat ovat kärjistyneet liiaksi.

Tulevien ongelmien taustalla on useita tekijöitä. 1990-luvun alkupuolen talouden laman takia julkisen talouden menot kasvoivat räjähdysmäisesti kansantuloon ja rahoituspohjaan nähden. Hallitukset hoitivat menopaineet tekemällä menoleikkauksia määrällä, joka vastaa yli kymmenystä suhteessa kansantuotteeseen (noin 60 miljardia markkaa). Lisäksi valtio on tehnyt velkaa, joka vastaa noin 60 prosenttia bruttokansantuotteesta. Valtion menot eivät ole säästöistä huolimatta 1990-luvulla kokonaisuutena vähentyneet vaan velan- ja työllisyshoitomenojen kasvun vuoksi on valtion menojen kasvu säästötoimilla pystytty ainoastaan pysäyttämään.

Valtion menojen leikkaustoimet eivät ole mitavaksi kohoavasta kokonaissummastaan huolimatta olleet järjestelmän perusteisiin kajoavia. Merkittävä etuusia ei ole kokonaan lopetettu eikä toimintoja lakkautettu. Toimeentulon perusverkosto on säilytetty. Lähinnä on tehty muutoksia etuustasoihin ja järjestelmän yksityiskohtiin. Perheet, joihin on kohdistunut päällekkäisiä leikkauksia eri etuuksien kautta ovat osittain kärsineet kohtuuttomasti.

1990-luvun laman kautena on kaikesta huolimatta joka vuosi tehty joitakin uusia hyvinvointipalveluja parantavia päätöksiä. Näistä merkittävimmät olivat lasten päivähoito-oikeuden laa-

jennus, vanhempainrahakauden pidennys, lapsilisien korotus ja hammashuollon laajennus. Seurauksena on ollut, että kuntien vastuuta on lisätty ja niistä osa on talousvaikeuksissa. Kuntatalouden rakenteellisten uudistusten tekeminen olisi tarpeen, mutta se on vaikeaa, koska budjetia tehdään vuodeksi kerrallaan. Usein rahan sijoittaminen uudistuksiin kaatuu siihen, että tulevaisuuden säästöjä on vaikea nähdä ja myöntää. Rakenteellisia säästöjä ei saada aikaiseksi, koska liikkumavara on pieni, budjetit on vuosittain tasapainotettava ja hallintokunnat ovat menoraamiensa vankeja. Kansainvälisessä vertailussa Suomen julkiset menot suhteessa bkt:een kohoavat yhdessä Ruotsin ja Tanskan kanssa maailman suurimmiksi. Suuri osa Suomen julkisista kustannuksista tulee suoraan tai välillisesti korkeasta työttömyydestä.

EU:n lähtökohtia ja näkymiä

Maailmantalouden rakenteelliset muutokset on otettava huomioon myös julkisen talouden kehitystä ennakoitaessa. Olennaista politiikan teon kannalta on, että samalla kun Suomesta tuli Euroopan talous- ja rahaliiton jäsen (EMU), yhä useammat Euroopan talouden kysymykset ovat osa meidän sisäistä talouttamme.

EMU edellyttää Euroopan tason finanssipolitiikan tehostamista. Vaikka yhteiseen rahaan siirtyminen antaa Suomelle uusia mahdollisuuksia, se asettaa myös yhä voimakkaampia ehtoja menestymiselle.

Globaalistumisen myötä osa valtion perinteisistä tehtävistä siirtyy kansainväliselle tasolle ja osa Euroopan tasolle. Yhdenmukaisen arvopohjan omaavat valtiot ovat tehostaneet yhteistyötään ajaessaan omia etujaan kansainvälisissä neuvotteluissa. Euroopan unionin toteuttama talous- ja rahaliitto tähtää siihen, että unionin jäsenvaltiot voivat turvata maksimaalisen taloudellisen kasvun, työllisyyden korkean tason sekä parantaa kilpailuasemaansa kansainvälisellä tasolla. Aasian ja Venäjän kriisit ovat osoittaneet kaikille Euroopan hallituksille, että ne eivät kykene yksin puolustaa etujaan nopeasti muuttuvilla finanssimarkkinoilla.

Rahapolitiikan siirryttyä Euroopan keskuspankille kansallisten hallitusten toimivaltaa kuuluvan finanssipolitiikan merkitys korostuu. EMU-oloissa finanssipolitiikalle tulee kuitenkin uudenlaisia tehtäviä ja tavoitteita. Sen on tuettava vakaan rahanarvon toteutumista ja luotava suhdannepoliittista liikkumavaraa. Vaikka finanssipolitiikka säilyy kunkin maan sisäisenä asiana, ottaa Euroopan komissio vuosittaisia yleisiä talouspolitiikan suosituksia antaessaan kantaa myös harjoitettavaan finanssipolitiikkaan. Keväällä 1998 ensimmäistä kertaa annettuihin ja EU:n asian omaisissa elimissä (mukaan luettuna EU-parlamentti) käsiteltyihin ns. yleisiin talouspolitiikan suosituksiin sisältyi kannanottoja myös siitä kuinka valtiontalouden tasapaino tulisi saavuttaa mieluummin menoja supistamalla kuin lisäämällä valtion velkaa. Komissio otti kantaa myös siihen, millaisia tehtäviä tulisi suosia ja millaiset tehtävät eivät edistä työllisyyttä ja taloudellista kasvua. EMU:n toteutuminen luo siten paineita Euroopan hallituksen finanssipolitiikan yhdenmukaistamiseen.

Kansainvälisen taloudellisen toimintaympäristön nopeiden ja suurten rakenteellisten muutosten seurauksena Suomen julkiseen talouteen kohdistuu valtavan valtionvelan korkojen maksun ja velan takaisinmaksun lisäksi myös muita paineita. Yli 60-vuotiaiden osuus koko väestöstä nousee vuonna 1995 tehdyn väestöennusteen mukaan 25 prosenttiin vuonna 2010 ja 31 prosenttiin vuonna 2030. Vastaavasti työikäisten osuus pienentyy. Väestön vanheneminen vähentää työvoiman tarjontaa ja tuotannon kasvua eli jaettavaa samalla, kun se lisää julkisia menoja (nostaa veroastetta) sosiaali- ja terveydenhoitomenojen kasvun kautta. Jos väestön elinikä jatkaa nousuaan vielä vuoden 2010 jälkeen ja jos eläkkeelle jäädään yhtä varhain kuin nyt, vuonna 2030 oltaisiin jo lähellä tilannetta, jossa jokaista työllistä kohti olisi yksi eläkeläinen. Valtiovarainministeriön päätelmä tästä kehitysenusteesta painottaa työhön osallistumisasteen nostamista ja työn tuottavuuden kasvua sekä eläköitymisen valtiolle aiheuttamien paineiden rajoittamista. Ministeriö vastustaa kaikkia tuotantoresursseja vähentäviä toimenpiteitä.

Nähdään myös, että verotuksen kansainväliset kehityssuunnat heijastuvat tulevaisuudessa Suomeen aiempaa suuremmin. Markkinoiden globaalistuminen ja kansainvälisen integraation vaikutuksesta Suomelle kohdistuu paineita laskea kilpailijamaita korkeampaa työn verotusta. Valtiovarainministeriön mukaan verojärjestelmän suurimmat ongelmat ovat kokonaisverotuksen korkea taso, ankarat ansiotulojen verot ja ylimmät marginaaliveroasteet. Toisaalta Suomessa on matala yhteisöverokanta ja pääomaverotuksen matala taso. Valtiovarainministeriön käsityksen mukaan veroaste tulee alenemaan lähivuosina asteittain, sillä ansiotyön verottamista on selvästi alennettava. Se edellyttää julkisten tehtävien sopeuttamista rahoitusmahdollisuuksiin eli julkisen sektorin menojen supistamista. Kestävään julkisen talouden rahoitukseen voidaan päästä vain, jos julkiset menot kokonaisuutena sopeutuvat talouden kantokykyyn ja kilpailukykyisen verotuksen antamiin puitteisiin.

Julkisten tehtävien laajenemisen taustalla ovat markkinoiden ja markkinamekanismien synnyttämät häiriöt. Markkinamekanismi ei ole oikeudenmukainen järjestelmä. Se ei takaa taloudellista turvallisuutta eikä oikeudenmukaista tulonjakoa. Tästä syystä julkiset hyvinvointipalvelut ovat muodostuneet julkisen vallan laajimmaksi tehtäväksi.

Julkiset menot jakautuvat kolmeen verrattain tasasuuruiseen osaan: valtion menot ovat runsas kolmannes, kuntien osuus vajaa kolmasosa ja sosiaaliturvarahastojen menot noin kolmannes. 70 prosenttia käytetään hyvinvointitehtäviin (koulutus, terveydenhuolto, sosiaaliturva, sosiaalipalvelut, asuminen ja yhdyskunnat sekä virkistys- ja kulttuuripalvelut). Sosiaaliturvan ja terveyden palveluiden osuus on näistä menoista yli 70 prosenttia ja kaikista julkisista menoistakin yli puolet. Valtion perinteisten hallintotehtävien ja turvallisuus- ja järjestystehtävien osuus julkisista menoista on supistunut 10 prosenttiin. Lähes samaa suuruusluokkaa ovat elinkeinotuki- ja infrastruktuurimenot (liikenne) yhteensä sekä velanhoitomenot. Budjetin menolajeittain tarkastellen tulonsiirtomenojen osuus julkisista

menoista on melkein puolet. Näistä taas lähes puolet on työeläkkeitä ja kansaneläkkeitä.

Edelliset julkisen talouden tehtävien laajuutta kuvaavat karkeat luvut osoittavat, kuinka suoraan julkinen talous kytkeytyy kansalaisten välittömään elämään ja toimeentuloon. Siitä syystä julkisen sektorin tehokkuus on erittäin tärkeä hyvinvoinnin tekijä tulevaisuudessa.

Julkisiin menoihin kohdistuu supistamispainetta verojen alentamisvaateiden, väestön ikääntymisen, eurooppalaisen finanssipolitiikan yhdenmukaistumisen ja globalistumisen kautta. Tästä syystä Suomessa olisi käytävä keskustelu siitä, 1) mitä asioita hyvinvoinnissa pidetään tärkeinä, 2) missä roolissa - oikeuksien ja velvollisuuksien määrääjänä, palvelujen tuottajana, omistajana, maksajana, organisoijana - julkinen valta hyvinvointitehtäviin osallistuu, 3) missä tehtävissä voidaan käyttää palvelumaksuja, supistaa julkisen vallan rahoitusosuutta ja lisätä kansalaisten omavastuuta, 4) mitä julkisen vallan tehtäviä voidaan siirtää yksityiselle sektorille, 5) mitä nykyisiä julkisia tehtäviä voidaan lopettaa ja 6) mitä tarvitaan lisää.

Julkisten hyvinvointitehtävien ja erityisesti tulonsiirtojen uudelleenarviointiin kohdistuu suurimmat odotukset, koska niiden osuus budjettimenoista on suurin.

Ensimmäistä kertaa kymmeneen vuoteen valtion vuoden 1999 budjetti on ylijäämäinen. 187 miljardin budjetissa menoja on 0,3 miljardia markkaa vähemmän kuin tuloja. Osaselityksenä on valtion omaisuuden myynnistä ja valtion yritysten yksityistämisestä saadut tulot. On arvioitu, että tosiasiaassa alijäämä olisi kuuden miljardin suuruusluokkaa eli noin prosentin bruttokansantuotteesta. Tälle tasolle ennustetaan alijäämän jäävän ilman uusia säästöjä, vaikka talous kasvaisi lähivuodet 3-4 prosenttia. OECD on varoittanut Suomea talouden ylikuumenemisestä ja sen tuomista ongelmista.

Ulkoisia ongelmia

Valiokunnan edellisessä mietinnössä (TuVM 1/1997 vp) käsiteltiin pääomien vapautusta, suuryritysten fuusioitumista ja yleensä globalistumista, joiden vaikutukset on myöhemmin

nähtävissä. USA, jonka talous on paitsi suuri ja vakaa myös kaikkein omavaraisin ja maailman muista talousmahdeista riippumattomin, on joutunut toteamaan kevään ja kesän 1998 aikana, että niin Aasian kuin Venäjän kriisi vaikuttavat sen talouteen.

Bruttokansantuote jakaantui maailmassa vuonna 1997 seuraavasti: Japani ja muu Aasia 33 prosenttia, USA yli ja EU vajaa 20 prosenttia, latinalainen Amerikka yhdeksän prosenttia, muut kehitysmaat kahdeksan prosenttia ja entiset sosialistimaat vajaa viisi prosenttia muiden teollisuusmaiden vastatessa lopusta kansantuotteesta. Eräisen arvioiden mukaan 40 prosenttia maailmantalouksista on joutunut Aasian kriisistä alkaneeseen laman kierteeseen.

Globalistuminen näkyy Aasian ja Venäjän kriiseissä välittömämmin niissä läntisissä maissa, joilla on suoria sijoituksia Aasiaan ja Venäjälle tai jotka monimutkaisten verkostojen kautta ovat rahoitusten takana. Rahoitusten ristikkäisyys on johtanut siihen, että kun yhden suuren rahoittajan ja sijoittajan talous yskii, yskivät kaikki. Esimerkiksi kun Japani ajautui vakaviin vaikeuksiin, ei ollut ajateltavissa, että sille kävisi kuin Indonesialle, koska Japani on sijoittanut yhdessä USA:n ja muiden läntisten talousmahtien kanssa niin länteen kuin itään. Myös ongelmat ovat yhteisiä.

Suomella on joillakin aloilla tuotantoa kriisi-alueilla tai ne ovat vientimme kohteita. Toisin kuin USA, Iso-Britannia ja Saksa Suomi ei ole kärsinyt kuin välillisesti läntisten rahoituslaitosten menetyksistä. Suomi ei ole rahoitus-, vakuutus- ja vastaavien muiden palvelujen tuottaja ja viejä.

Muutokset maailmantaloudessa ovat nopeita. Maailman kaupan kasvu on puolittunut. WTO:n mukaan kun vuonna 1997 maailmankauppa kasvoi 9,5 prosenttia, kasvu on vuonna 1998 vain 4-5 prosenttia. Maailmankauppa dollareissa mitaten taantuu ja jopa pienenee. Pörssieissä kurssien liikahtelut ovat olleet syksyn 1998 aikana suuria. Myös suomalaisyritykset, joiden oma tuotanto ja talous ovat olleet erinomaisessa kunnossa, ovat kärsineet.

Eräs merkki siitä, että globaalitalous ei kehity ongelmitta, on pohdinta paluusta rahoitusmarkkinoiden valvontaan. Talouden Nobelistiehdokkaana mainittu ja usein viime vuosina USA:ssa talouden toisinajattelijana pidetty professori Paul Krugman on epäillyt koko ajan vapaiden markkinavoimien kykyä ratkoa itse syntyviä talouden ongelmia. Varsin itsenäiseksi muodostuneen rahapolitiikan lisäksi tarvitaan hänen mukaansa finanssipolitiikkaa. Hän on ehdottanut paluuta valvotun pääoman ja valuutan maailmaan. Kansainvälisen valuuttarahaston (IMF) hän katsoi vapaiden pääomien politiikalla surkeasti epäonnistuneen Aasiassa. Aasian ns. pikkutiikereistä Malesia, joka on ollut Aasian talousihmeen mallimaita ja jossa on vapautuksen linjalla 1990-luvulla ehkä ripeimmin edetty, julisti Krugmanin neuvon mukaisesti maahan tiukan valuuttasäännöstelyn. Chile mainitaan onnistuneesta säännöstelystä. Krugman vertaa Kiinaa ja Venäjää: Kiinassa on taloutta kehitetty onnistuneesti säännöstellen kun taas valuuttansa ja markkinansa avannut Venäjä on epäonnistunut.

Euroopan keskuspankin antamassa arviossa Aasian ja Venäjän talouskriisien vaikutuksista todetaan euroalueen rahoitusmarkkinaympäristön huonontuneen selvästi. Pääjohtaja Wim Duisenbergin mukaan rahoitusmarkkinoiden vaikeudet heiluvine osakehintoineen vaikuttavat selvästi hidastavasti maailmantalouteen. Euroopan keskuspankki on eri linjoilla kuin muu virallinen EU. Komissaarit ovat Venäjän kommentissaan korostaneet EU:n Venäjän kaupan pientä määrää. Duisenberg ei lausunnossaan maininnut mitään maata, mutta totesi, ettei valuuttasääntelyn mahdollisuutta ja hyödyllisyyttä voi sulkea kokonaan pois joissakin maissa. Hänen mukaansa sitä voi verrata osakekaupan keskeyttämiseen poikkeuksellisessa tilanteessa.

EMU-jäsenyyden ja rahamarkkinoiden heilahtelujen kytkennästä voidaan todeta, että kolmen kuukauden markkinakorko oli elokuun lopussa 1998 Suomessa 3,59 prosenttiyksikköä, Ruotsissa 4,39, Tanskassa 4,56 ja Norjassa 7,82.

Suomen näkökulmasta on pitkällä aikavälillä syksyn 1998 rahoitus-, osake- ja valuuttamarkki-

noiden myllerryksessä huomionarvoista keinoit, joilla ongelmien kohteeksi - keinottelijoiden toimesta tai muuten - joutuneet maat reagoivat. Osa sulkee vapaita markkinoita ja osa hakeutuu yhä tiukemmin raha- ja talousliittoumien suojaan. Pohjoismaista vain Suomi on EMU:n jäsen. Mitä tehokkaammin valtiot tavalla tai toisella suojautuvat, sen vähemmän on keinoitekoisen voiton tekijöille kohteita. Pohjolan runsaimmat luonnonvoimavarat ja näiden myötä vahva talous on ollut Norjalla, mutta sekin on joutunut globaalisti toimivien valuuttakeinottelijoiden kohteeksi.

Venäjän kohdalla on huomionarvoista, että maan kaupan osuus maailmankaupasta on pudonnut niin alas, että sen arvioidaan olevan vain kaksi prosenttia. Koko Venäjän kansantalouden merkitys on sama kuin Japanin pörssikurssin yhden yksikön muutos. Suomen vienti suuntautuu pääosin maailmanmarkkinoille ja varsinkin uudet, menestyneet viejät toimivat globaalisti. Venäjän viennin osuus Suomen kansantuotteesta on ollut kolmisen prosenttia.

Taloutta suurempi uhka niin Suomelle kuin koko Euroopalle on Venäjän yhteiskunnallinen epävarmuus. Ensinnäkin, jos vakaata oikeuslaitosta ei ole, omistuksen käsite selkeydy, pankit, verotus ja muut vakaan elämän perusasiat ala vähitellen toimia, ei voi olla kestävää taloutta-kaan. Toiseksi, Venäjä on poliittisesti edelleen suurvalta. Pienetkin selkkaukset voivat johtaa arvaamattomiin seurauksiin, koska sen rajat ulottuvat useille maailmanlaajuisesti ajatellen aroille alueille.

Läntisen talouden omista sisäisistä rakenteellisista vaaroista, joilla on vaikutusta myös Suomeen, otetaan esille mahdollisuus tietoyhteiskunnan ja siihen liittyvän korkean teknologian liian suuresta arvostuksesta. Onko niin, että uuden teknologian lävistävä vaikutus ja merkitys olisikin pienempi kuin ennusteissa on arvioitu? Kukaan ei kiistä modernin telekommunikaation taikka Internetin vaikutusta uusiin ja vanhoihin tuotannonaloihin, mutta tästä huolimatta USA:n pörssikurssien rajun laskun syitä etsittäessä on eräänä mahdollisuutena pidetty tietotekniikan alan osakkeiden yliarvostuksesta johtuvan kuplan puhkeamista.

Valiokunta ehdottaa tätä lukua koskien kolmen lausuman hyväksymistä .

IV KESTÄVÄ KEHITYS

"Teollistuneiden maiden sisällä ei ole nähtävissä suuria käännteitä ympäristöpolitiikassa. Ympäristöongelmat, jotka liittyvät tekniikkaan tai teollisuuteen tai joiden hoitoon on luotu jo tehokkuutensa osoittaneita instituutioita, ovat suhteellisen helppoja hallita myös tulevaisuudessa " (VN:n selonteko 1997, 66).

1. Arvioinnin lähtökohdat

Kestävää kehitystä laajassa merkityksessä on käsitelty jo hallituksen tulevaisuusselonteissa vuosilta 1993 ja 1996 kuin myös uusimmassa selonteossa vuodelta 1997. Valtioneuvosto on 4.6.1998 hyväksynyt hallituksen kestävän kehityksen ohjelman. Tulevaisuusvaliokunta on eduskuntakäsittelyssä nostanut esille joitain uusia lähtökohtia ja painotuksia. Näin teki erityisesti edellisen vaalikauden lopussa toiminut tulevaisuusvaliokunta, jonka mietinnössä käsiteltiin globaalien ympäristöongelmien välittömiä ja välillisiä vaikutuksia Suomelle. Valiokunta katsoi suurimpien uhkien väestönkasvun, köyhyyden ja ympäristötuhojen - kietoutuvan toisiinsa. Valiokunta korosti kuitenkin myönteisen muutoksen olevan mahdollista, jos ehditään toimia ajoissa.

Politiikan arvojen ja tekojen lähtökohdista ympäristön tulevaisuuden arviointi on vaikeaa. Ensinnäkin, ihannetavoitteiden tasolla vallitsee yksimielisyys. Keinoista ollaan eri mieltä. Toiseksi, valiokunnan aiempiin mietintöihin nähden Suomessa tai Suomea koskien ei ole ilmennyt merkittävää uutta. Päinvastoin, on jatkettu vanhalla linjalla hitaasti ja kiiruhtamatta. Syitä tähän voi olla monia. Ei ole ollut todellista tarvetta merkittäviin uusiin periaatelinjauksiin tai tekoihin. On ajateltu taloudellisen kasvun edesauttavan myös ympäristöasioiden aiempaa parempaa hoitoa. Ympäristöpolitiikka on arkipäiväistynyt. Ympäristöstä on tullut ihmisten

yhteinen asia. Yritykset ovat hoitaneet entistä paremmin velvollisuutensa.

Suomen keskusteluilmapiirillä on yhteytensä kansainvälisessä ympäristökeskustelussa meillä olevaan uudelleenarviointiin. Lähes neljäkymmentä vuotta on läntisissä teollisuusmaissa voimaperäisesti nostatettu ympäristöasioita esille. Keskustelussa ei ole kaihdettu voimakasta syyllistämistä. Ympäristöliike tai ympäristöpuolue on viime vuosikymmeninä kaikissa maissa noussut merkittäväksi vaikuttajaksi. 1990-luvun myötä ympäristöasiat ovat siirtyneet yhteiskuntakeskustelussa 1970- ja 1980-lukuihin nähden hieman taaemmaksi.

Uudelleenarvioinnissa on nähtävissä merkkejä myös tulevaisuuden ennakkoinnin uskottavuusongelmasta. On esitetty kritiikkiä esimerkiksi Rooman klubin Kasvun Rajat-kirjan (1972) tutkijoiden tuhoennusteita kohtaan. Mineraalit ja metallit eivät ole kuluneet lähes kolmen vuosikymmenen aikana loppuneet. Öljyn ennustettiin loppuvan 1970-luvulla, mutta tunnetut öljyvarat ovat entistä suuremmat. Väestö on vuodesta 1950 yli kaksinkertaistunut, mutta ruoan tuotanto on samana aikana yli kolminkertaistunut. Nählähätiä on ollut, mutta ne eivät pääsääntöisesti ole johtuneet luonnon kantokyvystä tai ihmiskunnan vääristä ympäristöteoista vaan sodista ja katastrofeista. Uutena avauksena ja ulottuvuutena ympäristökeskusteluun voidaan pitää myös väärin ennustaneiden tutkijoiden peräämistä vastuuseen.

1990-luvun myötä on epäily myös perinteisistä keinoista kohtaan kasvanut. Yhä ilmeisemmäksi käy, että kaikista hyviä tarkoittavista kansainvälisistä ympäristösopimuksista huolimatta maailman luonnon ja ihmisten elinympäristöt eivät niiden kautta kohennu kuin mahdollisesti vauraiden maiden osalta. Köyhät kehitysmaat hyväksyvät sopimukset, mutta niillä ei ole todellisia edellytyksiä lunastaa lupauksia. On esitetty vahvoja epäilyjä siitä, että kehitysmaat tarvitsevat uudenlaista ympäristöpolitiikkaa, joka ei ole läntisten maiden kopiointia. Vähemmän filosofisia hienoja tavoitteita - enemmän yksinkertaisia tekoja. Tekoina korostetaan totutusta poiketen taloudellista kasvua, oikeusjärjestystä, verotus-

ta, korruptoimatonta hallintoa ja luonnollisesti hyvää koulutusta.

YK:n kehitysohjelman (UNDP) suhtautuu kulutukseen varsin myönteisesti. Näin siitä huolimatta, että ihmiskunta kuluttaa nyt kuusi kerran enemmän rahaa henkeä kohden kuin vuonna 1950 ja, että rikkain viidennes käyttää 86 prosenttia yksityisen kulutuksen varoista köyhimmälle viidennekselle jäädessä 1,3 prosenttia. Kehitysohjelman mukaan oikein ohjattuna kulutus ruokkii ja ylläpitää inhimillistä elämää eikä kulutus ole rikos vaan inhimillisen kehityksen elinehto. Maailman kehityksen tilasta kertovasta raportista huokuu ehdollinen toiveikkuus. Raportti valottaa tietä, jolla kestävä kehitys, kulutuksen kasvu ja köyhyiden vastainen taistelu ovat yhdistettävissä.

Joka tapauksessa on kiistatonta, että 2000-luvulle siirtyvät ratkaistaviksi sellaiset luontoa ja ympäristöä koskevat isot ongelmat kuten ilmastomuutos, ilmansaastuminen (pienhiukkaset) ja luonnon monimuotoisuuden väheneminen sekä metsien hävitys ja makean veden puute.

Valtioneuvoston hyväksymässä kestävä kehityksen ohjelmassa pyritään ekologiseen kestävyYTEEN ja sitä edistävien taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen edellytysten luomiseen, sekä esitetään toimia päämäärän saavuttamiseksi. Tulevaisuusvaliokunta käsittelee seuraavassa Suomen kannalta keskeisiä ympäristöongelmia, ilmastomuutosta, ilmansaastumisen aiheuttamia terveyshaittoja ja luonnon monimuotoisuuden vähenemistä.

2. Kioton sopimus alku ilmastomuutoksen hillitsemiselle

"Näköpiirissä oleva ilmastomuutos ei todennäköisesti aiheuta taloudellista haittaa Suomelle ensi vuosisadan aikana. Se saattaa jopa parantaa metsien kasvua ja viljelyn edellytyksiä. Sen vaikutuksia biodiversiteettiin ei tunneta kovin hyvin, mutta ne eivät nykyisten ekosysteemien kannalta liene myönteisiä " (VN:n selonteko 1997, 68).

Ilmastomuutos uhka kestäväälle kehitykselle
Hallituksen tulevaisuusselonteon laadinnan jälkeen joulukuussa 1997 pidetyssä Kioton ilmastokokouksessa vahvistui käsitys, että ilmastomuutos on pahimpia ympäristöuhkia. Hallituksen kestävä kehityksen ohjelmassa ilmastomuutoksen hidastamista pidetään ensiarvoisen tärkeänä kestävä kehityksen kannalta.

Ihmisen toiminta on muuttamassa ilmakehää huolestuttavasti. Ilmakehän hiilidioksidipitoisuus kasvaa jatkuvasti johtuen energian tuotannosta fossiilisilla polttoaineilla ja metsien hävityksestä. Seurauksena on kasvihuoneilmiö eli ilmaston lämpeneminen. Ilmastontutkijoiden mukaan vuoden keskilämpötila 2000-luvulla Suomen leveysasteilla voi nousta useita asteita, jos hiilidioksidipäästöjen kasvu jatkuu kuten tähän asti. Erityisesti talvet lämpenevät.

Ilmastomuutos aiheuttaa ilmastovyöhykkeiden siirtymistä, autiomaiden etenemistä, jäätiköiden sulamista ja meren pinnan nousua. Ilmastomuutos todennäköisesti lisää pyörremyrskyjen ja tulvien kaltaisia äärimmäisiä sääilmiöitä. Sääilmiö El Ninon voimakkuus liittynyt ilmastomuutokseen. Viljelyalueet muuttuvat, trooppisten tautien levinneisyysalueet kasvavat. Monet kasvi- ja eläinlajit eivät pysty sopeutumaan ilmaston lämpenemiseen, jolloin luonnon monimuotoisuus vähenee.

Suomen kannalta pahin ilmastomuutoksen aiheuttama riski on Golf-virran huomattava heikkeneminen tai pysähtyminen. Silloin keskilämpötila Suomessa voi pudota nykyisestä useita asteita. Eräiden tutkimusten mukaan riski on sitä suurempi mitä nopeampi ilmastomuutos on.

Kansainvälinen ilmastontutkijoiden paneeli (Intergovernmental Panel for Climate Change, IPCC) on arvioinut, että hiilidioksidipäästöjä on vähennettävä 50-70 prosenttia nykyisestä, jotta ilmastomuutos pysähtyisi. Ilmastomuutosta ei enää voi estää, koska ilmakehän hiilidioksidipitoisuus on jo kasvanut. Meret viivytävät lämpenemistä.

Kioton sopimus ilmastonmuutoksen hidastamiseksi

Vuonna 1992 YK:n ympäristö- ja kehityskonferenssissa Riossa teollisuusmaat lupasivat pyrkiä jäädyttämään hiilidioksidipäästönsä vuoteen 2000 mennessä vuoden 1990 tasolle. Pyrkimys ei ole toteutunut, vaan hiilidioksidipäästöt ovat kasvaneet kuten ennenkin lukuun ottamatta entisiä sosialistisia maita, joissa talouden romahdus on pudottanut päästöjä.

Vuoden 1997 joulukuussa Kioton ilmastokoukussa teollistuneet maat ovat sitoutuneet alentamaan kasvihuonekaasupäästönsä vuoteen 2008-2010 mennessä keskimäärin 5,2 prosenttia alemmalle tasolle kuin ne olivat vuonna 1990. EU sitoutui alentamaan päästöjään kahdeksan prosenttia. Tässä sitoumuksessa Suomen on alennettava päästönsä vuoden 1990 tasolle.

Maailman energiakonferenssin (Houston, syyskuu 1998) energia-alan tuottajien ja muiden toimijoiden, asiantuntijoiden, ja tutkijoiden mukaan Kioton sopimuksen toteuttaminen voi olla vaikeata ja tulla kalliiksi. Ilman erikoistoimia useimmissa maissa päästöjen arvioidaan vuonna 2010 olevan 20-30 prosenttia korkeammat kuin vuonna 1990. Nousu johtuu taloudellisesta kasvusta, vaikka tekniikan kehittyminen vähentääkin energiantensiteettiä eli energian kulutusta kansantuloyksikköä kohti yhdellä prosentilla vuosittain.

Taloudellisiin syihin vedoten erikoisesti Yhdysvalloissa vastustetaan Kioton sopimuksen ratifiointia. Monet Yhdysvaltain energia-yhtiöt myös väittävät, ettei ilmastonmuutosta ole. Vastaväitteiltä on kuitenkin pudonnut pohja, kun indikaattorit, myös satelliittimittaukset, osoittavat ilmastonmuutoksen etenevän ennustetulla tavalla.

3. Kestävämpään energiapolitiikkaan

"Taloudellinen suorituskykyisyys, kansantalouden tasapaino ja kestävä talous ovat hyvinvoinnin edellytys. Tasainen kasvu tekee elämäme, sen mukana myös julkisen talouden toiminnan, helpommak-

si ja ennakoitavammaksi " (VN:n selonteko 1997, 90).

"Pitkän aikavälin ekologisesti kestävämmälle perustalle rakentuva energiapolitiikka on kansallinen välttämättömyys. Kansallinen strategia kasvihuonepäästöjen vähentämiseksi mahdollistaa Suomen johdonmukaisen toiminnan kansainvälisessä ilmastopolitiikassa " (VN:n selonteko 1997, 72).

Taloukasvun ja ympäristön turvaava energiapolitiikka

Kun mietitään keinoja suomalaisen energiatuotannon turvaamiseksi, on pidettävä mielessä kestävä kehityksen lähtökohdista se tosiasia, että kulutus jakautuu maailmassa epätasaisesti. Noin viidennes ihmisistä, teollisuusmaiden väestö, kuluttaa neljä viidennestä luonnonvaroista. Myös energiankulutus jakautuu epätasaisesti. Uhkakuvien mukaan luonnonvarojen kokonaiskulutusta pitäisi vähentää jopa puoleen nykyisestä, jotta päästäisiin kestäväälle tasolle ja turvattaisiin tulevien sukupolvien elinmahdollisuudet. Jotta kulutus myös jakautuisi oikeudenmukaisemmin kuin nyt, tulisi teollisuusmaiden luonnonvarojen kulutusta laskea ainakin kymmenesosaan nykyisestä.

Haasteeseen voidaan vastata nostamalla luonnonvarojen tuottavuutta, jolloin vähemmistä materiaaleista saadaan enemmän hyötyä. Määrällistä kasvua korvataan laadulla, kestävyydellä ja palveluilla. Koska tehostamisella on rajansa, tarvitaan myös ns. riittävyysajattelua: on tyydyttävä vähempään ja jaettava olemassa oleva tasaisemmin. Useat alan asiantuntijat sanovat, että on arvioitava uudelleen kulutuksen ja hyvinvoinnin yhteyttä: lisääkö jokin tietty tavara tai sen avulla saatava palvelu todellista hyvinvointia.

Rikkaiden teollisuusmaiden, myös Suomen, odotetaan kehittävän sellaista energiatekniikkaa, jota myös köyhät maat pystyvät soveltamaan. Uusiutuvan energian (aurinkoenergia, tuulivoima, bioenergia) tekniikoiden kehittämi-

nen auttaa siirtymään pois vanhoista uusiutumattomista energianlähteistä.

Julkisen talouden ja yhteiskunnan hyvinvoinnin turvaamiseksi Suomessa tavoitellaan 2-3 prosenttia vuotuista kasvua lähivuosina. Se edellyttää teollisuuden tuotannon kasvavan kaksinkertaisella vauhdilla. Teollisuuden arvion mukaan se on mahdollista, mutta edellyttää muun muassa energiavaltaisten prosessiteollisuuden kasvua, mikä on otettava huomioon energiapolitiikassa.

Kuten selonteossakin todetaan Suomen metsäteollisuuden kilpailuvaltit ovat mekaanista kuitua sisältävät modernit paperilajit, jotka on kehitetty Suomessa. Niiden tuotannon kasvattaminen lisää sähköntarvetta. Energiaomavarainen kemialliseen selluun perustuva tuotanto siirtyy yhä enemmän kehitysmaihin, joissa kuitupuun kasvaa tuotantokäyttöön jopa seitsemässä vuodessa.

Tavoiteltu kansantulon kasvu ja teollisuuden rakenne johtavat Suomessa siihen, että sähkönkulutuksen arvioidaan kasvavan vuoteen 2010 lähes puolitoistakertaiseksi vuoden 1990 kulutuksesta (Kauppa- ja teollisuusministeriö, Suomen energias strategia 1997). Jos jatketaan nykyisellä energiatuotannon rakenteella kasvu vastaa lähes 4 000 megawatin sähköntuotantoa. Ympäristöministeriön laskelmien mukaan Suomen kasvihuonepäästöt ovat syksyllä 1998 vuoden 1990 päästötasolla.

Suomen ongelmat Kioton sopimuksen toteuttamisessa voidaan yksinkertaistaa kysymykseen miten tuotetaan vuoteen 1990 verrattuna puolitoistakertainen määrä sähköä, ilman että hiilidioksidipäästöt kasvavat? Lämmitykseen tarvittavan energian voidaan karkeasti olettaa pysyvän vuoteen 2010 entisellään rakennusten tehokkuuden paranemisen korvatessa pinta-alan kasvun. Myös liikenteen päästöt pysyivät entisellään. Autojen tekninen kehitys kompensoi niiden lukumäärän kasvun.

Hiilidioksidipäästöjen alentamiskeinoja

Sähköntuotannon hiilidioksidipäästöjen alentamiseen 30 prosentilla vuoden 1990 tasosta vuoteen 2010 mennessä on esitetty monia keinoja

kuten tuotannon ja kulutuksen tehokkuuden parantaminen, sähkön ja lämmön yhteistuotannon lisääminen, energian säästäminen, energiaverojen nostaminen, maakaasun osuuden lisääminen kivihiileen verrattuna, ydinvoiman lisääminen, vesivoiman lisääminen, puun energiakäytön lisääminen, sähköntuotannon lisääminen, tuulisähkön ja aurinkoenergian lisääminen ja hiilidioksidin elujen lisääminen. Energian hankinnan yhteistyöhankkeet, esimerkiksi useiden valtioiden yhteiset voimalaitokset, avaavat myös uusia mahdollisuuksia.

Seuraavassa on arviointia eri keinoista vähentää ennakoituja hiilidioksidipäästöjä vuoteen 2010 mennessä:

Sähkön ja muun energian tuotannon ja käytön tehostaminen . Nämä keinot on jo osittain otettu huomioon ennusteissa. Uudet voimalat toimivat vanhoja paremmalla hyötysuhteella. Vanhojen uusiminen vähentää hiilidioksidipäästöjä. Sähkölaitteiden tehokkuus paraneekin kehittyessä. Vanhoja laitteita on usein kannattavaa vaihtaa uusiin. Energiasäästön palvelukeskus Motivan mukaan 10 prosenttia nykyisestä sähkönkulutuksesta voidaan säästää edullisesti.

Energiaverojen nostaminen . Energiaverotuksella voidaan edistää säästämistä.

Hiilivoiman korvaaminen maakaasulla sähkön ja lämmön yhteistuotannossa . Arvio hiilidioksidipäästöjen alenemisesta 5-8 prosenttia.

Hiilivoiman korvaaminen maakaasulla sähköntuotannossa . Arvio hiilidioksidipäästöjen alenemisesta viidellä prosentilla (1000 MW kohden).

Hiilivoiman korvaaminen ydinvoimalla . Uusi ydinvoimala vähentää hiilidioksidipäästöjä 10 prosenttia.

Puun energiakäytön lisääminen yhdistetyssä sähkön ja lämmöntuotannossa . Potentiaalinen hiilidioksidipäästöjen aleneminen 5-10 prosentilla.

Teollisuuden vastapainevoiman lisääminen . Sellunkeiton jäteliemien polttaminen tuottaa nykyisin 10 prosenttia Suomen energiasta.

Lisäysmahdollisuuksia rajoittaa uuden sellun-tuotannon sijoittaminen tropiikkiin maihin.

Vesivoiman lisääminen. Kollajan ja Vuotoksen rakentaminen vähentäisi hiilidioksidipäästöjä arviolta kaksi prosenttia.

Tuulisähkön lisääminen. Tuuliolot rannikoillamme ja tuntureillamme ovat hyvät. Tuuli-voima on kuitenkin muihin EU- maihin verrattuna Suomessa lastenkengissä. Jokainen lisäprosenttiyksikkö tuuliivoimaa vähentää hiilidioksidipäästöjä kahdella prosentilla.

Aurinkoenergian lisääminen. Aurinkosähkö ei ole Suomessa kilpailukykyinen eteläisiin maihin verrattuna, mutta sopii kesämökeille ja te-leasemien sähkön tuottamiseen. Auringonlämpö sopii veden lämmitykseen.

Muita kuin sähköntuotantoon liittyviä hiilidi-oksipäästöjen alentamismahdollisuuksia ovat:

Maalämmön hyväksikäyttö rakennusten läm-mityksessä. Suomessa käytetään toistaiseksi maalämpöä vain 10000 omakotitalon lämmittä-miseen. Ruotsissa asuntoja on yli 300 000. Maa-lämpö korvaa kaksi kolmasosaa lämmitykseen tarvittavasta energiasta. Kolmasosa on sähköä. Sähkön kulutus kasvaa, mutta kokonaisenergian kulutus putoaa merkittävästi.

Sähköntuonti. Arvioidut päästöt edellyt-tävät sähköntuonnin säilyvän nykyisellä tasolla. Jos tuontisähkö joudutaan korvaamaan hiilivoi-malla, päästöt kasvavat 10 prosenttia.

Liikenteen hiilidioksidipäästöjen vähentämi-nen. Suomessa liikenne tuottaa viidesosan hii-lidioksidipäästöistä. Tieliikenteen osuus on 22 prosenttia. Tekniikan kehitys vähentää päästöjä. Päästöt alenevat myös muun muassa liikenteen sujuvuutta parantamalla sekä tarkoituksenmu-kaisella vero-ohjauksella. Joukkoliikenteen kil-pailukyvyyn parantaminen yksityisautoiluun ver-rattuna vähentää päästöjä.

Päästöjen vähentäminen nieluja lisää-mällä. Suomen kasvavat talousmetsät imevät nykyisin hiilidioksidia lähes saman verran kuin energian tuotanto niitä aiheuttaa. Nielu vähenee vähitellen, kun talousmetsien käyttö tasapainot-tuu. Nielujen huomioonottaminen nyt on ongel-mallista metsäteollisuuden tulevaisuuden kan-nalta.

Päästökauppa. Kioton sopimuksen yh-teydessä keskusteltiin päästökaupoista, mutta niistä päästy sopimukseen. Päästökauppa voisi tulla kysymykseen yritysten kesken. Olennaista on, että päästökauppojen tulisi johtaa todelli-seen päästöjen alenemiseen.

Edellä on lueteltu päästöjen alennuskeinoja. Niiden kustannukset vaihtelevat suuresti. Elin-keinoelämän taloudellinen tutkimuslaitos Etla on selvittänyt vaikutuksia kansantalouteen, kun päästötavoite toteutetaan energiaveroja korotta-malla verrattuna tilanteeseen, jossa päästörajoi-tuksia ei ole (Etla no 641/ 1998).

Selvityksen mukaan päästötavoite toteutuisi ilman lisäydinvoimaa, jos hiilidioksidivero nos-tetaan lähes nelinkertaiseksi, ja lisätään maakaa-sun käyttöä nelinkertaiseksi. Silloin kansantulo vuonna 2010 olisi kuusi prosenttia (50 miljardia markkaa) alempi ja reaalipalkat kahdeksan pro-senttia alemmat. Hyvinvointi alenisi 8,5 prosent-tia.

Päästötavoite toteutuisi kolminkertaisella energiaverolla, jos ydinvoimaa lisätään kahden ydinvoimalan verran. Kansantulo ei vuonna 2010 alenisi, mutta reaalipalkat olisivat 1,5 pro-senttia alemmat, ja hyvinvointi alenisi 0,5 pro-senttia.

4. Terveydelle vaaralliset pienhiukkaset

"Ihmisen aiheuttamista ympäristönmuu-toksista koitua kokonaisuhka terveydellemme ei kasvane nykyisestä " (VN:n se-lonteko 1997, 66).

1990-luvulla on havahduttu vakavaan ympäris-töongelmaan, joka on aiemmin jäänyt huomiota. Tämä ongelma on äkillistä kuolleisuutta ja merkittäviä terveyshaittoja aiheuttavat pien-hiukkaset. Tutkimukset osoittavat, että polttami-sesta peräisin olevat ilmassa leijuvat pienhiuk-kaset aiheuttavat aikuisten sairastumista ja lisää-vät merkittävästi kuolleisuutta.

Pienhiukkaset - alle 2,5 tuhannesosa milli-metrin kokoiset - pääsevät hengitettäessä suo-raan keuhkorakkuloihin ja kulkeutuvat niiden lä-pi. Tilapäisten pari vuorokautta kestävien suur-ten hiukkaspitoisuuksien on tutkimuksissa to-

dettu aiheuttavan akuutteja hengityselinsairauksia ja lisäävän äkillistä kuolleisuutta. Pitkän ajan vaikutuksista on tutkimustuloksia toistaiseksi vain Yhdysvalloista. Siellä on todettu, että sydän- ja hengityselinkohtauksia ja vuotuinen kuolleisuus kasvavat jopa 5-15 prosenttia verrannollisesti keskimääräiseen vuotuiseseen pienhiukkaspitoisuuteen.

Pienhiukkaset ovat peräisin polttovoimaloiden ja polttomootoreiden palamistuotteista. Osa niistä on pieniä hiilihiukkasia, joihin on sitoutunut myrkyllisiä palamisyhdisteitä. Osa muodostuu ilmassa rikkipäästöiksi (sulfaattihiukkaset) ja osa tyyppipäästöistä (nitraattihiukkaset). Nykitekniikkaa käytettäessä eniten pienhiukkasia tuottavat turve-, hiili- ja öljyvoimalat. Karkeasti arvioiden hakevoimala tuottaa niitä hiilivoimalaan verrattuna puolet ja maakaasuvoimala kolmasosan. Dieselmoottorit tuottavat pienhiukkasia 50-100 kertaa niin paljon kuin katalysaattorilla varustetut bensiinimoottorit. Liikenteen osuus Suomen omista pienhiukkasista on yli kolmasosa.

Ilmassa leijuu myös katupölyä ja muita maaperästä ja merestä peräisin olevia hiukkasia, mutta ne ovat yleensä suurempia, joten ne eivät pääse keuhkoihin asti eivätkä siten ole yhtä vaarallisia kuin pienhiukkaset.

Pienhiukkaset kulkevat ilmavirtausten mukana satoja ja tuhansia kilometrejä muodostaen laajoille alueille lähes tasaisen saatemassan. Kaupunkien keskustoissa liikenteen pienhiukkaspäästöt lisäävät paikallisesti pitoisuutta. Sade puhdistaa ilmaa pienhiukkasista, mutta happosaatteet ovat vaaraksi luonnolle.

Pienhiukkasten terveyshaittojen vuoksi niiden pitoisuutta on vähennettävä. EU:n komissio ehdottaa direktiiviä hiukkaspitoisuuden rajoittamiseksi (direktiiviehdotus 97/0266, SYN). Direktiivi koskee hiukkasia, jotka ovat pienempiä kuin 10 tuhannesosa millimetriä (PM10), koska Euroopassa ei toistaiseksi ole juuri lainkaan mitauksia pienhiukkasista (PM2,5). PM10 hiukkasista ehkä puolet on vähemmän vaarallisia hiukkasia - Helsingissä keväisin muun muassa hiekkahiukkasia. Ehdotettu EU:n direktiivi vastaa vuonna 2010 pienhiukkasten vuotuista keskipi-

toisuutta, joka on hieman Helsingin nykyisten arvojen alapuolella.

EU:n komissio on arvioinut säästöjä, jotka saavutetaan kun direktiivi on toteutunut. Pienhiukkasten väheneminen ehdotetulla tavalla säästää vuosittain EU:n alueella 150-1 300 miljardia markkaa (25- 220 miljardia ecua). Säästöt johtuvat sairauksien ja kuolleisuuden vähenemisestä. Vaihtelualue on suuri, sillä pienhiukkaspitoisuuksia ja niiden vaikutuksia ei vielä tunneta tarkasti.

5. Luonnon monimuotoisuuden turvaaminen

"Luonnon monimuotoisuus eli biodiversiteetti vähentynee kunnes metsälainsäädännön ja luonnonsuojelulainsäädännön kokonaisuudistusten tulokset pääsevät vaikuttamaan täydellä teholla" (VN:n selonteko 1997, 67).

"Suomen uusi metsälainsäädäntö ja -periaatteisto nostaa metsiemme biodiversiteetin säilymisen yhtä tärkeäksi tavoitteeksi kuin niiden taloudellisen tuottavuuden " (VN:n selonteko 1997, 67).

Ilmastonmuutos ja luonnon monimuotoisuus kietoutuvat toisiinsa

Ympäristöasiantuntijat katsovat, että olemme keskellä maapallon historian kuudetta suurta sukupuuttoaaltoa. Lajien ja kantojen väheneminen johtuu ihmisen toiminnasta, ennen muuta maankäytön muutoksista. Kolmannes maapallon luonnonvaroista on menetetty vuoden 1970 jälkeen. Meriekosysteemeistä kolmannes on vaurioitunut vuosina 1970-1995 ja maapallon metsäpeitteestä on samassa ajassa hävinnyt 10 prosenttia. Vuosittain häviää metsää puolen Suomen pinta-alan verran (Maailman luonnonsäätön raportti 1998).

Luonnon monimuotoisuutta pidetään ihmiskunnalle nyt tärkeämpänä yhteisenä asiana kuin koskaan ennen. Luonto pystyy sopeutumaan ilmastonmuutokseen yhä huonommin, jos sen geenivarasto pienenee. Yhdenkin lajin taantuminen taas voi aiheuttaa ravintoketjussa ketjureak-

tion, joka saattaa osua myös ihmiseen tai taloudellisesti tärkeään lajiin. Kukaan ei tiedä minkä naulan irrottaminen upottaa laivan. Tutkijat korostavat, että varovaisuus on viisautta, koska emme tiedä mitä geeninä tullaan tarvitsemaan esimerkiksi jalostukseen tai lääkkeiden kehittämiseen.

Maailman valtiot sitoutuivat biodiversiteettikriisin ratkaisemiseen Rion sopimuksella vuonna 1992. Euroopan unionin luonto- ja lintudirektiivit sekä Suomen uusi luonnonsuojelulaki vaativat kaikkien lajien ja luontotyyppien suotuisan suojelutason saavuttamista. Se tarkoittaa, että lajien ja luontotyyppien määrän ja levinneisyysalueiden pieneneminen on pysäytettävä.

Olennaista on nähdä, että Kioton ilmastopidatus on yhteydessä Rion monimuotoisuussopimukseen. Maapallon monimuotoisuudesta huolehtiminen on kasvihuoneilmiön hallitsemista. Maailmanlaajuinen metsien väheneminen on luonnon monimuotoisuuden vähenemisen lisäksi vaarallista, koska kasvavat metsät toimivat hiilinieluina. Ihmisen aiheuttama ilmaston keinoitekoisen nopea lämpeneminen taas vaarantaa monia uhanalaisia lajeja. Ilman terveitä, ehyitä ja rakenteellisesti toimivia ekosysteemejä sekä lajien monimuotoista geenipankkia luonto ei pysty sopeutumaan ilmastomuutosten haasteisiin.

Asiantuntijat varoittavat, että ilmaston- ja ympäristönsuojelulla (Kioto) ei saa pelata luonnonsuojelua (Rio) vastaan. Muuten etenkin metsä- ja maaekosysteemeistä paljolti riippuvaisella Suomella voi olla edessään arvaamattomia ympäristöuhkia.

Suomessa vahvistettua suojelualueverkostoa (NATURA 2000) tulee lisäksi arvioida myös pitkän aikavälin tavoitteista lähtien. Tällöin saatetaan olla, että verkosto on puutteellinen varsinkin maamme eteläisen puoliskon osalta (suojeltu alle kolme prosenttia). Myös uhanalaisten lajien suojelu saattaa osoittautua riittämättömäksi.

Metsäpolitiikka ja biodiversiteetti

70 prosenttia Suomesta on metsää ja noin puolet uhanalaisista lajeista on metsälajeja. Metsiä koskevien ekosysteemien häiriintyminen olisi Suo-

melle vakava kansantaloudellinen vaara. Oikea metsien suojelu ja metsäpolitiikka ovat tuottava sijoitus tulevaisuuteen. Väitetään, että yksipuolinen tehometsänhoito on lajiemme uhanalaisuuden merkittävin syy. Suomen 1692 uhanalaisesta lajista metsänhoito on nimetty yhdeksi vähenemisen syyksi joka toiselle (805), ja sen on arvioitu olevan tärkein uhanalaisuuden syy 692 lajille.

Viime vuosina metsiensuojelussa on edistytty hyväksymällä ensimmäinen vanhojen metsien suojeluohjelma, uudet metsälait ja uudet metsänkäsittelyohjeet. Uudistukset eivät kuitenkaan riittäne ratkaisemaan metsien monimuotoisuusongelmia. Etenkin vanhojen metsien suojelulla arvioidaan olevan kiire.

Puuta maassamme on enemmän kuin minään tunnettuna aikana. Sitä pitäisi riittää sekä käyttöön että suojeluun. Suomen eteläpuoliskon metsämaasta on vain puoli prosenttia suojeltuna. Etelä-Suomen metsien suojelutarpeesta ei ole tehty kattavaa selvitystä.

Taloussuojelussa hoito-ohjeilla katsotaan voivan saada paljon aikaan. Metsätutkimuslaitoksen mukaan Suomen metsien hakkuista on mahdollista lisätä kestävästi nykyisestä ainakin viidesosalla.

Metsien kestävä käyttö lisää työllistymismahdollisuuksia - ei vähennä niitä. Esimerkiksi ensi- ja harvennushakkuiden käyttäminen puuenergian tuotantoon ja metsän monikäytön lisääminen tarjoavat mahdollisuuden myös työllistämiseen.

Yksi keino monimuotoisuuden turvaamiseksi on metsien ekomerkintä. Ympäristömerkinnän tulee osoittaa, että metsää hoidetaan kestävä kehityksen periaatteiden mukaisesti.

6. Itämeren leväongelma

"Perinteisen, edelleen tärkeän käsityksen ja normipolitiikan rinnalle ovat nousseet taloudelliset ohjauskeinot sekä yhteistyösopimukset yhtäältä valtion ja toisaalta teollisuuden ja muiden talouden toimijoiden kesken" (VN: selonteko 1997, 71).

Eräs näkyvimpiä ympäristöongelmia Suomessa on Itämeren ja myös sisävesien rehevöityminen, joka ilmenee voimakkaina leväkukintoina.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana meri on oireillut paljon. 1990-luvun alussa kuoli tuhansia lintuja todennäköisesti levien myrkkyihin ja kesällä 1996 oli pitkä tapahtumaketju edennyt jo niin pitkälle, että rannikkoalueiden ja itäisen Suomenlahden syvänteistä loppui happi ja pohjajeläimiä kuoli laajoilla alueilla. Kesä 1997 oli vuosisadan helteisin ja sinileväkukinnat peittivät lähes koko Suomenlahden ulappa-alueen. Myös Saaristomereltä ja Pohjoiselta Itämereltä löytyi runsaasti sinilevää. Levälautat ajautuivat myös saaristoon.

Itämeren suurin uhka onkin rehevöityminen, joka johtuu vesistöjen ravinteiden, fosforin ja typen lisääntymisestä. Tutkimusten mukaan Suomenlahti ei kestä häiriintymättä nykyistä ravinnekuormaansa. Itämeri ja varsinkin Suomenlahti ovat matalia, suljettuja ja haavoittuvia meri-alueita. Niiden valuma-alueilla Suomessa, Venäjällä ja Virossa asuu noin 20 miljoona ihmistä. Alueen suurimmat saastuttajat ovat rannikkovaltioiden maatalous, asutukset, liikenne, energiantuotanto ja teollisuus. Suomenlahden osalta Pietari on suurin yksittäinen kuormittaja.

Ravinnepitoisuudet meren pohjakerroksissa ovat nousseet jo usean vuosikymmenen ajan. Erityisesti typen määrä on kohonnut voimakkaasti. Mitä idemmäksi mennään, sitä rehevämpää vesi on. Suomenlahden osuus koko Itämeren ravinnekuormasta on 15-20 prosenttia, vaikka lahti käsittää Itämeren pinta-alasta vain noin kahdeksan prosenttia ja vesitilavuudesta noin viisi prosenttia.

Itämeren suojelussa on kysymys laajasta, monia hallinnonaloja ja maita koskevasta kokonaisuudesta. Kansainvälinen yhteistyö esimerkiksi Helsinki-komission (HELCOM) piirissä on jo johtanut sopimuksiin, joissa tähdätään ravinnekuormitusten rajoituksiin. Suuria muutoksia saadaan aikaan Pietarin päästöjä vähentämällä. Mutta se ei yksistään pysäytä rehevöitymistä, vaan jokaisen rannikkomaan on vähennettävä päästöjään. Tässä maatalouden hajakuormitus on keskeisessä asemassa. Kansainvälinen yh-

teistyö onkin Itämeren suojelun avainkysymys. Jäteveden puhdistus lähialueyhteistyöprojekteissa on osoittautunut tulokselliseksi.

Ruotsin tiedeakatemian tekemän tutkimuksen mukaan kyse on myös taloudellisista säästöistä. Tutkimuksessa todetaan, että rehevöitymishaittojen rajoittaminen on erittäin kallista, mutta ravintopäästöjen puolittaminen Itämeren rantavaltiossa tuottaisi taloudellisesti enemmän hyötyä kuin vesiensuojeluun olisi panostettava.

Suomen päästöjen osalta tuloksia saataisiin ympäristön ja maataloustuen välisellä selkeällä rajanvedolla, joka ohjaisi maataloutta ympäristöystävällisempään suuntaan. Kalankasvatuksen kehittäminen ympäristöystävällisempään suuntaan vähentäisi merta kuormittavia päästöjä olennaisesti. Liikenne saastuttaa varsinkin typipäästöjensä vuoksi, mutta siinä olennaisten päästökevennyksien saaminen on vaikeinta, koska saastuttavan liikenteen määrää pitäisi supistaa merkittävästi.

7. Rakennettu ympäristö

"Suomen yhdyskuntarakenne on eräs tulos Suomen kasvu- ja rakennekehityksestä ja usean vuosikymmenen kehityksen pääpiste. Olennaista on, mihin suuntaan voimme sitä kehittää vallitsevassa yhteiskunnallisessa siirtymävaiheessa " (VN:n selonteko 1997, 35).

Rakennetulla ympäristöllä tarkoitetaan toimintaa, jonka ihminen kohdistaa ympäristöönsä ja jonka keinoin ihminen hyödyntää ja muokkaa sitä materiaalina ja tilana. Rakentamisella säädellään ihmisen suhdetta luontoon. Rakennus, rakennelma on inhimillinen suoja ulkopuolisia voimia vastaan.

Ihmisen sopeutuminen elinympäristöönsä on kulttuurista. Olemme sidoksissa aikakautemme esteettisiin arvostuksiin, aatteisiin ja asenteisiin muokatessamme ympäristöämme. Ihminen rakentaa ympäristöään kulttuurinsa kerrostaman viitekehyksen opastamana. Eräänä rakentamisen tuotteena syntyy arkkitehtuuria.

"Arkkitehtuuri on rakennettua mielen tilaa " (arkkitehti Keijo Petäjä).

Tila koostuu kiintopisteistä ja niiden välisistä etäisyyksistä. Hyvä paikka muistuttaa runoa. Siinä tiivistyy jokin ainutkertainen kokemus, ja jokainen luo siitä oman tulkintansa. Siten arkkitehtuurin ydin olisikin tunteiden liikuttelussa, ei tilassa.

Kaupunkitilan kokemista lasten kokemusten ja havaintojen kautta on painotettava. Hyvä mitakaava ja paikkojen tunnistettavuus helpottavat kaupunkitilassa liikkumista ja edistävät siihen kiintymistä. Ympäristön viihtyvyys on erityisen tärkeää lasten kannalta. Siitä ajasta, jonka ihminen koko elinkaarensa aikana on ulkona, 80 prosenttia tapahtuu lapsena. Tämän vuoksi rakennettua ympäristöä on suunniteltava erityisesti lasten näkökulmasta. Jos ympäristö toimii lasten päivittäisissä toimissa, se on hyvää ympäristöä myös vanhusten ja vammaisten näkökulmasta. Lapsinäkökulman esillesaamiseen on erilaisia menetelmiä: päiväkotilasten karttaan piirtämät auringot kauniiden ja mukavien paikkojen kohdalle tai ristit pelottavien ja rumien paikkojen löytämiseksi, erilaiset pienryhmähaastattelut ynnä muuta.

Jokaisella meillä on mielikuvia hyvästä ympäristöstä. Useimmiten hyvän ympäristön mielikuvat rakentuvat lapsuudessa koettuihin hyvänolon kokemuksiin paikasta.

Ihmisen etologian (peritty käyttäytyminen) tutkiminen on vasta aluillaan. Peritty käyttäytyminen näkyy voimakkaimmin lapsissa, joihin ympäristö ja rationaalinen päättely eivät vielä ole vaikuttaneet. Perimän vastaisesti toimiminen saattaa aiheuttaa epäviihtyvyyttä, ristiriitaisia tuntemuksia ja stressiä. Tietäntyypin, etologisesti väärän, asuin ympäristön tunnetaan korreloivan positiivisesti väkivaltarikollisuuden kanssa.

Arkkitehtuurin ja rakennetun ympäristön tutkimus on maassamme hyvin nuorta. Poikkiteellinen rakennetun ympäristön elinympäristötutkimus käynnistyi voimakkaammin vasta 1990-luvun alkupuoliskolla. Siten rakennetun ympäristön visuaalisen laadun määrittämiseen ei ole vielä tieteellisesti vankkaa pohjaa.

Esteettiset mieltymykset ovat siis kulttuurisen viitekehiksemme vallitsevia mieltymyksiä.

Tällöin säilyttämisen arvoiseksi luokiteltu maisema heijastaa siitä päättävien henkilöiden lapsuuden maiseman muistumia, eikä varsinaisesti maisemasta itsestään lähteviä luonnon objektiivisia arvoja, jotka joskus voivat tuntua meistä jopa "rumilta."

Hyvää rakennettua ympäristöä voi mitata laadullisilla, teknisillä, taloudellisilla sekä lainsäädännöllisillä mittareilla ja vaatimuksilla. Sitä voidaan edellyttää toteutettavaksi kestävä kehityksen hengessä. Silti hyväksi sen tekee ihminen kiintymyksensä, mielikuviansa ja välittämisen kautta. Hyvän rakennetun ympäristön pahin uhka on itsekkäästi omia trendimieltymyksiään toteuttava virtuaalitodellisuutta elävä euroestetiikka, jonka kulttuurinen sidos tilaan ja paikkaan on löyhä tai olematon.

Valiokunta ehdottaa tätä lukua koskien seitsemää lausumaa .

V MURROSTEN HALLINTA JA OSAAMISEN SUOMI

"Kestävyyttä korostava yhteiskunta rohkaisee jäseniään uuden luomiseen ja osaamiseen, muutoksiin sopeutumiseen ja uusiutumattomien luonnonvarojen sääntelyäseen käyttöön. Hyvä yhteiskunta antaa jäsenilleen mahdollisuuden omien voimavarojen kasvattamiseen ja käyttöön ja kannustaa tähän: uuden luominen edellyttää mahdollisuuksia, voimavaroja ja halua riskinottoon " (VN:n selonteko 1997, 19).

1. Murrosten - suurten, pienten ja liioiteltujen - hallinta

Arvoja koskevassa mietinnön alkuluvussa tuotiin esille arvojen määrityksen ongelmat osana suurta teknis-taloudellista murrosta. Samalla tuotiin esille epäily siitä, että historian pitkässä katsannossa tai vertaamalla nykypäivän teknologisia uudistuksia esimerkiksi 1800-luvun lopun huimaan kehitykseen saatetaan vallankumouksen sijasta eläikin suhteellisen rauhallisen ja hyvin ennustettavissa olevan kehityksen aikoja.

Suomessa on koko 1990-luvun puhuttu paljon tietotekniikan suuresta merkityksestä koko yhteiskuntaan. Kiistatta taloutemme ja tuotantomme ovat uuden tekniikan lävistämiä ja telekommunikaatio on noussut parhaiten menestyväksi ventialaksemme. Seurauksena on ollut, että niin työelämässä kuin siihen valmistavassa koulutuksessa on varsin nopeassa tahdissa jouduttu uudistautumaan. Uusien asioiden hallinta ja ongelmien ratkaisukyky on eräs tärkeimpiä menestymisen ehtoja.

Ajallemme on tunnusomaista, että näitä taitoja vaaditaan ihmisiltä yksilöinä ja mitä moninaisimpina yhteisinä "verkkoina" kuten tietoyhteiskunnan kielellä asia ilmaistaan.

Kun tässä pääluvussa käsitellään tietoyhteiskunnan hallintaa olettaen mittavien ja jopa kaikkea toimintaa jäsityttävien muutosten olevan meneillään, on syytä aluksi kuitenkin eritellä hieman sitä mahdollisuutta, että suurta mullistusta ei olekaan tiedossa. Vakaan ja hiljaisen kehityksen aika ei silti mitenkään oikeuta "anna mennä"-mentaliteettiin. Päinvastoin. Juuri silloin on hyvinvoinnin perustoja vahvistettava.

Koko 1990-luvun on väitetty uuden teknologian luoneen myös uuden talouden ja uuden taloudellisen paradigman (opin). On pohdittu talouden kasvun rajojen murtumista. Tilastot näyttävät kuitenkin jotain muuta. Paras teknologian muutosta mittaava mittari on edelleen perinteinen tuottavuuden nousua kuvaava tilasto. Niin USA:ssa kuin useimmissa kehittyneissä maissa tuottavuuden kasvu ei ole noussut. Tuottavuus on kasvanut viimeisten 25 vuoden aikana vähemmän kuin edeltävän 25 vuoden aikana.

Selitykseksi on esitetty mittarin huonoutta. Onkin ilmeistä, että tuottavuustilastot eivät kuvaa oikein uuden teknologian vaikutuksia. Suurin murros 1990-luvun jälkipuoliskolla on ollut automaation nopea eteneminen. Auton kokoonpanolinjalla ei enää hyöri satoja työntekijöitä vaan joukko robotteja. Matkapuhelimen komponentteja salaman nopeudella latova robotti on korvannut tuhansia naistyöntekijöitä. Automaatio on hävittänyt valtavan määrän teollisuuden työpaikkoja. Työpaikkoja on siirtynyt palve-

luihin, joissa tuottavuuden nousu on vaatimatonta.

Brittiläisessä talouslehdessä Financial Timesissa 8.7.1998 julkaistussa artikkelissa yhdistettiin tuottavuustilaston sanoma teknologian vaatimattomasta vaikutuksesta talouden tuottavuuden nousuun runsas 30 vuotta sitten tehtyihin tulevaisuuden ennusteisiin. Artikkelin mukaan monet tulevaisuuden tutkimuslaitokset kuten esimerkiksi Hudson Instituutti klassikoksi nousseessa teoksessa H. Kahn and A. J. Wiener: The Next 33 Years: A Framework for Speculation (1967) osasivat arvioida oikein useita yhteiskunnallisia muutoksia, jotka aiheutuivat odotettavissa olevasta elektroniikan etenemisestä ja informaatioteknologian keksinnöistä. Pelkistään jo 1960-luvulla nähtiin useita tietotekniikan tulossa olevia muutoksia. Henkilökohtaisten tietokoneiden ja tietojen käsittelyn kapasiteetin valtaisa lisääntyminen ovat kuitenkin uutta.

Artikkelin mukaan olennaisinta ei ole se, mitä yksityiskohdissaan toteutui tai jäi toteutumatta tiedemiesten elektroniikka-alan ennustuksista vaan se, mitä suurten mittasuhteiden kehityksessä ei toteutunut. Liikenne ja kuljetus eivät ole olennaisesti uudistuneet 1960-luvun jälkeen. Energiatuotannon uudet keksinnöt ovat tekemättä. Ennustettu uusien materiaalien läpimurto ei ole toteutunut. Ruokaan ja ravintoon liittyvissä asioissa olemme suurella määrällä 1960-tilanteessa. Kemiaalliset menetelmät oppimisen ja muistin parantamiseksi ovat edelleen ideoita. Valtameret ovat tosiasiallisesti paljolti hyödyntämättä. Esimerkiksi mertenalaisia yhdyskuntia ei ole rakennettu. Pelkistään tietotekniikkaa lukuun ottamatta kaikkien muiden alojen keksinnöt ja uudistukset ovat jääneet melko vähäisiksi. Onko niin, että tuottavuus ei tilastoissa nouse, koska telekommunikaation ja muun uuden tekniikan osuus tuotannosta ja taloudesta on kaikkea huolimatta edelleen liian pieni nostaa tuottavuustilaston lukuja? Tilasto kertookin tällä kertaa ehkä totuuden, jota ei joko nähdä tai ei haluta nähdä.

Vaikka 30 viime vuoden kuluessa muilla tekniikan aloilla kuin elektroniikassa mullistavia keksintöjä ei juuri olekaan tehty, niitä on varmaan tulossa kun tietoyhteiskunnan periaattei-

den mukaisesti on panostettu ja panostetaan tieteiliseen tutkimukseen, soveltavaan tutkimukseen ja tuotekehitykseen. Älykkäät materiaalit ovat läpimurovaiheessa. Magneettikentän varassa kulkevat junat ovat tulossa. Geenitekniikan ennustetaan mullistavan ravinnontuotannon. Ydinvoiman kaupallistamisesta on kulunut 30 vuotta, mutta uuden fuusioenergian uskotaan olevan demontaatiovaiheessa vuonna 2010.

Ehkä suurin mullistus monilla aloilla lähitulevaisuudessa perustuu tietotekniikan laajaan soveltamiseen. 1900-luvun ensipuoliskolla sähkömoottoreiden käyttöönotto vapautti energian käytettäväksi siellä missä sitä tarvittiin. Nyt pienet tehokkaat tietokoneet mahdollistavat tiedonkäsittelyn hajauttamisen sinne, missä sitä tarvitaan. Yksityisistä koneista, laitteista ja järjestelmistä tulee älykkäitä. Älytalot, älykkäät autot ja älykkäät kodinkoneet hoitavat asioita, joista käyttäjien on nyt huolehdittava itse. Kehitys on vasta alkuvaiheissaan. Tietokoneethan ovat toistaiseksi käytössä lähinnä toimistotehtävissä ja tiedonhaussa.

Jos kuitenkin epäilyissä uuden teknologian merkityksen harhakuvista on jotakin perää, Suomessa tilanne on sikäli vielä ongelmallisempi, että pienelle maalle tyypillisesti meillä tuotanto on ollut liian kapea-alaista. Viennissä olemme aiemmin tukeutuneet puun ja paperin varaan. Globaalissa taloudessa on olennaista löytää ne tuotannon alat, joissa suomalainen työ ja osaaminen on tai se voi nousta muita paremmaksi. Aloilla, joilla teknologian murros vaikuttaa syntyy uusia mahdollisuuksia. Suomi on onnistunut loistavasti käyttämään hyväksi tietoliikenteen murroksen. Aikaisemmin vain paperiin ja puuhun tukeutunut vienti on saanut rinnalleen uuden elektroniikan, jonka vienti on ohittanut paperin viennin.

Elektroniikan tuotannon kasvusta suuri osa on kietoutunut yhden yrityksen ympärille. Suomen viennistä vuonna 1997 oli Nokian tuotteita 13 prosenttia ja teollisuuden työvoimasta viisi prosenttia. Markkinaosuuden säilyttäminen ja kasvattaminen kansainvälisessä kilpailussa on kiinni innovaatiokyvystä sekä tiedon ja osaamisen tasosta.

Kaikesta tästä huolimatta ja vaikka Nokian vetovoiman avulla onkin syntynyt merkittäviä alihankinta- ja tuotantoyhteistyöketjuja ja muuta verkottunutta toimintaa, ei monien muiden yritysten ja ihmisten toiminta ole uudistunut tavalla, joka olisi ollut mahdollista.

Mahdollinen teknologian murroksen liioittelu voi johtaa talouden ja tuotannon virhearvioinnin lisäksi vääristymiin ja vinoumiin tulevan hyvinvoinnin perustekijöissä, kuten esimerkiksi koulutuksessa. Nyt yleisinä olevat käsitykset työelämässä vaadittavista teknistä osaamista painottavista tiedoista ja taidoista eivät ehkä olekaan oikeaan osuneita. Vanhenevan väestön työllistyminen ei kaadukaan heikkoon tietotekniseen koulutukseen.

Isot kalat uivat hiljaisissa vesissä. Yleisen valtavirran mukana on hyvä edetä, mutta uudet suuret löydöt tehdään ehkä muualla. Se, joka on 2000-luvun alussa askeleen edellä muita 1900-luvun lopulla jälkeenjääneillä aloilla on vähintään yhtä suuri voittaja kuin voittaja kaikkien kehittyneiden maiden kilpajuoksun kohteena olevassa informaatioteknologiassa.

2. Jakavatko suomalaiset tietoyhteiskunnan arvot?

"Sisällöllisesti kehitys korostaa nykyistä monipuolisempaa osaamista: sosiaalista osaamista (vuorovaikutus- ja kommunikatiotaitoja), omavastuisuuden ja -toimivuuden taitoja, muutos- ja sopeutumiskykyä, valmiuksia elinikäiseen oppimiseen sekä tietoyhteiskunnan luku- ja kirjoitustaitoa. Käden taidot on palautettava kunniaan " (VN:n selonteko 1997, 18).

Millaiset arvot ovat tärkeitä tulevaisuuden tietoyhteiskunnassa? Tulevaisuusvaliokunnan aiemmassa globaalistumista ja Euroopan kehitystä tarkastelleessa mietinnössä korostettiin tiedon lisäksi ymmärrystä ja viisautta. Turun akatemian ensimmäinen professori Michael Wexionius yhdisti nämä arvovalintoihin vuonna 1642 seuraavasti:

"Kaikkien ihmistaimien sääntönä on oltava, että valitaan hyvä ja vältetään paha. Siksi viisaudella on muisti, jolla se tarkastelee mennyttä, ymmärrys, jolla se tarkastelee nykyisyyttä ja huolenpito, jolla se tarkastelee tulevaa ."

Yksilöiden ihanteet kohdannevat

Suomalaiset jakavat keskenään ainakin osan tietoyhteiskunnan arvoista ja arvostuksista. Oletettavasti edelleen enimmälle osalle suomalaisia tietyt asiat ovat yhteisiä, varsinkin jos ne ovat yksilön ihanteisiin ja tavoitteisiin sidottuja arvoja.

Ihmisen ja ihmisyyden kautta yhteisesti hyväksyttävissä olevat ja yleisesti tavoiteltavat elämän perusmotiivit lienevät seuraavantapaisia:

Itsemääräys - sisäinen herruus . Haluamme elää omaehtoisesti, ilman jatkuvaa ulkoista valvontaa. Haluamme muodostaa oman elämäntapamme, esittää mielipiteitämme ja keskustella avoimesti. Haluamme kehittää itseämme sekä harjoittaa kykyjämme ja taipumuksiamme. Itsemääräys on hallinnan, niin oman elämän hallinnan kuin maailman murroksineen hallinnan perusarvo. Se on myös uuden luonnin edellytys.

Turvallisuus . Haluamme, että olemassaolon, elämän ja toimeentulon edellytykset ovat turvatut. Haluamme myös, että toimintavapautemme, mukaan lukien poliittiset perusoikeudet, säilyvät. Sisäinen turvallisuus antaa perustan itsetuottamukselle, mistä syystä sellaiset henkisen turvallisuuden asiat kuin läheiset ihmissuhteet, rakkaus, ystävyys ja toveruus ja naapuruus ovat keskeisiä.

Sosiaalinen arvostus . Haluamme, että meille annetaan arvoa yksilönä, omana itsenämme. Jos emme saa arvostusta, emme itsekään arvosta itseämme. Ilman toisten arvostusta ja itsekunnioitusta kadotamme elämän merkityksen ja vajoamme helposti apatiaan ja kyynisyyteen. Itsekunnioitus on tulevaisuuden vaativan yhteiskunnan perusta.

Ymmärtäminen . Haluamme ymmärtää, mitä meissä ja ympärillämme tapahtuu. Käsittämättömyydessä maailmassa on raskasta elää. Ilman tietoa ja ymmärtämistä emme pysty tekemään järkeviä

ja hyviä päätöksiä. Ymmärtäminen merkitsee luotettavan maailmankuvan ja maailmankatsomuksen muodostumista, samoin ihmis- ja yhteiskuntakuvan luomista ja elämäntarkastomuksen rakentamista.

Oleennaista kysymys on, minkä aseman nämä ihanteelliset arvot saavat reaali maailmassa ja miten ne kehittyvät polarisoituneen tietoyhteiskunnan erilaisten ryhmien keskuudessa. Jäävätkö nämä ihante-arvoiksi vai voivatko ne laajalti olla myös arvoja, joiden mukaan ihmiset itse toimivat ja joiden mukaan he olettavat muiden toimivan?

Tunnusomaista tietoyhteiskunnalle on sanottu olevan välineellistymisen ja ohjaamisen lisääntymisen. Tavoitearvot eivät pääse toteutumaan. Toinen olennainen piirre tietoyhteiskunnassa näyttäisi olevan elämän ja erilaista elämää viettävien ihmisryhmien arvojen eriytyminen.

Ryhmillä on luontainen tavoite voimistaa omaa yhteenkuuluvuuttaan. Jos työ on edelleen perustavanlaatuisin ihmisiä kahtia jakava tekijä, työssäkäyvien ja työttömien on entistä vaikeampi tietoyhteiskunnassa jakaa yhteisiä arvoja.

Onko uhkana uudenlainen luokkayhteiskunta?

On olettavissa, että ilman politiikan voimakasta väliintuloa kehittymässä oleville ryhmille näyttäisi muotoutuvan kullekin omat arvonsa. Ryhmät voivat yhteisten arvojensa ympärille rakentua myös uusiksi sosiaaliluokiksi, joilla kullakin on omat asemansa yhteiskunnassa. Läntisten teollisuusmaiden kehitystä eritelleet tutkijat erottavat jo nyt erilaisia sosiaaliryhmiä tai -luokkia arvoineen.

Seuraavassa on professori Juhani Pietarisen näkemysten avulla tehty ryhmittely uhkakuvista. Tällaisiin luokkayhteiskuntiin voidaan maailmassa päätyä, ellei syrjäytymiseen ja eriarvoistumiseen riittävän vahvasti puututa - ellei menestymisen edellytyksiä turvata laajoina yhteiskunnallisina oikeuksina kaikille.

Menestyjät . Koulutettu, aktiivinen ja vauras talouselämän, politiikan, tieteiden ja taiteen eliitti arvostaa tietoa, osaamista ja henkilökohtaista elintasoa. Eliitin jäsenet toteuttavat jälkimateri-

aalisia arvoja, joita ovat autonomia, aktiivisuus, itsensä arvostus ja toteuttaminen, hyvät ihmis-suhteet, kulttuuriarvot, itsehallinta ja sisäinen tasapaino. Pelkistään yleisesti hyviksi koetuista arvoista vain henkinen turvallisuus voi ontua. Elämäntapa on kuitenkin vahvasti viihteellinen ja ihanteet yksilökeskeisiä, jopa narsistisen mi-näkeskeisiä. Menestyjät vaativat vahvaa kulu-tusyhteiskuntaa.

Selviytyjät . He ovat arkisia ahertajia, jotka selviytyvät, koska heidän rutiinimaista työpa-nostaan tarvitaan. Menestyjien elämäntapaa ja arvoja jäljittelevinä selviytyjät ovat esikuviaan passiivisempia ja helpommin ohjailtavissa. Ar-vot tulevat massavihteestä. Fyysinen turvalli-suus on tyydyttävä, mutta henkinen turvallisuus epämääräinen. Tämä johtuu heidän elämänta-pansa arvopohjan ja todellisuutta koskevan tiedon pinnallisuudesta.

Epäonnistujat . He ovat pääosin työelämän ulkopuolella. He eivät sijoitu yhteiskuntaan. Epäonnistujien autonomia on vähäinen ja hei-dän psyykeensä on hallitsematon. He eivät saa sosiaalista arvostusta, minkä he pyrkivät kom-pensoimaan yhteiskunnanvastaisuudella. Sekä fyysinen että henkinen turvallisuus on vähäistä. Heidän kykynsä ymmärtää omaa elämäntilan-nettaan, yhteiskuntaa ja maailmaa on puutteelli-nen. He ovat massaviihteen ja voimakkaan ma-nipuloinnin kohteena. Tähän ryhmään kuuluvat myös terroristit, väkivallan käyttäjät ja jengit.

Vaihtoehtojen etsijät . Tietoyhteiskunnan vallitsevat arvot hylkäävät ihmiset löytävät uu-det vaihtoehtoiset arvot monelta suunnalta. Ak-tiivisia ja voimakkaita tulevat olemaan ympäris-töliikkeet, eläinten suojelu, feminismi, mystis-uskonnolliset liikkeet, kansallisen kulttuurin puolustajat ja taiteen monet suunnat. Jotkut ryh-mistä, kuten uudet taidemuodot, suhtautuvat kuitenkin uuteen tekniikkaan myönteisesti.

Viestintä- ja automaatiotekniikan aiheuttama työelämän murros saattaa vaikuttaa paljon voi-makkaammin toiminta-arvoihin eli elämänta-paan kuin mikään muu yksittäinen tekijä. Näin erityisesti, jos ennusteet siitä, että suurin osa ta-vallisten ihmisten työpaikoista (80 prosenttia teollisuustöistä ja 1/3 toimistotöistä) häviää, to-

teutuvat. Työelämän eliitiksi nousevat uuden tekniikan hallitsevat tietotyöläiset muiden jou-tuessa tyytymään matalalla palkalla tilapäisiin palvelutehtäviin. Eliitti määrää rahavirrat. Työt-ömien, köyhien ja vähäpalkkaisten määrän kas-vun myötä valtiolla ei ole varaa ylläpitää sosiaa-lipalveluja. Köyhyys ja ulkopuolisuus peritään. Kierrettä on vaikea katkaista.

Asenteiden eriytyminen ja koveneminen saat-taa kehittyneessä yhteiskunnassa, joka on jo pit-kälti tietoyhteiskunta, edetä huomaamatta. Ruot-sissa on etsitty syitä esimerkiksi nopeaan uus-natsien nousuun. Samoin on koettu varsin uu-deksi selittämättömäksi ilmiöksi se, että lähes puolet ruotsalaisista kannattaa kuolemantuo-mion käyttöönottoa. Vaikka arvojen ja asentei-den muutokset ilmenevät näissä esimerkeissä ää-ritoiminnoissa, ovat ne ehkä signaaleja syvem-mästä ja laajemmasta arvojen ja asenteiden pii-levästä muutoksesta.

Jos edellä esitetyt arviot kehityssuunnasta pi-tävät paikkansa, politiikan tehtävät tietoyhteis-kunnassa lisääntyvät. Osaaminen ei voi olla vain harvoille tarjottu etuoikeus.

Osaamisesta ja osaamattomuudesta langete-taan vastuu herkästi yksilölle, vaikka yhteiskun-nan luomalla mahdollisuuksien tasa-arvolla on suuri merkitys.

3. Työ tietoyhteiskunnassa

"Työllisyys: Tietotekniikka luo uusia työ-paikkoja, mutta samalla se hävittää pe-rinteisiä työpaikkoja; merkittävä osa myös uusista tietoyhteiskunnan töistä on yksinkertaista osaamista vaativia rutiini-töitä " (VN:n selonteko 1997, 117).

Työn luonteen muutos ja työtehtävien uusi jako

Tietoyhteiskunnan etenemisen arvioidaan johta-neen ja johtavan suuriin muutoksiin työn luon-teessa ja työtehtävissä.

Teollisuusyhteiskunnassa palkanansaitsijat on jaettu kolmeen pääryhmään, työntekijöihin, toimihenkilöihin ja johtoryhmään. Näiden lisäk-si tulevat itsenäiset yrittäjät. Tietoyhteiskunnan

edetessä jako on menettänyt merkitystään eikä enää vastaa tarkoitustaan. Tietoyhteiskuntaan sopivan ammattijaon on esittänyt USA:n työministeri Robert Reich (Rajaton maailma 1995). Nämä ovat rutiinituotantotehtävät, henkilöpalvelut ja symbolianalyysi.

Rutiinituotantotehtäviin kuuluvat toistuvaisluonteiset tehtävät, joita tehdään rutiininomaisesti. Teollisuuden liukuhihnatyöntekijät ovat tavanomainen esimerkki rutiinityöntekijöistä. Vastaavia tehtäviä ovat myös monet rutiiniluontoiset tietokoneiden ohjelmointitehtävät. Tehtävät eivät edellytä vaativaa koulutusta. Ne voidaan tehdä missä maassa hyvänsä. Rutiinitehtäviä onkin siirtynyt kehitysmaihin. Kehittyneissä maissa teollisuuden rutiinityöntekijöiden määrä on jatkuvasti vähentynyt automaation johdosta.

Toisaalta pitkälle kehittynyt automaatio ja osaamisen korostuminen on palauttamassa tehtaista takaisin kehittyneisiin maihin. Halpa huonosti koulutettu työvoima ei enää auta, kun tuotteen hinnasta pääosa koostuu muista kuin palkkakustannuksista. Alihankintojen kasvu vaikuttaa samaan suuntaan. Halpaa hintaa tärkeämpiä ovat nopeat aikataulunmukaiset toimitukset ja laatu.

Reichin toiseen ryhmään, henkilökohtaiseen palveluun, kuuluvia töitä tekevät myyjät, tarjoilijat, kampaajat, sihteerit, siivoojat, huoltomiehet ja automekaanikot. Työntekijältä vaaditaan kohtuullinen koulutustaso, peruskoulu ja ammatillista koulutusta sekä kykyä tulla toimeen ihmisten kanssa. Henkilöpalvelut ovat paikkaan sidottuja. Työpaikkojen edellytyksenä on, että on riittävästi palveluja käyttäviä ihmisiä. Suomen harvaanasuutilta seuduilta edellytys puuttuu, mikä jarruttaa uusien työpaikkojen syntymistä.

Reichin kolmas ryhmä käsittää symbolianalyysitehtävät, joihin kuuluvat kaikki luovaa työtä vaativat tehtävät. Symbolianalytikoita ovat tutkijat, tuotekehittäjät, arkkitehdit, yritysjohtajat, mainospäälliköt, asianajajat, kirjailijat, taiteilijat ja toimittajat. Symbolianalytikko tunnistaa, ratkaisee ja välittää ongelmia käsittelemällä symboleja. Työkalut ovat matemaattisia kaavoja, tieteellisiä periaatteita, tutkimustulok-

sia, malleja, rahoitussuunnitelmia, oivalluksia neuvotteluissa tai viihdyttämisessä, päättelyketjuja ja muita ongelmien ratkaisemiseen soveltuvia osaamisen keinoja.

Symbolianalytikolla on pääsääntöisesti akateeminen loppututkinto ja usein jatkotutkintoakin. Oppiminen jatkuu työssä, ja taito paranee suoritettaessa yhä vaativampia tehtäviä. Hän työskentelee yksin tai pienissä ryhmissä, jotka voivat muodostaa maailmanlaajuisen verkon. Usein ryhmät syntyvät hankkeen ympärille ja hajoavat taas, kun hanke on toteutettu. Ansiot riippuvat aikaansaannoksista. On mahdollista rikastua ansiotuloilla.

Yleensä tietoyhteiskunnan muuttuneiden työtehtävien ja työtapojen katsotaan vaativan vapaata taloutta ja kauppaa. Tavaroita ja palveluja tuotetaan siellä, missä ne pystytään edullisimmin valmistamaan ja työpaikat määräytyvät sen mukaan. Luonnonvaroja ja muita voimavaroja käytetään paremmin kuin nyt. Tämä merkitsee, että sinänsä hyvistä tavoitteista huolimatta edessä on paljon ratkaisemattomia ongelmia - vanhoja ja uusia.

Suomessa työn luonteen muutos ilmenee muun muassa niin, että teollisuuden edustajat arvioivat tarvitsevänsä lähivuosina noin 30 000 uutta työntekijää, joista osa korvaa poislähteneitä ja lähes 19 000 on kokonaan uusia. Joka toisella palkattavalla tulee olla korkeakoulututkinto (Teollisuuden Osaamistarveluotaintutkimus 1998). Elektroniikkateollisuuden ennustetaan vievän kaikista uusista työpaikoista neljänneksen. Eniten uusia työntekijöitä palkkaisivat Uudellamaalla toimivat yritykset, joihin otettaisiin 12 000 uutta työntekijää. Kun otetaan huomioon teollisuudessa kerrannaisvaikutukset (alihankintaketjut, verotulot, ostovoiman nousu) merkitsevät uudet työpaikat tosiasiaassa työtä 70 000 ihmiselle. Muutos on muun muassa osaamisvaateiden kannalta olennainen, mutta samalla ongelmallinen, koska teollisuus on perinteisesti ollut toimiala, jossa vähäisemminkin koulutuksen saanut on voinut työllistyä.

Koulutuksesta uhkaa tulla pullonkaula Suomessa. Esimerkiksi elektroniikkateollisuuden palkkaamasta yli 8000 työntekijästä lähes puo-

lella tulisi olla diplomi-insinööritutkinto ja kolmasosalla tekniikan ammattikorkeakoulututkinto. Alalta tutkinnon suorittaneiden määrä on paljon pienempi. Koulutetun henkilökunnan puute uhkaa teollisuuden kasvua.

Tekniikan alan korkeakoulututkinnon suorittaneiden kysynnän tyydyttämiseksi on lisätty aloituspaikkojen määrää runsaasti. Syksyllä 1998 oli tekniikan alalla 4 300 aloituspaikkaa yliopistotasolla ja 8 500 ammattikorkeakoulussa. Määrä on kasvanut yli puolitoistakertaiseksi neljässä vuodessa. Opetusresursseja on lisätty vain vähän. Teknillisissä korkeakouluissa ja tiedekunnissa opiskelujen keskeytys on yleistä. Vain noin 2/3 opintonsa aloittaneista suorittaa tutkinnon.

Suomessa pyritään 1990-luvun lopulla kouluttamaan insinööreiksi lähes neljäsosa ikäluokasta. Ongelmana on, että ylioppilaskirjoituksissa laajan matematiikan kirjoittaneita on vain saman verran kuin tekniikan aloituspaikkoja, vaikka laaja matematiikka on edellytyksenä myös 7 000:lle muiden alojen opiskelijalle. Tyttöjen osuus tekniikan alalle pyrkineistä on edelleenkin alhainen.

Työtehtävien muuttumisen lisäksi tietoyhteiskunta tarjoaa uusia tapoja työskennellä. Työtä voidaan tehdä kotona etätyönä käyttäen hyväksi uusia tietoliikenneyhteyksiä. Monet luovaa työtä tekevät työntekijäryhmät voivat helposti työskennellä osan ajasta kotitoimistossaan, mutta se on mahdollista myös monille tietotekniikan ruutiinityöntekijöille.

1980-luvulla, kun etätyö alkoi olla mahdollista henkilökohtaisten tietokoneiden tullessa käyttöön, ennustettiin, että USA:ssa vuosisadan loppulla etätyöntekijöitä olisi 40 prosenttia kaikista työntekijöistä. Arviot ovat sen jälkeen alentuneet, ja nykyisin ennustetaan, että tulevaisuudessa viidesosa työpaikoista on etätyöpaikkoja. Paremmat mahdollisuudet etätyöhön ovat avautumassa laajakaistatietoyhteyksien edetessä koteihin ja maailmanlaajuisten tietoverkkojen tullessa käyttöön.

Palveluammattien mahdollisuudet Suomessa

Tulevaisuusvaliokunta on teettänyt vertailun muun muassa palvelualojen työllisyydestä Suomessa ja Wisconsinin osavaltiossa USA:ssa (Klus, Kalscheuer: Finland - Wisconsin, A comparative study focusing on the job opportunities for Finland 1997). Kummassakin on viisi miljoonaa asukasta ja metsäteollisuus pääteollisuudenala. Sähkö- ja elektroniikkateollisuudessa on saman verran työntekijöitä. Pääero on, että Suomessa työttömiä on yli 10 prosenttia, mutta Wisconsinissa vain 3,5 prosenttia.

Wisconsinissa on teollisuuden teknillisiä palveluja kuten koneiden huoltoa tarjoavissa yrityksissä hyvinpalkattuja työntekijöitä 65 000, mutta Suomessa vain 30 000. Osaksi ero voi johtua siitä, että Suomessa muun muassa huoltoväkeä on vielä pääyritysten palkkalistoilla. Jos huoltoyritykset itsenäistyvät, työpaikkoja saat- taan syntyä lisää, koska pienetkin yritykset voivat silloin käyttää niiden palveluita.

Yrityspalvelutehtävissä Wisconsinissa on yli 105 000 työpaikkaa, ja niiden määrä kasvaa 10 prosenttia vuodessa. Suomessa työpaikkoja on 65 000. Yrityspalveluyritykset huolehtivat postitus-, mainonta-, tietojenkäsittely-, markkina- selvitys- ja kiinteistöjenhuoltotehtävistä. Monet tehtävistä ovat hyväpalkkaisia.

Wisconsinissa turismi tuottaa yli 30 miljardin markan liikevaihdon. Suomi on raportin tekijöiden mukaan turismin kannalta paljon edullisempi, joten täällä turismin kehittäminen tarjoaa suuria mahdollisuuksia ja uusia työpaikkoja.

Nopeimmin Wisconsinissa ovat lisääntyneet kotitalouksille palveluita tarjoavat yritykset. Ne tekevät nurmikon leikkausta, lumenluontia, hyönteisten hävitystä ja kotitalouspalveluita. Raportin mukaan Suomi on itsepalveluyhteiskunta.

Suomessa palvelutyöpaikkojen lisääntymistä jarruttaa palkka- ja verotusrakenne. OECD:n kansainväliset vertailut osoittavat, että Suomessa matalat palkat (bruttopalkat ostovoiman mukaan korjattuna) ovat suhteellisen korkeita ja korkeat palkat suhteellisen matalia. Suomen matalapalkat ovat seitsemänneksi parhaat neljän- toista maan vertailussa, vaikka keskipalkka oli

vertailumaiden alhaisin. Palkkatyön verotus on korkea, millä on oma vaikutuksensa palvelutyöpaikkojen syntyyn.

Kuten jo aiemmin pääluvussa II TYÖN JA TYÖTTÖMYYDEN MONET KASVOT useissa kohdin tuotiin esiin vertailut erilaisen yhteiskuntamallin, tradition ja kulttuurin omaavien maiden ja kansojen kesken on varsin ongelmallista. USA:ssa ja Euroopassa - mukaan lukien Suomi - ajatellaan palvelutehtävät useimmiten julkisen vallan piiriin kuuluvina kun sen sijaan USA:ssa ne ovat osa yksityistä liiketoimintaa. Euroopassa palveluja odotetaan tarjottavan tasapuolisesti ja edullisesti.

Toinen esimerkki rakenteellisesta erosta on sairausvakuutus- ja eläkejärjestelmät. USA:ssa ihmisen on useimmiten itse huolehdittava niin sairausvakuutuksesta kuin eläkkeestään. Pelkistään: Jos ei maksa maksuja, jää ilman turvaa. Suomessa nämä hoidetaan pakollisina osana yritysten, valtion ja työntekijäin työ kustannuksia ja verotusta. Työn hinta kokonaisuutena on tästä syystä Euroopassa huomattavasti suurempi kuin USA:ssa myös alemman palkan palvelutehtävissä.

Syvälle yhteiskuntaan juurtunut ihmisten eriarvoisuus vaikuttaa yllättävän laajalle yhteiskunnassa. Eräs käytännön peruste USA:n ja Suomen eroon sosiaalisissa rakenteissa on se, että USA:ssa on paljon värikkäitä ja maahanmuuttajia, jotka tekevät enemmän osa matalapalkkaisista palvelutöistä. Tämä on vaihtoehto työttömyydelle ja heikon sosiaaliavun varassa elämiselle.

4. Muita tietoyhteiskunnan rakentamiskeinoja

"Tulevaisuuden kasvun kannalta uhkana on, että investoinnit osoittautuvat samalla tavalla tehottomiksi kuin aineelliset investoinnit aiemmin" (VN:n selonteko 1997, 122).

"Koulutus- ja tutkimusresurssien kohdentuminen onkin tulevankasvun ja hyvinvoinnin kannalta samalla tavoin tärkeää kuin näiden resurssien lisääminen" (VN:n selonteko 1997, 122).

Tutkimus ja tuotekehitys sekä teknologiayritysten kannustaminen

Hyvien arvojen, työn ja koulutuksen ohella tutkimus ja tuotekehitys ovat tietoyhteiskunnan rakentamisen kivijalkoja. Valtioneuvoston selon- teon mukaan Suomea rakennetaan tietoyhteiskuntana, jolle on ominaista kansalaisten korkea koulutus- ja osaamistaso, elinikäisen oppimisen periaate sekä korkeatasoinen tutkimustyö. Keskeinen on myös pyrkimys tutkimuksen ja käytännön välisten yhteyksien vahvistamiseen. Tutkimuksen korkeatasoisuuden edellytyksinä ovat yhtäältä riittävät resurssit ja toisaalta koko tutkimusjärjestelmän toimivuus.

Valtion tiede- ja teknologianeuvoston asettamien tavoitteiden mukaisesti Suomen tutkimuspanos on 2,9 prosenttia bruttokansantuotteesta vuonna 1999. Tämä tavoite tullaan saavuttamaan. Vuonna 1997 Suomen koko tutkimuspanostus on 2,7 prosenttia bkt:sta eli noin 17 miljardia markkaa, josta yksityisen sektorin osuus on noin 70 prosenttia ja julkisen sektorin 30 prosenttia. Sekä yksityisen että julkisen sektorin tutkimuspanos on viime vuosina kasvanut nopeasti. Julkisen tutkimuspanoksen kasvu perustuu valtioneuvoston hyväksymään tutkimusrahoituksen lisäysohjelmaan vuosille 1997-1999.

Teknologian kehittämiskeskus Tekes on ollut yksi suomalaisen menestyksen perustekijä. Olennaista Tekesin toimintaperiaatteissa on tavoite saattaa kymmenet, jopa sadat, samasta teknologia-aiheesta kiinnostuneet yritykset, yliopistot ja tutkimuslaitokset tiiviiseen tutkimusohjelmakohtaiseen yhteistyöhön. Tämä avoin yhteistyö on samalla muuttanut insinöörien ja muiden alalla toimivien työskentely- ja oppimis- perustaa sekä lisännyt innovaatiotoiminnan tuloksekkuutta.

Suomalaisen työ kulttuurin, joka aiemmin on ollut yksin tekemistä, pitäisi muuttua aidon yhdessä tekemisen ja yhdessä oppimisen suuntaan. Innovaatioiden moniulotteisuus olisi ymmärrettävä entistä paremmin ja koko innovaatioketju kyettävä ottamaan entistä tehokkaammin hallintaan.

Lisääntyvällä tutkimuspanoksella ja määrätieto- isella tiedepoliittisella kehittämistyöllä saa-

daan olennaisesti vahvistettua sitä perustaa, joka on välttämätön maamme taloudelliselle, sosiaaliselle ja kulttuuriselle hyvinvoinnille 2000-luvun alkuvuosikymmeninä.

Suomalaisen tutkimuksen tasoa seurataan säännöllisesti muun muassa Suomen Akatemian kolmivuositain suorittamilla kaikki tieteenalat kattavilla tieteen tila ja taso -selvityksillä. Ensimmäinen tällainen selvitys osoitti, että suomalainen tutkimus on monilla aloilla maailman huipputasoa ja joillakin aloilla sen saavuttaminen on lähivuosien realistinen tavoite. Samaan suuntaan viittaavat määräraikaisten tutkimuksen huippuyksiköiden valinnassa vuonna 1998 saadut kokemukset. Korkeatasoisia hankkeita on tarjolla moninkertainen määrä verrattuna siihen, joka on mahdollista rahoittaa. Kaikkiaan hakeuksia oli 166 kappaletta, kun huippuyksiköitä voidaan valita 20-30 kappaletta. Vaarana on pian se, että korkeatasoiset tutkijat turhautuvat, kun heidän yksikkönsä eivät pääse huippuyksiköiksi, vaikka niillä kansainvälisesti vertailtuna olisi siihen tieteelliset edellytykset.

Opetusministeriön ja Suomen Akatemian toimenpitein ollaan maahamme vakiinnuttamassa tutkijakoulujärjestelmää, jonka eräänä tuloksena vuosittain valmistuvien tohtoreiden määrä on voimakkaassa kasvussa. Vuonna 1990 valmistui 490 uutta tohtoria kun vuonna 1997 valmistui 934. Kansainvälisesti vertaillen luvut eivät ole vielä merkittävän suuria: esimerkiksi Ruotsissa valmistuu kaksinkertainen määrä tohtoreita. Kehitys on kuitenkin merkittävää sikäli, että korkeimman koulutustason saaneiden henkilöiden keski-ikä on voimakkaassa laskussa. Tohtoriksi opiskellaan entistä nuorempana. Tämä puolestaan on lisännyt tohtoreiden kilpailukykyä yksityisen sektorin työmarkkinoilla. Sekä tehdyt selvitykset että Suomeen luotu tutkijatohtorijärjestelmä osoittavat, että yliopistojen ja yritysten yhteistyö on siirtymässä aivan uuteen vaiheeseen. On syntymässä uusi tutkijoiden sukupolvi, jonka tietotaito ja kansainväliset yhteydet ovat merkittävä etu, kun Suomi osallistuu maailmanlaajuiseen taloudellisen ja tieteelliseen yhteistyöhön ja kilpailuun.

Suomalainen tutkimus on perinteisesti, ja yhä enenevässä määrin, kansainvälistä. Tämä on monin tavoin myönteistä ja välttämätöntä. Ongelmana on edelleen, miten saada Suomeen korkeatasoisia ulkomaisia huippututkijoita. Eräänä keinona on ollut tutkijoiden kutsuminen Suomeen suomalaisella rahoituksella. Perusratkaisu on, että Suomeen saadaan luoduksi niin korkeatasoisia tutkimusryhmiä, että ne houkuttelevat varsinkin nuoria ulkomaisia lahjakkuuksia. Sekä tutkimuksen huippuyksiköissä että EU-tutkimushankkeissa tästä on jo hyviä esimerkkejä.

Koulutuksen ja tutkimuksen määrän lisääminen ei riitä ratkaisuksi. On pidettävä huoli myös laadusta.

Teollinen muotoilu oli Suomen kilpailuvaltti toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Viimeisten vuosien aikana Suomi on kuitenkin menettänyt edelläkulkijan asemansa. Kyse ei ole ainoastaan esteettisistä arvoista. Hyvä muotoilu on osa tuotteen elinkaariajattelua. Hyvä muotoilu on myös avainasemassa kun pyritään kehittämään mahdollisimman hyvin eri ihmisten tarpeisiin sopivia tietoyhteiskunnan tuotteita. Onnistuneesti toteutettuna teollinen muotoilu lisää suomalaisten tuotteiden arvoa kuluttajille, parantaa niiden kilpailukykyä ja siten nostaa suomalaista kansantuotetta ja viihtyvyyttä. Se on myös osa kansakunnan ulkoista kuvaa.

Vaikka Suomessa on teollisen muotoilun huippuja, ei teollisen alan tutkimus ja koulutus ole riittävän korkealla tasolla. Ongelmia on myös teollisuuden kyvyssä hyödyntää olemassa olevaa muotoiluosaamista. Vuonna 1998 julkaistun Sitran tutkimuksen mukaan (Pekka Korvenmaa: Muotoiltu etu, 1998) muotoilijoiden tulisi miettiä millä tavoin he voisivat kehittää palvelutarjontaansa liiketoimena, joka nykyistä paremmin niveltyisi teollisuuden päätöksentekoon, tuotantoon ja markkinointiin. Tutkimuksen päätelmänä on, että muotoiluun kasvavasti panostava kansainvälinen kilpailu edellyttää koko muotoilumme kansallisen kentän arviointia ja uutta asemointia.

Tiede on tietoyhteiskunnan perusta. Siksi on tärkeätä, että tiedettä arvostetaan ja edistetään eri keinoin. Suomi on osoittanut arvostavansa

tiedettä perustamalla Suomen Akatemian 50 vuotta sitten. Tieteellisesti ja taloudellisesti menestyneissä maissa on tavanomaisten tiedeyhteisöjen lisäksi erityinen tiedeakatemia. Tällaisia ovat Ruotsin Akatemia, Norjan Akatemia ja Ranskan Akatemia.

Tieteen asemaa voitaisiin vahvistaa maassamme esimerkiksi muodostamalla nykyisestä Suomen Akatemiasta Tieteen kehittämiskeskus ("Tikes") ja erillinen Suomen Akatemia. Menetely korostaisi tieteen merkitystä ja lisäisi tieteen arvostusta. Suomi näyttäytyisi Akatemian osalta tällöin samantasoisena muiden sivistystä ja tiedettä arvostavien maiden joukossa.

Kansallisen innovaatiopolitiikan tavoitteena on, että Suomeen syntyy runsaasti teknologiayrityksiä ja muita pienyrityksiä, jotka hyödyntävät tieteellisen ja soveltavan tutkimuksen tuloksia. Tällaisten pk-yritysten syntymistä ja kasvua hidastaa se, että vaikka tuotteet ovatkin lupaavia, niin ennen kuin niistä tulee rahaa, pääoman puute hidastaa tuotteen kehittämistä ja markkinoille pääsyä. Jotta suomalaiset yhteisöt ja yksityiset sijoittaisivat kotimaisiin kohteisiin, ja jotta suomalaiseen yritystoimintaan kohdistuisi enenevästi kansainvälisiä sijoituksia, tarvitaan monia erilaisia sijoituskohteita ja rahastomalleja. Rahastojen luomisessa tulisi perinteisen seka-rahastomallin, jossa julkiset ja yksityiset sijoittajat ovat tasavertaisessa asemassa, rinnalle luoda muitakin vaihtoehtoja. Malleja on monia.

Englannissa on teknologiayritysten alkuvaikeuksien helpottamiseksi ryhdytty kannustamaan yksityisiä ihmisiä sijoittamaan riskirahaa pk-yrityksiin. Sijoituksesta ei tarvitse maksaa veroa. Jos yritys menee nurin, sijoitus on menetetty. Jos yritys menestyy, sijoitetun pääoman voi saada takaisin verottomasti edellyttäen, että se on pidetty määrävuodet yrityksessä.

Niin sanottuja epäsymmetrisiä rahastoja käyttävät lähinnä julkiset sijoittajat, joilla on myös muita tavoitteita sijoitetulle pääomalle kuin mahdollisimman hyvä tuotto. Tällainen tavoite on esimerkiksi yksityisen pääoman saanti alkua kasvuvaiheen teknologiayrityksiin ja muihin pienyrityksiin. Tällainen tavoite on myös eläkelaitosten pääomien sijoittaminen toivottua kan-

sallista elinkeinokehitystä tukevasti. Tässä mallissa voidaan rahastolle määritellä eri lähteistä rahaa houkuttelevat pääoman palautus- ja tuoton jakautumisperiaatteet. Esimerkiksi TEL-sijoittajille voidaan määritellä oikeus neuvotellun tason mukaiseen ensisijaistuottoon.

Yrityspuistoja ja vastaavia osaamisen malleja

Teorioista ja malleista on pitkä matka onnistuneisiin ratkaisuihin ja toimivaan todellisuuteen. Näin myös tietotekniikan alalla.

Kun maailmalta haetaan mallia ja ideoita tietoyhteiskunnan rakentamiseen, on USA:n piilaakso - alkuaan Kalifornian Silicon Valley - monella tapaa edelleen ajankohtainen. Se on useilla mittareilla kaikkien aikojen tuottoisin uuden tuotannon ja tiedon alue maailmassa. Piilaakso ollut aina askeleen tai useampia muita edellä. Kolmenkymmenen vuoden aikana se on pystynyt uusiutumaan monta kertaa. Piilaaksoon on luotu vuoden 1992 jälkeen 200 000 uutta työpaikkaa keskimääräisen vuosipalkan ollessa 46 000 dollaria (koko maan keskiarvo 30 000 dollaria). USA:n teollisesta kasvusta vuoden 1993 jälkeen lähes puolet on tehty Piilaaksossa. Uudet alat ovat telekommunikaatio, Internet ja bioteknologia.

Piilaakso on vajaan sadan kilometrin tiheä pääosin puistomainen kaupunkivyöhyke viisi miljoonan San Franciscon metropolialueella. Lähes kaikki runsaasta kahdesta miljoonasta piilaaksolaisesta työskentelee alueen pikkukaupungeissa lähellä teknologiaa ja taloutta palvelevia Stanfordin ja San Josen yliopistoja. Menestystekijöiksi on usein mainittu runsas riskipääoma yhdistettynä lahjakkuuteen, vahva sotilasteknologinen perinne, monikansallinen nuori henkilöstö, hierarkkiset organisaatiot korvaava verkostomaisuus ja ennakkoluulottomuus. Viime vuosien uutta nousua perustellaan korkeasti koulutettujen aasialaisten insinöörien, joilla on elävä yhteys entiseen kotimaahansa, uudella panoksella. Neljäsosa uusimmista yrityksistä on kiinalaisten tai intialaisten siirtolaisten luomia.

1990-luvun alun kriisivuosien jälkeen Piilaakso on ollut taas teknologiasta ja tietoyhteis-

kunnasta kiinnostuneiden mielenkiinnon kohteena. Piilaaksoa on enemmän tai vähemmän onnistuen kopioitu eri puolilla maailmaa kuten Cambridge Englannissa ja Sofia Antipolis Ranskassa.

Raha ja poliittinen päätös eivät yksin takaa tiedepuiston onnistumista. Japanissa rakenteilla oleva tiedekaupunki Kansai Science City on esimerkki suurisuuntaisesta hankkeesta. Tiedekaupunki sijaitsee 60 kilometrin päässä Osakan lentokentästä. Se perustettiin Japanin parlamentin säätämällä lailla vuonna 1987. Valtio ja maakunnat tukevat tiedekaupungin kehittymistä muun muassa verohelpotuksin yrityksille. Tiedekaupungin kokonaispinta-ala on 15 000 hehtaaria. Sinne on suunniteltu 12 erillistä tieteen ja kulttuurin keskusta. Vuonna 1998 alueella toimi 70 tutkimuslaitosta ja 3 000 tutkijaa, joista huomattava osa on ulkomaalaisia. Siellä on onnistuneita hankkeita, mutta laaja alue on edelleen hajanainen eikä se ole saavuttanut sellaista innovaation kulttuuria, mikä on leimallista parhaimmille tiedepuistoille.

Suomessa on Piilaakson kopioinnissa enimmäkseen onnistuttu, mutta vaatimattomassa mitakaavassa. Teknopolis-Oulussa, Otaniemen Innopolissa, Tampereen Hermiassa, Jyväskylän teknologiakeskuksessa, Kuopion Teknologia-keskuksessa Tekniassa ja Turun Biocityssä on havaittavissa samoja menestyksen perusteita kuin alkuperäisessä Piilaaksossa. Epäonnistumisiakin on.

Uutta osaamiskaupunkivyyhykettä rakennetaan parhaillaan pääkaupunkiseudulle akselille Otaniemi - Keilaniemi - Ruoholahti. Ideana on ollut, että Teknillinen korkeakoulu, Valtion teknillinen tutkimuskeskus ja monet muut Otaniemen tutkimus- ja koulutuslaitokset, Neste, Nokia, Sitra, Tekes ja Suomen Akatemia sekä lukuisat keskisuuret ja pienet yritykset ja yhteisöt, joita sijaitsee tiiviinä keskittymänä erityisesti Kehä I:n varrella Innopolissa ja Spektrissä, saavat nykyistä paremmat tietoon, osaamiseen ja kansainvälisyyteen liittyvät yhteistyön ja vuorovaikutuksen mahdollisuudet.

Suomi on saavuttanut mainetta tietoliikennetekniikan johtavana maana. Maan tiedepoliitik-

ka on saanut kiitosta ja täällä on useilla aloilla kansainvälisesti tunnettuja tutkimusyksiköitä. Otaniemi on kansainvälisestikin merkittävä tekniikan tutkimuksen keskus. Helsingin yliopisto on pitkällä muun muassa biotekniikassa. Tällä perusteella on esitetty, että Suomeen olisi mahdollista luoda kansainvälinen tiede- ja yrityspuisto, jonne myös ulkomaiset tutkijat, tutkimuslaitokset ja yritykset olisivat kiinnostuneita tulemaan. Yrityspuisto voisi sijoittua esimerkiksi Kehä I:n ja Kehä 2:n varteen, jonka vaikutuspiirissä jo on runsaasti huipputekniikan yrityksiä. Yrityspuisto ulottuisi kaarena Viikkiin. Tiede- ja yrityspuiston perusedellytykset - suuret kansainvälisellä tasolla olevat yliopistot, kansainvälinen lentokenttä, nopeat sisäiset yhteydet, hyvät asuinalueet, tasokkaat kulttuuripalvelut ja runsaasti vapaata luontoa läheisyydessä - ovat valmiina tai rakennettavissa.

Euroopassa Englanti on tietoyhteiskuntana monella alalla pitkällä. Saksa jäi jälkeen kiinnityessään liiaksi vanhaan raskaaseen teollisuuteen, johon osaltaan vaikutti Saksan yhdentyminen. Saksassa on 1990-luvun lopulla kuitenkin kehittynyt nopeasti useita maailmanlaajuisestikin suuria ja erittäin tuottoisia atk- ja tietoliikenneyrityksiä.

Eräs eniten ihmetystä herättänyt saavutus on syrjäisen pienen Walldorfin kylän nousu Reinin varrella Shwarzwaldin laidassa Euroopan merkittävimpien osaamiskeskusten joukkoon tietojenkäsittelyn alalla. Sieltä toimiva SAP on Euroopan suurin ohjelmistojen tuottaja. Bayerin osavaltio on tietotekniikkaan erikoistunut osavaltio. 12 miljoonan asukkaan osavaltio käynnisti vuonna 1994 1,5 miljardin Suomen markan Bavaria On-line-hankkeen. Siinä luotiin muun muassa yhteinen verkko, johon kodit, koulut, virastot ja yritykset ovat yhteydessä toisiinsa.

Joustavuus on mahdollista toteuttaa parhaiten hajautetuissa ja käyttäjien valintoihin perustuvissa järjestelmissä. Hierarkkisuus, johtajavaltaisuus, ylhäältä ohjattavuus, elitistisyys ja syvästi moneen valtiolliseen kulttuuriin juurtunut taipumus tiedon pihtaukseen ovat sellaisia tekijöitä, jotka ovat lähtökohtaisesti ristiriidassa onnistuneelle työn teon mallille tietoyhteiskunnas-

sa. Uuden etsinnälle ja innovatiivisuudelle on luotava toisenlainen kasvualusta.

Kun Suomi pyrkii EU:n tietoyhteiskuntalaboratorioksi, ei se voi nojautua EU:sta saatavaan oppiin ja tukeen kuin jossain määrin. Suomi on monessa asiassa edellä ja pienenä joustavasti uusiutuvana maan sillä on hyvät mahdollisuudet menestyä jatkossakin pitäen lähtökohtana ihmisyttä ja pitäen toimintakenttäänään koko maailmaa.

5. Suomi EU:n tietoyhteiskuntalaboratoriona?

"Suomi toimii EU:n tietoyhteiskuntakehityksen kärjessä ja tavoittelee asemaa unionin 'tietoyhteiskuntalaboratoriona'. Suomalainen tietoyhteiskunta on väline inhimillisen ja sosiaalisen pääoman kasvattamiseen " (VN:n selonteko 1997, 19).

Hyvät lähtökohdat

Hallituksen selonteossa on kuvattu tietoyhteiskunnan moniulotteisuutta. Siinä erotetaan teknologinen, taloudellinen, ammatteihin perustuva, sijaintitekiöiden merkitykseen perustuva ja kulttuurinen tulkinta. Valiokunta pitää tulevaisuutta koskevaa tavoitteenasettelua oikeasuuntaisena.

Suomen itsenäisyyden rahasto (Sitra), Tekes ja Suomen Akatemia tekevät laajoja tutkimuksia ja ohjelmia aiheesta. Sitran mittavan tietoyhteiskuntaprojektin tulokset julkistetaan loppusyksystä 1998. Niitä arvioidaan tulevaisuusvaliokunnan aloitteesta 6.1.1999 Suomessa pidettävässä kansainvälisessä Politics&Internet-konferenssissa.

Valiokunta pitää tavoitetta Suomesta EU:n tietoyhteiskuntalaboratoriona onnistuneena ja katsoo siihen olevan hyvät edellytykset. Lähtökohdat Suomelle 2000-luvulle monilla osaamisen alueilla ovat todella hyvät. OECD:n vuoden 1998 tiedepolitiikan vertailussa Suomi jakaa ykkössijan yhdessä Tanskan, Islannin, Hollannin ja Irlannin kanssa. Suomi saa erityisesti kiitosta tutkimusrahoituksestaan, mallikkaasta tiede- ja

teknologianeuvostostaan sekä huippuyksikköpolitiikastaan.

Sitra toteutti vuosina 1997-98 tulevaisuusvaliokunnan toimeksiannosta teknologia-arviointihankkeen "Tieto- ja viestintäteknikka opetuksessa ja oppimisessa". Koulutuksessa on meneillään olennainen näkökulman ja jopa kaiken toiminnan muutos opetuskeskeisyydestä aktiiviseen oppimiseen. Muutosta auttaa tieto- ja viestintäteknologian kehitys. Multimedia yleistyy tiedon käsittely- ja ilmaisumuotona. Tutkimuslaitosten, etäopetusta tarjoavien laitosten, opetus- ja oppimateriaalin tuottajien, laitteisto- ja ohjelmistovalmistajien ja tietoliikennealan toimijoiden lisääntyvä yhteistyö muokkaa oppimisympäristöjä, oppimateriaaleja, opetuspedagogiikkaa ja muita oppimisen tukipalveluja nykyistä käyttäjäystävällisemmiksi.

Eduskunta ja valtioneuvosto ovat päättäneet luoda elinikäisestä oppimisesta Suomen menestyksen kulmakiven. Kaikkien kansalaisten kannalta on olennaista kehittää erilaisia viestintää ja tietoliikenteen muotoja niin, että se soveltuvat erilaisten ihmisten opetukseen ja oppimiseen ja ovat kaikkien käytettävissä. Opetuksen ja oppimisen sisältö on aina tietoverkkojen teknologiaa ratkaisevampi. Tietotekniikan kehittämisen olennaiseksi osaksi onkin otettava pedagogisesti korkeatasoisen oppimateriaalin tuottaminen sekä etäopetukseen soveltuvien avoimien oppimisympäristöjen kehittäminen. Tasa-arvon turvaaminen on haaste tietoyhteiskunnalle. Koulun vaativana tehtävänä on kasvattaa kriittisiä yksilöitä, jotka osaavat eritellä ja analysoida mediasisältöjä. Medialukutaidon kehittäminen on tulevaisuuden suuri haaste.

Tiedon helppo saatavuus on ominaista tietoyhteiskunnalle. Oman elämän arvojen vankistaminen, oppimaan oppimisen valmiudet sekä ilmiöiden perusteiden oivaltaminen korostuvat, kun saatavilla olevan tiedon määrä kasvaa jatkuvasti kiihtyvällä nopeudella. Koulussa tiedon opiskelun sijasta korostuvat tiedon hankinnan, hallinnan ja muokkauksen menetelmät sekä syvälinen tekemällä oppiminen. Tällöin oppilaiden keskinäinen projektimainen työskentely eli opettajan tukemana tapahtuva yhdessä työsken-

teleminen ja yhdessäoppiminen korostuvat. Eri oppiaineet integroituvat toisiinsa.

Oppimismenetelmänä korostuu multimediaal-
maisuus eli tekstin, äänen ja kuvan avulla tapahtu-
va tiedon useiden ainesosien muokkaus ja yh-
teensulautunut ilmaisu. Se laajentaa huomatta-
vasti ihmisen perinteisiä mahdollisuuksia il-
maista itseään. Kansalaisia ei tule kouluttaa pel-
kästään multimedian vastaanottajiksi vaan mul-
timedian taitajiksi ja sen avulla ajatuksiaan il-
maiseviksi aktiivisiksi ihmisiksi.

Koulu on vain yksi, joskin merkittävin, oppi-
misympäristöistä. Muita yhtä lailla tärkeitä ovat
muun muassa koti, harrastusyhdistykset, luonto, tie-
to- ja viestintäverkot ja työ. Opettajan rooli on
toisenlainen kuin oli koulussa ennen tietotek-
niikkaa ja -verkkoja. Opettaja on yhä suurem-
massa määrin oppimisen organisoi ja tukihen-
kilö, yksilöiden kasvamisen ja yhteisöjen kehiti-
misen analyttikko ja tuki sekä yhteistyötä ko-
rostavien tiedonhankinta ja työmenetelmien ke-
hittäjä ja ylläpitäjä.

Tieto- ja viestintätekniikan käyttömahdolli-
suuksiin ja käytön tarkoituksenmukaisuuteen
vaikuttaa olennaisesti opettajien pedagoginen ja
tekninen osaaminen. Siinä on edelleen vakavia
puutteita. Suomalaisiin oppilaitoksiin sopivaa
digitaalista materiaalia ei ole läheskään riittä-
västi, eikä olemassaolevaakaan osata käyttää.
Tietotekniikan saavutettavuus ja käytettävyy-
sä kärsivät kuviteltua enemmän laite-, ohjelmisto-
ja oppimateriaalipulasta. Tutkimustulosten mu-
kaan huolestuttavaa on myös se, että kehittämis-
hankkeista saatuja kokemuksia ja toimintamalle-
ja sekä materiaalia ei levitetä laajaan käyttöön.
Hyvistä käytännöistä ei osata ottaa niiden tarjo-
amaa hyötyä.

Ongelmista huolimatta nykyiset oppilaitok-
set ovat vähitellen muotoutumassa paikallisiksi,
toisiaan täydentäviksi, verkostoituneiksi oppi-
miskeskusiksi. Kirjastojen rooli muuttuu sivist-
ystä ylläpitäviksi ja oppimista tukeviksi media-
keskuksiksi.

Viestintäteknologian muutoksen seurauksena
tapahtuva siirtyminen digitaalisiin tv- ja radiolä-
hetyksiin merkitsee sitä, että on mahdollista ot-
taa mittava harppaus kohti korkeatasoista oppi-

materiaaliyhteistyötä ja koulutuksellista tasa-ar-
voa. On mahdollista siirtyä täysavoimeen koulu-
tusjärjestelmään, joka tarkoittaa korkeatasoisen
tietoaineuksen ja havaintomateriaalin jatkuvaa
saatavillaoloa ja välittämistä tv- ja radiokanavi-
en kautta etäopetuksena kaikille. Luonteva ta-
voite on sähköisen viestinnän eri toimijoiden
avoin ja monipuolinen verkostoyhteistyö. Sisäl-
tötuotantoon voitaisiin tällöin rekrytoida maan
parhaimmat koulutukselliset henkilöresurssit ja
näin taata koulutuksen korkea laatutaso kaikille
ikäluokille koko maassa. Eduskunnan alaisena
julkisen palvelun laitoksena toimivalla Yleisra-
diolla on muihin toimijoihin nähden tärkeä teh-
tävä. Sen resursseista riittävä osa on tarkoituk-
senmukaista kohdentaa kansallista sivistystä,
elinikäistä oppimista ja tietoyhteiskuntakehitystä
tukevaan toimintaan.

Yhdellä alalla olemme kuitenkin selvästi jää-
neet paikoillemme. 2000-luvulle on tarkoitus
mennä vanhoilla poliittisen järjestelmän ja de-
mokratian toimintatavoilla. Ongelmana on esi-
tetty, että ihmisten aito osallistuminen yhteis-
kunnalliseen päätöksentekoon ei toteudu. Suo-
mi on 1900-luvun alussa ollut kansanvallan li-
säämisessä muita maita edellä. Yleinen ja yhtä-
läinen äänioikeus - naiset mukaan lukien - toteu-
tettiin Suomessa jo vuonna 1906.

Kansallisvaltion ja demokratian väliinpuuto- aminen

Professori Manuel Castells (esimerkiksi teossar-
ja The Information Age 1997-1998) osui ehkä
suomalaisen tietoyhteiskunta-ajattelun heikoim-
paan kohtaan Suomessa käydessään. Hän nosti
suomalaisille kuulijoilleen tietoyhteiskunnan
demokratian ongelmia esille Finlandia-talolla
seminaarissa 2.12.1997 sanoen:

*"Nyky päivän kansallisvaltio on voimaton
globaalien virtausten edessä ja spesifiset kult-
tuuri-identiteetit tai politiikan ulkopuolella
määritellyt ihanteet (kuten uskonto) asettavat
sille suuria haasteita, jolloin kansallisvaltio ei
enää kykene hallitsemaan sitä, mikä on oleellista
- pääoma - sekä edustamaan sitä, mikä on tär-
keää - kansalaiset." ...*

"Tuloksena ei ole kansallisvaltion katoaminen - se säilyy voimattomuuden ja poliittisen luokan sisäisten erimielisyyksien seurauksena - vaan uudentyyppisen valtion, nimittäin verkostovaltion muodostuminen. Verkstovaltio koostuu kansallisvaltioiden osasista, monenkeskisistä liitoista, ylikansallisista instituutioista, alue- ja paikallishallinnosta ja jopa kansalaisjärjestöistä ja niiden yhdistyksistä; yhdessä nämä kaikki muodostavat vuorovaikutuksen ja jaetun vastuun verkoston. Keskeisenä tehtävänä ei ole hallita alamaisia vaan verkossa surffaaminen. Voidaksemme elää ja menestyä verkossa meidän on tiedettävä, keitä me olemme. Tiedon aikakaudella oma elämämme ja koko maailman elämä riippuu kyvystämme liittää toisiinsa itsemme ja verkko. "

Mitä Castellsin esitelmän sanoma Suomen tietoyhteiskunnan rakentamisen kannalta voisi tarkoittaa? Arvioinnin kohteena ei nyt ole tietoyhteiskunta tuotantona, julkisina palveluina, globaalistumisena tai tietoturvana vaan demokratiana, kansalaisten poliittisena osallistumisena.

Tietoyhteiskunnan demokratiaa koskevien ongelmien taustalla on yleismaailmallinen kansallisvaltion aseman heikkeneminen. Tutkijat ovat 1990-luvulla alkaneet puhua kansallisvaltioiden lopusta. Valtiolliset organisaatiot, saati sitten kokonaiset valtiot, ovat kuitenkin pitkäikäisiä. Selvää kuitenkin on, että Suomessakaan perinteinen kansallisvaltio ei yksin pysty enää hallitsemaan vallan ydintä, pääomia ja taloutta. Se ei myöskään pysty enää 2000-luvulla riittävästi edustamaan kansalaisia. Kansallisvaltio on liian pieni päätösten tekijäksi ja vallan käyttäjäksi globaaleiksi muuttuneissa asioissa, mutta samalla liian iso, etäinen ja yksioikoinen hoitamaan mitä moninaisempia identiteettejä omaavien kansalaisten tärkeitä arkielämän ongelmia.

Tiedämme ja olemme kokemuksista oppineet, että useat ongelmat on ratkottava samalla tasolla kuin ne syntyvät. Kun ilmastonmuutos, rahan ja valuutan epävakaus, lapsityövoiman käyttö tai mikä tahansa tämän päivän tyypillinen yhteiskunnallinen ongelma juontuu pääosin Suomen ulkopuolisista tekijöistä, on meidän

mentävä ongelman alkujuurille vaikuttamaan. Varsin monet hoidettavat ongelmat ovat viimeisen viiden vuoden aikana muuttuneet kansainvälisiksi. Ne voidaan ratkaista vain kansainvälisesti. Sama kansainvälisen yhteistyön ja yhdessä tekemisen vaatimus koskee myös uuden luontia - tietoyhteiskunnan rakentamista ja talouden hallintaa. Tarvitaan ylikansallista hallintajärjestelmää, kuten Yhdistyneet Kansakunnat, joka on alueellisia rakenteita laajempi. Ylikansallisen päätöksenteon täytyy pohjautua kansainväliseen demokratiaan, jotta se voisi toimia hyväksyttävästi ja valvotusti riittävän tehokkaalla tavalla.

Vastaavasti ihmisiä lähellä olevia asioita ei tule yrittää hoitaa liian ylhäällä ja liian kaukana.

Kehitys merkitsee samanaikaisesti sekä ylikansallisen että paikallisen hallinnan tehostamisen tarvetta. Ihmisten mahdollisuuksia osallisuuteen ja oman elämänsä hallintaan tulee lisätä muun muassa kansalaisyhteiskuntaa ja paikallistalouksia vahvistamalla.

Euroopan unioni ja Euroopan neuvosto ovat koko 1990-luvun tukeneet alueellisen demokratian vahvistamista. Lähes kaikissa Euroopan maissa on luotu osavaltio- tai maakuntatason kansanvaltainen hallinto. Muissa pohjoismaissa paitsi Suomessa on maakunnallisella itsehallinnolla pitkät perinteet. Viimeksi alueellista kansanvaltaa on lisätty Belgiassa, Skotlannissa ja Walesissa. Lontoon kaupunginjohto valitaan nyt vaaleilla. Italiaan ja EU-jäseneksi pyrkivään Puolaan rakennetaan maakuntaitsehallintoa. Keskitetyn hallinnon maa Ranska on edennyt tällä vuosikymmenellä tässä asiassa myös paljon. Suomessa aluekehityksen vastuu siirrettiin valtion lääninhallituksilta kuntien maakuntaliitoille. Koska Suomessa ei ole olemassa maakuntataseista vaaleilla valittua toimielintä, ei maakuntien kehittämistä ole syntynyt laajaa kansalaiskeskustelua. Suomessa on kuitenkin moniin muihin Euroopan maihin verraten vahva kunnallinen itsehallinto. Osana muun Euroopan kehitystä, mutta varsinkin Suomessa koettujen ongelmien ratkaisemiseksi on meilläkin vähitellen alettu keskustella siitä, miten vahvistaa maakuntien päätöksenteon ja suunnittelun perusto-

ja, esimerkiksi maakuntahallinnon avoimuuden ja kansanvaltaisuuden avulla.

Voidaanko ajatella yhteiskunnan ihmisen elämän kannalta rakentuvan kolmen toimintaympäristön varaan, joissa kaikissa tulisi 2000-luvulla olla uusia kansanvallan ja demokratian osioita? Olemme ja toimimme kansalaisina. Valtio ja kunnat ovat tärkeitä organisaatioita. Teemme ja teetätämme työtä. Yritykset ja markkinat ovat toimijoita. Harrastamme, vaihdamme mielipiteitä maailmanmenosta ja osallistumme asioihin hoitoon, jotka eivät kuulu kumpaakaan edellä mainittuihin ympäristöihin ja rooleihimme niissä. Yhdistykset ja järjestöt ovat toimijoita. Muroksista huolimatta kestävätkin ratkaisut ankkuroituvat yhteisöihin, joissa kansalaisuus syntyy ja kansalaisyhteiskuntaan, jossa se toteutuu.

Ratkaisuja kansanvallan järjestämiseksi uudessa verkostotaloudessa ja mahdollisessa verkostovaltiossa etsitään. Jos Suomi aikoo olla aidosti EU:n tietoyhteiskunnan koelaboratorio, on sen oltava aktiivinen myös demokratian uudistamisessa.

Ihmisen kehittymistä vai ihmisten ohjailua?

Tietoyhteiskunnan uskotaan antavan ihmisille uusia mahdollisuuksia tiedollisesti nykyistä avoimemmassa ja tasavertaisemmassa yhteiskunnassa. Liian vähälle huomiolle on jäänyt jo nyt näkyvät huonot merkit kehityksestä. Seuraavassa muutamia esimerkkejä kehityssuunnista, joista tutkijat ovat varoittaneet.

On esitetty väite, että tekninen kehitys etenee elämän myönteisten voimien kustannuksella. Esineellistyminen, automatisoituminen ja ulkoisen ohjauksen lisääntyminen syö itsetuntoa, heikentää henkilökohtaista autonomiaa ja hävittää elämäniloa. Ulkoinen ohjaus tarkoittaa markkinavoimia, taloutta, hallintoa, työtä, tekniikkaa, viestimiä ja vastaavia ihmisen jokapäiväiseen elämään asti tunkeutuvia asioita. Samaan aikaan perheen ulkoinen ohjailu on lisääntynyt. Mallit, esimerkit ja ihanteet tulevat perheen ulkopuolelta. Isän ja äidin tehtävät ja vaikutusvalta ovat vähentyneet. Viestimissä viihdeteollisuus hallitsee markkinoita, muokkaa ihmisten kokemismaailmaa ja tosiasiaa ohjaa ulkoa ihmisten toi-

mintaa. Lopputuloksena voi olla sisäisesti epävarmojen, aloitteettomien, epäitsenäisten, lyhytjännitteisten ja helposti johdettavien ihmisten määrän lisääntyminen.

On vaarana, että teknistyvässä maailmassa, hajanaisen pirstaletiedon ympäröimänä, ihmisten sisäinen vahvuus hallita elämää heikkenee. Pelko siitä, että uudessa yhteiskunnassa *"tieto lisääntyy, mutta ymmärrys heikkenee"*, voi muuttua suurimman osan väestöä kohdalla todeksi. Pirstaletietotulvassa näkemystieto, joka luo ihmiselle pohjaa hänen maailman- ja elämäntähtämyksensä rakentamiselle, jää helposti varjoon.

Onkin korostettu, että eriytymisen välttämiseksi on huolehdittava siitä, että peruskoulu, lukio ja ammatillinen koulutus antavat tietoyhteiskuntaan sopivan yleissivistyksen, johon kuuluu myös luonnontieteiden ja tekniikan perusteet.

Mediateollisuudessa ja viestinnässä on 1980- ja 1990-luvuilla noussut vahvasti esille miehen viestintäkulutturi. Tietotekniikan avulla ohjaillaan paitsi tietovirtoja myös niiden sisältöjä ja ihmisiä. Kun tämä yhdistetään aineellisen hyödyn eli useimmiten voiton tavoitteluun, saattaa lopputuloksena olla nykyistä paljon kovempi ja kylmempi maailma. Tutkijat muistuttavat myös, että on oltava sikäli realisti, että informaatiosyhteiskunnan rakentajissa on joukossa niitä voimia, jotka eivät lainkaan ole kiinnostuneita ihmisen kehittämisestä vaan taloudellisesta voitosta sekä ihmisten hallitsemisesta ja heidän toimintojensa ohjailusta.

Internet ja matkapuhelimet ovat avanneet maailmoja, mutta niiden avulla on myös aiempaa helpompaa luoda valvontajärjestelmiä. Ihmisen liikkumista ja toimintoja voidaan tarkkaan seurata. Ihmisen yksityisyys kapenee, koska yhteydenotot on rekisteröitävissä. Esimerkiksi kauppaketjujen kanta-asiakas-kortit keräävät melkoista tietovarastoa kulutustottumuksistamme. Tietosuojan kehitys etenee teknistä kehitystä hitaammin.

Vaaroista huolimatta tietoyhteiskunnan uskotaan antavan ihmisille uusia mahdollisuuksia tiedollisesti nykyistä avoimemmassa ja tasavertaisemmassa maailmassa. Tietokoneet; Internet ja ylipäätään uudet viestimet ovat kaikkien käytet-

tävissä monipuoliseen tiedon hankintaan ja käsittelyyn. Yksi merkittävimpiä edistysaskelia on tiedon välittyminen ihmisiä uhkaavasta pahasta -salamannopeasti vaikka maailman ääristä ja yhden päätteen kautta. Enää ei juuri mikään voi pysyä täysin salassa, suljettujen muurien ja ovien takana.

Tietoyhteiskuntaan ei saa ajautua

Tietoyhteiskunnan yhteiskunnallisten vaikutusten arviointi on melko vaatimatonta. Tietoyhteiskunnan asiat ovat liiaksi vielä tietotekniikan ammattilaisten tai alan harrastajien teemoja. Vaikutuksia ei ole otettu poliittisen keskustelun piiriin. Jotta tietoyhteiskunta voisi olla yhteinen asia, olisi se varsin pian linjattava sen yhteisiä tavoitteita.

Toiseksi tietoyhteiskunta on hyödynnettävä. Hyöty siitä on saatava mahdollisimman laajaksi ja monia koskien. Suomalaisen on osattava myös myydä osaamistaan. Ellei tietoyhteiskuntaa kaupallisteta, Suomi voi menettää tässä mielessä aiemmin mainitun Linuxin tai terveydenhoitoalan tavoin osaamisen taloudellisia hyötyjä. Olemme osaajia, mutta osaammeko myydä.

USA:ssa ja Euroopassa suhtaudutaan Internetiin eri tavoin. USA:ssa Internet on ensi sijassa kaupan väline ja kohde. Siellä hallitus pohtii kuinka lähivuosina siirrytään seuraavan polven Internet-kauteen. Presidentti Bill Clinton lupasi vuoden tärkeimmässä puheessaan (Speech for the Nation), että Internet-nopeus 1000-kertaistetaan, jotta sen käytettävyys liike-elämässä ja tutkimuksessa helpottuisi. Eurooppalaista suhtautumista Internetiin luonnehtii yhteisten toimintasääntöjen etsintä. Suomen tulee seurata Internetin ja modernin tiedonvälityksen yhteiskunnallisia vaikutuksia ja ongelmia.

Kun Suomi on tietoliikenteen ja -tekniikan aloilla edelläkävijöiden joukossa, ovat sen mahdollisuudet aivan toiset kuin jos se seuraisi muiden perässä.

Tietoliikenteen ja -tekniikan aloilla kasvumahdollisuudet ovat valtavat kun ottaa huomioon työtehtävien muutokset. Maailmankaupasta arvellaan jo lähes puolen olevan tietoon ja tieto-

työhön perustuvaa. Maailman väestöstä alle prosentilla on Internet-yhteys. Internet-sopimuksia oli heinäkuussa 1998 yli 36 miljoonaa. Maaliskuussa 1998 matkapuhelimia oli maailmassa vasta 226 miljoonaa. Siihen kului aikaa 20 vuotta. Vuonna 2005 käyttäjiä arvioidaan olevan jo miljardi, ja kasvu jatkuu. Maailman toimistotyöntekijöistä vain 15 prosentilla on henkilökohmainen tietokone ja heistä ainoastaan 10 prosentilla on Internetin sähköposti ja seitsemällä prosentilla www-yhteys. Vuonna 1997 myytiin 82 miljoonaa henkilökohtaista tietokonetta, joista 18 prosenttia oli kannettavia.

6. Tulevaisuustyö ja eduskunta Suomen rakentamisessa

"Hyvinvointivaltio on uudistettava kestäväälle pohjalle: tavoite älykkästä hyvinvointivaltiosta on ajankohtainen " (VN:n selonteko 1997, 133).

Askeleen edelle

Tulevaan varustautuminen on niin yksityisen kuin julkisen sektorin elinehto kiristyvän kilpailun maailmassa. Suomessa asia on havaittu.

Politiikan näkökulmasta ongelmana on kriittisen valtiosta riippumattoman rohkean arvioinnin vähäisyys. Osasyynä tähän on se, ettei pienessä maassa ole mahdollisuuksia kilpaileviin, eri lähtökohdista tulevaisuuden arvioita ja toteutetun politiikan analyysia tekeviin tutkimuslaitoksiin kuten esimerkiksi Englannissa. Siellä on riippumattomia ja pääpuolueisiin sitoutuneita, julkisia ja yksityisiä, tutkimuksellisia ja käytännönläheisiä "think-tankkeja", joiden tehtävä on arvioida tehtyä politiikkaa ja valottaa sitä, mitä pitäisi tehdä.

Suomessa yliopistoilla ja erilaisilla tutkimusyksiköillä on roolinsa, mutta tulevaisuuden ja yhteiskunnan arvioinnin kannalta niiden ongelmana on usein kapea-alainen teoreettisuus ja etäisyys käytännön politiikan teosta.

Päätökset suomalaisen yhteiskunnan rakenteellisista uudistuksista tehdään eduskunnassa. Se on otollisin paikka yhteiskunnan arvojen, ta-

voitteiden ja toimintamallien uudistamiselle. Sillä on sosiaalista ja osaamisen pääomaa.

Eduskunta on periaatteessa yhteiskuntaelämän monipuolinen ja vilkas kohtaamispaikka. Siellä kohtaavat teoriat ja käytännöt. Siellä ovat esillä niin yksityinen kuin julkinen sektori. Siellä työskentelevät ja tapaavat eri tahojen, tasojen ja alueiden toimijat useissa eri vaiheissa. Eduskunnalla on mahdollisuus kuulla maan parhaita eri alojen asiantuntijoita. Eduskunta on väestön eri kerrosten ja sosiaaliluokkien tai -ryhmittymien leikkauspiste. Eduskunnassa keskustelu on lähtökohtaisesti avointa ja julkista.

Elinkeinoelämässä katsotaan, että globaalituvassa maailmassa ne yritykset, jotka ovat toimialallaan askeleen edellä muita muutosvauhdissa, menestyvät parhaiten. Samoin korostetaan, että menestyjät omaksuvat nopeasti ja laajasti uusimman teknologian, siirtävät sen hyödyttämään kaikkia toimintojaan. Sama pätee entistä selvemmin valtiollisessa elämässä. Eduskunnan velvollisuus on havainnoida maailman muutosta, analysoida sitä ja ottaa kantaa ajoissa siihen, mitä suomalaiselta yhteiskunnalta ja sen toimijoilta tulevaisuudessa vaaditaan. Kansanvalta ei toteudu vain hyväksymällä jo tapahtuneet muutokset.

Innovaatioiden elinehto on keskustelun vilkaus ja moninaisuus. Logiikka on sama kuin kaupassa. Parhaalla kulkureitillä, ihmisten luonnollisilla kohtauspaikoilla ovat aina olleet parhaat markkinat. Eduskunnassa pitäisi kilpailun parhaimmista ja viisaimmista ajatuksista, ideoista ja analyttisistä ratkaisuvaihtoehdoista olla kovinta.

Eduskunta eroaa yliopistoista, tutkimuslaitoksista, yritysten tuotekehittelyosastoista, ministeriöiden johtoryhmistä taikka muista ajattelun keskuksista viidessä olennaisessa kohdassa: 1) se edustaa demokraattisesti koko Suomea ja kaikkia suomalaisia, 2) sille on kertynyt sosiaalista pääomaa laajalti ja syvältä, 3) se käyttää lopullista valtaa eli tekee päätökset keskustelun alla olevista asioista, 4) sillä on muutosten aikaansaamiseen arvovaltaa ja 5) sillä on välineitä päätösten toimeenpanon valvontaan.

Miten eduskunta innovaatioita sitten käytännössä voisi edistää? Ensinnäkin, eduskunnan on luotava niin teknisten kuin muidenkin alojen innovaatioille suotuisa kasvualusta vanhoilla ja toivottavasti pikimmiten kehitettävillä uusilla ohjausmuodoilla. Yritykset ovat innovaatioiden toteuttajia, mistä syystä Suomen on oltava hyvä maa yritysten toimia. Toiseksi, eduskunnan pitäisi lakeja säätäessään ja budjetista päättäessään pitää eräänä kriteerinä sitä, missä määrin jokin laki tai budjetin määräraha luo uutta eikä vain uudelleenarvioimatta ylläpidä vanhaa. Tällöin suunnattaisiin yhteiskunnan voimavaroja enemmän tulevaisuuden luontiin. Kolmanneksi, eduskunnan tulisi entistä selvemmin avata politiikan vaikutettavissa olevia kysymyksiä - myös pitkän aikavälin rakenneongelmia - julkiseen keskusteluun riittävän varhaisessa vaiheessa. Omaehtoisuus ja aktiivisuus ovat parlamentaarissa järjestelmässä rajallisia, varsinkin koko vaalikauden istuvien laajojen hallitusten aikoina. Tämän päivän vallankäytössä olennaista onkin se, että eduskunta luo pitkän aikavälin linjauksia.

Eduskunnan innovaatiotyölle on monia esteitä, joista yksi piilee siinä, että asiat tulevat eduskuntaan liian pieninä sirpaleina, irrallaan toisistaan. Asioiden aikajänne ja samalla ohjausväli on liian lyhyt. Vaikka EU-normeja säädetään määrällisesti enemmän kuin kansallisia niin kansallinen lainsäädäntö on ihmisen elämän kannalta merkittävämpi.

Kansallisen lain lisäksi jokainen Euroopan unionin valtio on saanut runsaan ja yksityiskohittaisen EU:n normiston. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeen kansainväliset normit, sopimukset ja suositukset ovat lisääntyneet. Ongelmaksi on muodostunut lain vähenevä kunnioitus. Lakeja, joita ei kyetä valvomaan ja joita ei koeta oikeudenmukaisiksi, menettävät merkitystään ja uskottavuuttaan. Kansainvälisten normien paljoudesta huolimatta moni ongelma vaatii kansainvälistä sitoutumista ja sen mukaisia normeja.

Hallituksen tulevaisuusselonteot ovat mahdollistaneet eri alojen pitkän aikavälin poliittisen arvioinnin muussa kuin lain muodossa.

Tulevaisuusvaliokunta

Tulevaisuusvaliokunta edustaa eduskunnan innovaatiota yhteiskuntakehityksen huomioonotamisessa. Valiokunta asetettiin ensimmäisen kerran vuonna 1993 ja uudelleen vuonna 1996. Tavoitteena oli tuoda parlamentaariseen päätöksentekoon pitkän aikavälin perspektiivi. Suomen eduskunta on edelläkävijä. Missään muussa maassa ei tulevaisuusvaliokunta ole, mutta kiinnostus vastaavan valiokunnan perustamiseen on herännyt useissa maissa.

Toinen eduskunnan innovaatio on teknologian kehityksen yhteiskunnallisten vaikutusten arvioinnin aloittaminen eduskunnassa ja sen antaminen tulevaisuusvaliokunnan hoidettavaksi yhteistyössä muiden valiokuntien kanssa. Samantyyppistä arviointia on tehty muutamien muidenkin maiden parlamenteissa, mutta niissä ei ole sitä varten omaa valiokuntaa.

Ensimmäiset arviointihankkeet ovat antaneet hyödyllistä kokemusta arvioinneista ja yhteistyöstä muiden valiokuntien kanssa. Suuri hyöty varsinaisen asiantiedon saannin lisäksi on kansanedustajien ja hankkeen tutkijoiden vuorovaikutus. Se lisää toistensa näkökohtien ja ajattelutapojen ymmärtämistä, mikä on tärkeää eduskunnan päätöksenteon ja tietoyhteiskunnan edistymisen kannalta.

Tulevaisuusvaliokunta on ainoa eduskunnan valiokunta, joka ei ole sektorivaliokunta. Se käsittelee koko elämää, yhtä hyvin biodiversiteettiä, globaalia etiikkaa kuin köyhyyden ongelmaa kaupungin lähiössä. Sen pitää ja se saa liikua yhtä aikaa makro- ja mikrotasolla. Se piirtää kartan ja maamerkit, tunnustaa realiteetit, mutta ei tingi ihanteista.

Tämä ominaisuus tekee siitä merkityksellisen suomalaisen tulevaisuuden suunnittelussa. Jotta voidaan siirtyä reaktiivisesta politiikasta aktiiviseen tulevaisuuspolitiikkaan, olla enemmän kuin Euroopan paras sopeutuja, tarvitaan parlamentaarista toimijaa, joka etsii Suomen menestymisen mahdollisuudet, uhat ja vahvuudet, kipupisteet ja voimavarat. Tulevaisuusvaliokunta toimittaa laajan asiantuntijakuulemisen, ajattelun ja avaran, parlamentissa harvinaisella tavalla puoluepoliittisista asemiin ajoista vapautuneen

keskustelun avulla arvokasta materiaalia lainvalmistelutyötä varten.

Suomen hyvä huominen edellyttää meiltä kykyä hahmottaa arjen ongelmia mutta myös hyvää kaukonäköä. Tarvitaan tietoa, mutta myös näkemystä ja vaistoa. Kiihkeä ja lyhyttryminen budjetista budjettiin kurkottava parlamentaarinen toiminta kaipaa rinnalleen rohkeaa ja otteellista tulevaisuussuunnittelua.

Ennen muuta juuri nyt tarvitaan kokonaisuuksien käsittämistä. Yhä enemmän ja nopeammin maailmassa kaikki liittyy kaikkeen, ja se merkitsee myös vaaraa tempautua menestysvoimaksi miellettyyn yhden asian ylivaltaan - on se sitten raha, tieto tai äly. Siksi on välttämätöntä, että joku myös eduskunnassa työkseen ihmettelee, kysyy ja kyseenalaistaa.

Tavoite pidemmän näkökulman tuomisesta parlamentaariseen päätöksentekoon on saavutettu ainakin osittain. Tulevaisuusvaliokunta on käynyt vuoropuhelua hallituksen kanssa tulevaisuuden näkymistä ja siten edistänyt hallinnon ja kansanedustajien valmiutta uusien teemojen ja ongelmien käsittelyyn. Samaan aikaan tulevaisuusvaliokunta on synnyttänyt julkista keskustelua mietinnöillä sekä keskustelutilaisuuksilla.

Tulevaisuusvaliokunnan työtä on haitannut joukko käytännön ongelmia. Valiokuntaa ei ole nimetty heti vaalikauden alussa, joten sillä ei ole ollut virallisesti sovittua kokoontumisaikaa kuten muilla valiokunnilla. Tulevaisuusvaliokunnan hallinnonvälistä roolia ei liioin ole osattu hyödyntää eduskuntatyössä.

Muilla valiokunnilla on vastuuministeriö valtioneuvostossa, tulevaisuusvaliokunnalta se puuttuu. Tietoyhteiskuntakehityksen huomioonottaen voisi kuitenkin olla perusteltua, että valtioneuvostossa on tulevaisuusministeri esimerkiksi valtioneuvoston kansliassa. Se vahvistaisi myös valtioneuvoston otetta tulevaisuudesta.

Valiokunta ehdottaa tätä lukua koskien yhtätoista lausumaa .

KANNANOTOT

Luku I ARVOT POLITIIKASSA JA POLITIIKAN KOHTEENA

Arvojen murroksesta on mietinnössä kaksi tulkintaa. Murrosajattelu lähtee globaalistumisen ja uuden teknologian vallankumouksellisuudesta, jonka mukaan koko arvopohjamme on murroksessa kiihkeiden muutosten vuoksi. Toisen tulkinnan mukaan kyse ei ole laadullisesti uudesta ilmiöstä ja globaalitalous koskee vain pientä osaa taloudesta, tuotannosta ja kaupasta. Olkoon murrostulkinta mikä tahansa ihmiskunta tarvitsee taloudellisten ja teknologisten menestystekijöiden lisäksi sivistyksellisesti kestävää pohjaa. Se tarvitsee globaalia etiikkaa toimintansa pohjaksi. Arvopohja ei kulje tasatahtiin muun kiihkeän muutoksen kanssa. Esimerkiksi kristilliset arvot ovat edelleen pysyviä. Antiikin filosofiassa on yhä nykypäivän elämälle älyllistä haastetta tarjoavaa oivallusta.

Valiokunnan mielestä koulutukselliset, sivistykselliset ja kulttuuriset arvot ovat kansakunnan menestyksen perusta. Valiokunta edellyttää, että koulutuksen sisällössä varataan riittävästi aikaa ihmisyyteen kasvuun. Pohtivan, kyseenalaistavan ja uutta luovan etsinnälle sekä ymmärrykselle ja ilmiöiden oivaltamiselle on annettava tilaa muun opetuksen ohessa.

Tehotalouden kovat vaatimukset yhdistyneen älyn ja tiedon palvontaan ovat johtaneet siihen, että tunne-elämän kehitys ei ole saanut sille kuuluvaa arvoa. Tunteita ja vaistoa ei ole pidetty oikeana asiana. Ihminen on tunteva ja ajatteleva olento. Tunteita ei voida painaa olemattomiin, vaan ne purskahtavat pintaan viimeistään elämän ääritilanteissa - useimmiten vihana ja raivona. Viimeaikoina suomalaisia puhuttanut väkivalta saattaa olla seurausta siitä, että syrjäytymisen myötä ihmisen kyky kohdata, käsitellä ja sietää tunteita ja muodostaa mielikuvia on ohentunut.

Valiokunnan mielestä todellisuus haastaa kasvattajat, vanhemmat ja ammattilaiset saattamaan lapsia elämysten äärelle, koska vain elämys avaa aistien ja tunteiden maailman. Valiokunta edellyttää, että hallitus ryhtyy toimiin kokonaisvaltaisen elämyskasvatuksen aikaansaamiseksi niin että siinä ovat mukana vanhemmat, neuvolat, varhaiskasvatus, koulut ja nuorisotyö. Tämä voidaan toteuttaa osana vakiintuneita toi-

mintoja. Tässä prosessissa käytettäisiin taiteilijoita apuna ja yhdessä heidän kanssaan luotaisiin projektinomaisesti hyvin yksilöllisiäkin alue- ja koulukohtaisia luovia ratkaisuja.

Luku II **TYÖN JA TYÖTTÖMYYDEN MONET KASVOT**

Ihmisen työelämä ei ole jana, joka alkaa ja päättyy täsmällisesti. Yhä harvempi jää eläkkeelle samasta työpaikasta, jossa työuransa aloittaa. Elämä jaksottuu tempoilevien työmarkkinoiden ja ihmisen arkielämän vaihtuviin haasteisiin. Monet kokevat vaikeaksi sovittaa yhteen työn ja arjen vaatimukset. Paine näkyy pahoinvointina jopa sairastumisina.

Valiokunnan mielestä tarvitaan elämänvaiheajattelua, jossa yksilö voi nykyistä joustavammin sovittaa yhteen yksilöllisen elämäntilanteensa ja työelämän vaatimuksia. Tämä voi merkitä mahdollisuutta hoitaa pieniä lapsia kotona, koululaisten vanhempien lyhyempää työpäivää, lähipiirin vanhuksista huolehtimista tai osa-aikaista eläkkeelle siirtymistä. Valiokunta edellyttää, että sosiaaliturvajärjestelyillä ja työeläkeläkiin tehtävillä muutoksilla tuetaan joustavampia työn ja arjen yhteensovittamismuotoja.

Työ Suomessa ei jakaannu tasaisesti. Toiset kärsivät työttömyydestä ja toiset ovat liian työn uuvuttamia. Erilaiset työn jakamisen mallit tasaavat kohtuuttomaksi muodostunutta tilannetta. Työssä jaksamiseen on panostettava. Sappattivapaan ja 6x6-työaikamallien rinnalla on pohdittava erilaisia työajan lyhentämisvaihtoehtoja. Esimerkiksi toimihenkilöammateissa työaika on käytännössä lisääntynyt, vaikka virallinen työaika onkin lyhyempi. Kiihtynyt työtahti ja kilpailu työpaikoista pakottaa ihmiset epäviralliseen ylityöhön.

Valiokunnan mielestä työaikalainsäädäntöä pitää uudistaa. Työssä jaksamiseen on panostettava ja korostettava työelämän laadullisia ja koko eliniän kestäviä tekijöitä. Työssä oppiminen ja ammattitaidon kehittäminen ovat osa työaikaa. Näiden parantamiseen on luotava kannustavia järjestelmiä. Työelämän ja työtehtävien moninaisuuden vuoksi työeläinsäädännön on mahdollistettava erilaisiin tilanteisiin sopivat ratkaisut, joiden perustana on kaikille turvatut

yhtäläiset oikeudet ja velvollisuudet määrittävät raamit. Tulevaisuuden työajasta on käytävä avoin keskustelu. Valiokunta edellyttää, että hallitus työajan lyhentämisen- tai pidentämispäätöksiin ajautumisen sijasta valmistelee tulevaisuuden työaikoja koskevat raamit, jotka turvaavat kilpailukyvyn, työntekijän arjen tarpeet ja sosiaaliturvan.

Palkkatyön korkea verotus verrattuna esimerkiksi pääomatulojen verotukseen synnyttää tilanteen, jossa ihmistyövoima on ikään kuin haittaverotettua. Järjestelmä ohjaa investoimaan mieluummin automaatioon kuin ihmiseen.

Valiokunnan mielestä verotuksen pitäisi olla neutraali työn ja automaation välillä. Tarkoituksen mukaisuuden tulisi ratkaista. Valiokunta edellyttää, että verotuksen taakkaa jaetaan työn verottamista laajemmalle esimerkiksi ympäristö- ja energiaveroihin.

Ikärasismista, joka luokittelee työntekijöitä iän mukaan, on tullut tuttu käsite suomalaisen keskusteluun. Synnytysikäiset naiset ovat selvästi karkisijalla tilapäisissä työsuhteissa olevista työntekijöistä. Ikääntyneiden ihmisten asema työelämässä on kärsinyt. Eri ikäisillä ihmisillä on erilaisia vahvuuksia työelämässä. Nuorten valtti on tuore koulutus ja halu päästä eteenpäin uralla. Ikääntyneiden työntekijöiden vahvuus on maltti, vuorovaikutustaidot ja kokemusvoima. Valiokunnan mielestä rekrytointi on työnantajan oikeus, mutta työpaikkojen ikärakenteen vinouma on monilla aloilla tulevaisuuden riskitekijä. Julkishallinnossa riski on liika ikääntyminen ja varsinkin uusissa teknologiayrityksissä nuoruuden mukanaan tuoma riskinhallintakyvyn heikkeneminen.

Valiokunnan mielestä lainsäädännöstä on perattava eri ikäisiä eri tavoin kohtelevat säädökset. Työnantajan velvollisuuksissa ei saa olla ikäsidonnaisia tekijöitä. Valiokunta edellyttää, että työnantajan kustannuksista on karsittava ikääntyneiden ihmisten palkkaamisesta aiheutuvat muun muassa eläkevastuisiin liittyvät riskit ja vastaavasti on jaettava tasaisemmin perheperustamisiässä olevien lapsenhuoltoveloitteita koskevia kustannuksia.

Itsensä työllistämisen helpottaminen sekä pienen ja keskisuuren työpaikkoja luovan yritystoiminnan toimintaympäristön parantaminen on yksi työllisyyspolitiikan tärkeitä avaimia. Osa taloudellisesta tuesta vääristää kilpailua. Tärkeämpää on, että jokainen yrittäjä kykenee itse hoitamaan viranomaisten asettamat vaatimukset.

Valiokunnan mielestä globaalissa taloudessa suuryritykset ulkoistavat toimintojaan ja vähentävät työvoimaa, mutta etsivät toimintaympäristöjä, jossa niille tarpeelliset pienyritysverkostot toimivat hyvin. Elinkeino-, työvoima- ja koulutuspolitiikalla tulee parantaa sosiaalisten ja organisatoristen innovaatioiden edellytyksiä. Verkostotalouden toimintamallia tulee korostaa. Olennaista ovat henkinen yrittäjyys, yhdesätekemisen taidot ja eri tahoilla kehitetyn tiedon ja osaamisen leviäminen ja hyödyntäminen. Kansallisvaltioiden on yhä tietoisemmin luotava suuruuden ekonomian rinnalle pienyritystoimintaa ymmärtävää pienuuden ekonomiaa. Nuoret suhtautuvat epäillen yrittämiseen uravalintana. Rohkaisuna voisi toimia erityisesti nuorille räätälöity pienyrittäjälaina. Valiokunta edellyttää, että pienyritystoimintaa ja itsensä työllistämistä koskevaa säädöstä ja hallintoa yksinkertaistetaan, jotta yrittäjälle jää enemmän voimavaroja varsinaiseen yritystoimintaan.

Luku III HYVINVOINTIYHTEISKUNNAN KIPUPISTEET

Hyvinvointiyhteiskunnan rahoituspohja on olennainen tulevaisuuden hahmottamisessa. Julkisessa keskustelussa vaaditaan usein rakenteellisia uudistuksia niitä tarkemmin konkretisoimatta. Tulevaisuuden kannalta on tehtävä tärkeä rakenteellinen sopimus, joka määrittää selkeästi valtion ja kunnan väliset vastuut ja tehtävät samoin kuin rahoituksen. Nykyisellään rahoituksen painopiste on muuttunut. Valtion progressiivisen verotuksen osuus vähentynyt ja kunnallisveron jakovero-osuus noussut suhteessa kuntien palvelujen rahoittamisessa.

Valiokunnan mielestä valtion, kunnan ja yksilön vastuiden jako ei ole selkeä. Suhdetta valtion rahoituksen ja kunnan vastuiden välillä tulee kirkastaa. Myös yksilön oman vastuun piiristä on oltava selkeä sopimus. Kuntien elinkei-

no ja ikärakenteet vaihtelevat. Nykyinen valti-onosuusjärjestelmä ei aina riitä vastaamaan nopeisiin muutoksiin. Valiokunta edellyttää, että valtion ja kuntien työnjakoa selkiytetään. Lisäksi määritellään ne oikeudet ja velvollisuudet, jotka ovat kaikilla kansalaisilla asuinkunnasta riippumatta. On etsittävä joustavia rahoitusmalleja, jotka ottavat huomioon kunnissa tapahtuvat yhteiskiset rakennemuutokset.

Hyvinvointiyhteiskunnan vahvuuksia ovat vakaus, sosiaalinen turvallisuus ja korkea laajapohjainen osaaminen. Sosiaaliturvajärjestelmä ja verotus muodostavat moniportaisen ja monimutkaisen kokonaisuuden. Rahoituspohjan turvaaminen edellyttää uudistuksia.

Valiokunnan mielestä jokaisen yksilön pitää kyetä ilman suurempaa asiaan perehtymistä tietämään oikeutensa ja vastuunsa. Kansalaisten tasavertainen turvallisuus koostuu perusturvasta, ansioturvasta ja hyvinvointipalveluista. Valiokunta edellyttää, että turvajärjestelmiä ja verotusta yksinkertaistetaan ja yhteensovitetään tavoitteena kannustava yhtenäinen perusturva.

Globaalissa taloudessa kansallisvaltiot joutuvat kilpailemaan suotuisuudestaan yritysten sijaintipaikkana. Joudutaan muokkaamaan ympäristöä yritysystävälliseksi, joskus jopa kansalaisten hyvän elämän kustannuksella. Suomalaisien kuntien välillä tapahtuu samanlaista kilpailua yritysten ja työpaikkojen sijainnista.

Valiokunnan mielestä kuntien tehtävä on tukea yritystoiminnan edellytyksiä ja luoda elinkeinoelämälle suotuisia olosuhteita. Mutta on väärin, että kunnat kilpaillessaan työpaikoista saattavat sijoittaa niukkoja verovaroja hyvin toimeentulevien yritysten tukemiseen. Globaaliin talouteen vaikuttamisen keinot ovat rajalliset, mutta suomalaisten kuntien kilpailua vääristävää tukimekanismia voidaan karsia. Valiokunta edellyttää, että hallitus selvittää vääristävätkö kuntien tukitoimet tervettä kilpailua ja tuetaan-ko verovaroilla tarpeettomasti yrityksiä.

Luku IV KESTÄVÄ KEHITYS

Luonnon monimuotoisuutta pidetään ihmiskunnalle nyt tärkeämpänä asiana kuin koskaan ennen. Luonto pystyy sopeutumaan ilmastomuutokseen yhä huonommin ja sen geeniva-

rasto pienenee. Tutkijat korostavat, että varovaisuus on viisautta, koska emme tiedä mitä geenejä tullaan tarvitsemaan esimerkiksi jalostukseen tai lääkkeiden kehittämiseen.

Valiokunta edellyttää, että hallitus kehittää ohjauskeinoja luonnon monimuotoisuuden turvaamiseksi.

Ympäristökysymysten hoito ei ole joukko yksittäisten ongelmien ratkaisuyrityksiä vaan kokonaisuus. Ympäristökysymykset, kansainvälinen kilpailukyky ja työllisyys eivät ole toisiaan poissulkevia tavoitteita vaan täydentävät toisiaan. Suomi on edelläkävijä monissa ympäristöasioissa. Pelottelusta ja katastrofikeskustelusta on päästy asiallisempaan ratkaisujen etsintään.

Valiokunnan mielestä moniin ympäristökysymyksiin on löydettävissä kaikkien suomalaisten hyväksymät ratkaisut. Tulevaisuuden energiatuotannon vaihtoehdot on eniten mielipiteitä jakava tekijä ympäristöpolitiikan sisällä. Energian säästöpyrkimykset ovat kansakunnan yhteinen intressi. Valiokunta edellyttää, että hallitus asettaa tavoitteekseen ekologisen rakennemuutoksen ja ryhtyy yhdessä eri toimijoiden, kuten tutkimuksen, elinkeinoelämän, kansalaisjärjestöjen kanssa valmistelemaan pitkäjänteisiä taloudellisia ohjauskeinoja kuten ympäristöverojen ja tukien uudistussuunnitelmaa sekä asettaa ekologisen rakennemuutoksen EU-politiikan keskeiseksi tavoitteeksi.

Kioton sopimus edellyttää Suomelta kasvi-huonepäästöjen alentamista vuoteen 2010 mennessä vuoden 1990 tasolle. Ylivoimaisesti tärkein kasvihuonekaasu on hiilidioksidi.

Hyvinvointiyhteiskunnan turvaamiseksi tavoitellaan lähivuosina kahdesta kolmeen prosentin vuotuista taloudellista kasvua. Sen vuoksi huonoimmassa tapauksessa voivat hiilidioksidipäästöt nousta kolmasosalla. Samalla kasvavat luontoa ja terveyttä vaarantavat muut päästöt. Päästöjen vähentäminen sähkön kulutuksen kasvassa on erittäin vaikeita. Yksinkertaista ratkaisua ei ole.

Valiokunta edellyttää, että hallitus mahdollisimman pian selvittää realistiset keinot toteuttaa Kioton ilmastopimuksen velvoitteet kiin-

nittäen huomioita myös muihin energiatuotannon päästöihin.

Pienhiukkaset (2,5 tuhannesosa millimetriä pienemmät hiukkaset), jotka ovat peräisin voimaloiden ja polttomoottoreiden polttoprosesseista, ovat aivan viime aikoina osoittautuneet suureksi terveyshaitaksi. Nykyisin yleisesti esiintyvillä keskipitoisuuksilla ne voivat aiheuttaa runsaasti sairastumisia ja lisätä vuotuista kuolleisuutta monella prosentilla.

Pienhiukkasten vaarallisuuden vuoksi niiden pitoisuutta ilmassa on pyrittävä kaikin tavoin vähentämään suosimalla vähemmän hiukkasia aiheuttavia energian tuotantomuotoja ja vähäpäästöisiä liikenneväyliä. Kaupungeissa pahin pienhiukkasten lähde ovat diesel-kulkuneuvot. Niiden päästöjen vähentäminen on tärkeää.

Valiokunta edellyttää, että selvitetään pienhiukkasten pitoisuutta Suomessa, niiden haittavaikutuksia verrattuna hiekkapölyyn ja pienhiukkaslähteitä sekä ryhdytään toimenpiteisiin pienhiukkasten vähentämiseksi.

Itämeren ja sisävesien rehevöityminen on eräs näkyvimpiä ympäristöongelmia. Sinileväuutiset ovat herättäneet välinpitämättömmimminkin suomalaiset huomaamaan ympäristön haavoittuvaisuuden ja ihmisen riippuvuuden puhtaasta ympäristöstä. Itämeren suojelussa on kysymys laajasta monia hallinnonaloja ja maita koskevasta kokonaisuudesta.

Valiokunnan mielestä lähialueyhteistyö on tuloksellisinta itämeripolitiikkaa. Itämeren auttamiseksi suunnatut toimet auttavat myös luonnon monimuotoisuuden suojelussa. Valiokunta edellyttää, että maataloustuen ympäristövaikutavuutta selkeytetään, tuen tulee olla sitä suurempi mitä pienempi ympäristöhaitta on. Kalankasvatuksen lupaehtoja tulee tiukentaa vesistöjen rehevöitymisen estämiseksi.

Maatalouden ympäristöongelmat, laatu-ekijät, toimeentulo sekä kilpailukykyisyys kansallisesti ja kansainvälisesti ovat toisiinsa sidoksissa oleva ongelmakokonaisuus, jota yksittäiset ympäristösäädökset tai tehomaatalous ja siihen perustuva tukipolitiikka eivät kykene ratkaisemaan. Luomutuotannolle on kansainvälisesti

ja kotimarkkinoilla kysyntää, jota tarjonta ei aina pysty tyydyttämään.

Valiokunnan mielestä tarvitaan pitkäjärjestä muutosta korkealaatuisen ja luonnonmukaisen kilpailukykyisen maataloustuotannon aikaansaamiseksi. Valiokunta edellyttää, että hallitus valmistelee luomustrategian.

Ihmisen sopeutuminen ympäristöönsä on kulttuurista. Eri aikoina on arvostettu erilaista rakennettua ympäristöä. Rakennetun ympäristön hyvyys vaihtelee arvioijan elämäntilanteen mukaan. Ihminen viettää yli 80 prosenttia elinkaarensa koko ulkonaoloajasta lapsena. Lapsen kannalta asuinympäristön viihtyvyys on erityisen merkittävää. Kuntalaiset voivat arvioida ympäristönsä viihtyvyyttä merkitsemällä kotikaupunkinsa karttaan miellyttäviä paikkoja ja vaarallisia tai epäviihtyisiä paikkoja.

Valiokunnan mielestä kuntalaisten mahdollisuuksia vaikuttaa elinympäristönsä suunnitteluun on lisättävä. Lapselle hyvä ympäristö on hyvä myös vanhusten ja vammaisten näkökulmasta. Lapsinäkökulman tuominen kaupunki- ja kuntasuunnitteluun voi toimia myös häiriökäyttäytymisen ennaltaehkäisijänä. Valiokunta edellyttää, että kehitetään erityisesti lasten ja nuorten osallistumismuotoja rakennetun ympäristön suunnittelussa. Kaavoitusratkaisuja tehtäessä on ympäristövaikutusten selvittämisen rinnalle otettava mukaan lapsinäkökulma.

Luku V MURROSTEN HALLINTA JA OSAAMISEN SUOMI

Määrärahoja tutkimus- ja kehitystoimintaan on Suomessa lisätty siten, että niiden osuus bruttokansantuotteesta nousee 2,9 prosenttiin vuonna 1999. Nämä panostukset ovat myös tuottaneet tulosta. Esimerkiksi huipputekniikan osuus viennistä on kasvanut vuoden 1991 kuudesta prosentista 16 prosenttiin vuonna 1997.

Valiokunta pitää välttämättöminä valtioneuvoston tulevaisuusselonteon keskeisiä linjauksia osaamisesta. Niiden mukaan tutkimus- ja kehitystoiminnan suhteellista osuutta bruttokansantuotteesta lisätään myös vuoden 2000 jälkeen, Suomi hakee itselleen roolin EU:n tietoyhteiskuntalaboratoriona sekä sivistyksemme ja

kilpailukykyimme perustetaan elinikäisen oppimisen kansalliseen strategiaan. Valiokunta edellyttää, että hallitus edistää toimenpiteitä, joiden tuloksena Suomi profiloituu osaamisen ja sosiaalisten innovaatioiden edelläkävijäksi. Tutkimus- ja kehitystoiminnan määrärahoja edelleen lisättäessä lähivuosina valtion osuus pidetään vähintään 40 prosenttina.

Suomalaisen innovaatiotoiminnan ongelmana on tuotekehitysprosessien pitkä kesto. Kansainvälisille markkinoille ei osata edetä riittävän nopeasti. Tarvitaan toimenpiteitä, jotka lisäävät teknologia- ja muihin pienyrityksiin suoritettavien investointien houkuttelevuutta. Eri maissa suunniteltujen ja toteutettujen onnistuneiden käytäntöjen perusteella voitaisiin kehittää paljon myös Suomeen sopivaa.

Valiokunnan mielestä kansallisesti tarpeellinen toimenpide on myös design-ohjelma, jonka tavoitteena on edistää suomalaisten tuotteiden ja palveluiden kilpailukykyä kohottamalla suomalaisen muotoilun tasoa sekä tiivistämällä muotoilun toimijoiden yhteistyötä eri alojen tuotekehityksen ja tuotannon kanssa. Valiokunta edellyttää, että hallitus lisää ja kehittää toimenpiteitään, joilla tutkimus- ja kehitystoiminnan tulosten siirtymistä kansainvälisiksi menestystuotteiksi voidaan nopeuttaa. Tällaisia ovat muun muassa investoinnit yritys- ja tiedepuistojen kehittämiseen, määrärahojen lisäys innovaatiotoimintaan sekä yliopistojen ja tutkimuslaitosten tietopalvelutoimintaan.

Työelämän nopeat muutokset nostavat aikuiskoulutuksen ydinkysymyksiksi ammatillisen osaamisen ja liikkuvuuden lisäämisen sekä työprosessien määrätietoisen kehittämisen. Tarvitaan voimakkaasti työhön ankkuroituja koulutusmuotoja, jotka turvaavat jatkuvan yksilöllisen kehittymisen ja työyhteisöjen sisäisen uusiutumisen.

Valiokunnan mielestä viime vuosien kehityksessä on selvästi nähtävissä eriarvoisuuden kasvu. Pk-yritykset ja julkishallinto eivät pidä riittävästi huolta henkilöstönsä koulutuksesta eivätkä panosta työprosessien ja tarpeellisten tukipalvelujen kehittämiseen. Valiokunta korostaa toimenpiteitä, joilla parannetaan erityisesti pk-

yritysten ja julkisen sektorin työntekijöiden ammatillista täydennyskoulutusta kehittämällä monipuolisia yleisiä ja alakohtaisia täydennyskoulutusohjelmia ja koulutustukijärjestelmiä. Valiokunta edellyttää, että työelämää uudistavia toimenpiteitä jatketaan syventäen hallituksen selonteossa määritellyjä oppivan organisaation periaatteita. Erityisen merkittäväksi nostetaan työntekijöiden ammatillisen kehittymisen jatkuva turvaaminen sekä sen olennaisena perustana työssä jaksaminen ja työprosessien yhteisöllinen kehittäminen.

Lisäksi valiokunta edellyttää, että hallitus tukirahoituksellaan ja muilla toimenpiteillään käynnistää julkisen sektorin läpikäyviä pilottihankkeita, joiden avulla luodaan henkilöstön osaamistason nostamiselle ja ammattitaidon ylläpidolle hyviä käytäntöjä.

Tietoyhteiskunnan kehittämisen ongelmaksi on muodostunut uuden tekniikan avulla luotavien ja välitettävien sisältöjen hidas kehittyminen. Kansallisen tietoyhteiskuntastrategian painopisteeksi onkin otettava oppimateriaalien sisältötuotanto sekä verkostoja apunaan käyttävien oppimismuotojen pedagogiikan ja oppimisympäristöjen kehittäminen. Opettajien täydennyskoulutuksen laatuun ja määrään on valiokunnan mielestä tehtävä tähänastista huomattavasti suuremmat investoinnit siten, että jokainen opettaja kykenee vastaamaan tietoyhteiskuntakehityksen haasteisiin.

Valiokunta korostaa, että valtion määrärahopolitiikalla on kannustettava tieto- ja viestintätekniikan toimijoita ja oppilaitoksia verkostomaiseen yhteistyöhön siten, että jo lähivuosina on käytettävissä kaikkialla maassamme ja kaikilla koulutuksen tasoilla korkeatasoiset virtuaaliopetusverkot. Valiokunta edellyttää, että Tekes organisoi uutena kansallisena teknologiaohjelman käyttäjäystävällisen tietoyhteiskuntaohjelman, jonka avulla koulutuksen laadullista kehitystä nopeutetaan kulttuurisen sisältötuotannon ja uuden tieto- ja viestintätekniikan kehittäjien yhteistyönä ja jonka tavoitteena on kansainvälisten menestystuotteiden synnyttäminen.

Tietoyhteiskunta koostuu erilaisten ihmisten erilaisista arvoista ja odotuksista, tiedon-

välityksen teknologiasta ja monesta lähteestä tulevast tiedosta, joka sanan, kuvan ja äänen lisäksi koostuu myös moninaisista aistimuksista. Menestymiseen tarvitaan herkkyyttä ymmärtää monipuolisesti ihmisten ja tietojen monimuotoisuutta sekä kykyä tietoyhteiskunnan välineiden käyttöön ja mallien kehittämiseen. Sukupuolten väliset erot ja niihin perustuvat erilaiset odotukset sekä yhteiskuntaan kohdistuvat toimenpiteetarpeet ovat sekä tasa-arvokysymys että voimavara.

Valiokunnan mielestä tietotekniikka ja tietoyhteiskunta eivät ole sukupuolineutraaleja. Erityisesti tyttöjen ja poikien välillä on huomattavia eroja. Oppimisilo on korkeimmillaan, kun oppija löytää itse. Lapsen kokeilun, seikkailun ja oppimisen halun herättämiseen tarvitaan monia erilaisia ratkaisuja. Valiokunta edellyttää, että hallitus ottaa tietoyhteiskunnan kehittämistoimenpiteissä huomioon sukupuolinäkökulman, kehittää onnistuneisuuden arviointiin tarvittavia menetelmiä sekä tukee erityisesti naisten ja tyttöjen osallistumista teknologian ja sen sovellusten kehittämiseen ja käyttöön.

Työelämän tarvitsemia tietoyhteiskunta-ammattilaisia ei ole riittävästi. Erikoisen vaikea on tilanne elektroniikassa ja tietoliikennetekniikassa, jossa osaajien puute rajoittaa pahasti teollisuuden ja myös palvelusektorin kehittymistä. Yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa tekniikan alan tutkinnon suorittaneiden määrää on pyritty nostamaan aloituspaikkojen nopealla lisäämisellä. Koulutus on muuttunut entistäkin enemmän massaopetuksiksi. Valiokunnan mielestä koulutuksen laatua ei ole kyetty turvaamaan. Opetusresurssit ovat jääneet jälkeen, ja opiskelijoiden lähtötasossa on puutteita. Tyttöjä ei ole saatu riittävästi kiinnostumaan tekniikan opinnoista. Lisäksi esimerkiksi diplomi-insinööritutkinnon suorittaa vain noin 2/3 opintonsa aloittaneista.

Valiokunta edellyttää, että hallitus ryhtyy tehokkaisiin toimenpiteisiin yliopistokoulutuksen laadun parantamiseksi sekä erityisesti elektroniikan ja tietoliikennetekniikan tutkinnon suorittaneiden määrän saattamiseksi työelämän kysyntää vastaavaksi.

Perustutkimuksen sekä syvällisen tieteellisen näkemyksen välittyminen yhteiskunnallisen päätöksenteon tueksi on tietoyhteiskunnassa merkittävä. Suomessa tieteen edistämisestä vastaa Suomen Akatemia, johon hallinnollisesti kuuluu myös akatemiaprofessoreita tieteen eri aloilta.

Valiokunta edellyttää, että hallitus selvittää mahdollisuuksia vahvistaa tieteellistä tutkimusta ja tieteenarvostusta esimerkiksi muodostamalla nykyisestä Suomen Akatemiasta tieteen kehittämiskeskus ("Tikes") ja erillinen Suomen Akatemia.

Yliopistojen opetus on joutunut vaikeuksiin, kun valtion talousarvion kautta tulevia resursseja on jouduttu viime vuosina vähentämään. Erityisen vaikea tilanne on aloilla, joilla teollisuuden nopea kasvu on vaatinut opiskelijoiden huomattavaa lisäystä.

Yliopistoilla, korkeakouluilla ja ammattikorkeakouluilla on rajoitetut mahdollisuudet vastata elinkeinoelämän muuttuviin ja kasvaviin tarpeisiin. Useissa maissa tuetaan verohelpotuksin yksityisiä ihmisiä ja yrityksiä, jotka tekevät lahjoituksia yliopistoille. Kansantalous ja sitä kautta valtio hyötyy monin tavoin, jos ulkopuoliset lahjoittavat voivat tukea yliopistojen toimintaa niiden nykyisissä vaikeuksissa.

Valiokunta esittää, että selvitetäisiin onko perusteltua nostaa nykyistä verotonta ylärajaa tehtäessä lahjoituksia yliopistoille.

Valtaosa Suomen kunnista on sopivan kokoisia hoitamaan paikallisia asioita, mutta liian pieniä useisiin tulevaisuuden hyvinvoinnin ja kansainvälisen kilpailun vaativiin tehtäviin. Tutkimus- ja kehitystyön lähtökohtana on tarpeeksi laaja väestöpohja ja tiivis ihmisten ja heidän yhteisöjensä vuorovaikutus ja yhteistyö.

Valiokunnan mielestä alueellisen tasa-arvon vahvistamiseksi tulisikin maakuntatasolle rakentaa tietoyhteiskuntakehityksen turvaava infrastruktuuri sekä luoda kehitykseen kannustavia toimintoja. Nykyinen yhteiskunta ei tarvitse enää entisenkaltaista vahvaan keskushallintoon ja ihmisen alamaisuuteen perustuvaa hallintoa. Valiokunta edellyttää, että hallitus selvittää eduskunnalle maakunnallisen autonomisen hal-

linnon toteuttamisvaihtoehtoja Suomessa tarkoituksena lisätä kansalaisten osallisuutta kuntien ja maakuntien päätöksenteossa. Silti myös valtion on kannettava oma vastuunsa tasapuolisesta aluekehityksestä. Uusia alueiden kehittämismalleja tulee edistää mahdollistamalla alueelliset kokeilut.

Globaalit haasteet kuten ympäristö- ja kehityskysymykset sekä kansainvälisen talouden kehittyminen vaativat globaalia vastausta. Tarvitaan ylikansallisia tehokkaita ja toimintakykyisiä ohjaus- ja hallintajärjestelmiä, jotka kykenevät käsittelemään yhdessä eri osalohkojen kysymyksiä, kuten ympäristöä, sosiaalista kehitystä, turvallisuutta ja talouden suuria linjoja. Riittävän toimintavaltuuden takaaminen ja valvonta vaativat demokratiaan perustuvaa pohjaa. Suomi on ollut aktiivinen politiikassaan ihmiskunnan tulevaisuuden kysymysten osalta.

Valiokunnan mielestä Yhdistyneet Kansakunnat, ongelmistaan huolimatta, muodostaa foorumin näiden asioiden käsittelylle. YK:n yleiskokouksessa vuosituhaten vaihteessa tullaan käsittelemään järjestön tulevaisuuteen ja globaaliin hallintaan liittyviä kysymyksiä. Valiokunta edellyttää, että hallitus asettaa päämääräkseen ja EU-puheenjohtajakautensa tavoitteeksi aktiivisen toiminnan YK-järjestelmän uudistamiseksi ja demokratisoimiseksi sekä tehokkaiden ylikansallisten hallintajärjestelmien luomiseksi. Sen osana on tarpeellista etsiä toimivia muotoja ylikansallisille rakenteille kuten valuutatakaupan verotukselle.

Tulevaisuusvaliokunnan toimintaedellytysten takaamiseksi valiokunta on syytä asettaa yhtä aikaa muiden valiokuntien kanssa ja päättää sille tietty kokoontumisaika eduskunnan päiväjärjestykseen.

Tulevaisuusvaliokunnan työtä tulisi kehittää siten, että tulevaisuusmietinnön lisäksi se antaisi lausuntoja sellaisiin erikoisvaliokuntien käsittelemiin asiakokonaisuuksiin, jotka ovat yhteiskunnan kehittämisen kannalta olennaisia ja joissa on selvä tulevaisuusulottuvuus.

Valiokunnan tehtäväksi tulee myös jatkossa osoittaa teknologian yhteiskunnallisten vaikutusten arviointi. Teknologian arviointityön ra-

portit tulee käsitellä täysistunnossa ajankohtaiskeskustelun mekaniikalla.

Päätösehdotus

Käsiteltyään valtioneuvoston selonteon eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta tulevaisuusvaliokunta kunnioittavasti ehdottaa,

että eduskunta saattaisi tämän mietinnön valtioneuvoston tietoon ja huomiioon otettavaksi ja

että hyväksytään 28 lausumaa (Valiokunnan lausumaehdotukset).

Valiokunnan lausumaehdotukset:

1. *Eduskunta edellyttää, että koulutuksen sisällössä varataan riittävästi aikaa ihmisytyteen kasvuun. Pohtivan, kyseenalaistavan ja uuttaluovan etsinnälle sekä ymmärrykselle ja ilmiöiden oivaltamiselle on annettava tilaa muun opetuksen ohessa.*
2. *Eduskunta edellyttää, että hallitus ryhtyy toimiin kokonaisvaltaisen elämäskasvatuksen aikaansaamiseksi niin, että siinä ovat mukana vanhemmat, neuvolat, varhaiskasvatus, koulut ja nuorisotyö. Tämä voidaan toteuttaa osana vakiintuneita toimintoja. Tässä prosessissa käytettäisiin taiteilijoita apuna ja yhdessä heidän kanssaan luotaisiin projektinomaisesti hyvin yksilöllisiäkin alue- ja koulukohtaisia luovia ratkaisuja.*
3. *Eduskunta edellyttää, että sosiaaliturvajärjestelyillä ja työeläkelakiin tehtävillä muutoksilla tuetaan joustavampia työn ja arjen yhteensovittamismuotoja.*
4. *Eduskunta edellyttää, että hallitus työajan lyhentämis- tai pidentämisspäätöksiin ajautumisen sijasta valmistelee tulevaisuuden työaikoja koskevat raamit,*

jotka turvaavat kilpailukyvyn, työntekijän arjen tarpeet ja sosiaaliturvan.

5. *Eduskunta edellyttää, että verotuksen taakkaa jaetaan työn verottamista laajemmalle esimerkiksi ympäristö- ja energiaveroihin.*
6. *Eduskunta edellyttää, että työnantajan kustannuksista on karsittava ikääntyneiden ihmisten palkkaamisesta aiheutuvat muun muassa eläkevastuisiin liittyvät riskit ja vastaavasti on jaettava tassaistemmin perheenperustamisiässä olevien lapsenhuoltovelvotteita koskevia kustannuksia.*
7. *Eduskunta edellyttää, että pienyritystoimintaa ja itsensä työllistämistä koskevaa säädöstöä ja hallintoa yksinkertaistetaan, jotta yrittäjälle jää enemmän voimavaroja varsinaiseen yritystoimintaan.*
8. *Eduskunta edellyttää, että valtion ja kuntien työnjakoa selkiytetään. Lisäksi määritellään ne oikeudet ja velvollisuudet, jotka ovat kaikilla kansalaisilla asuinkunnasta riippumatta. On etsittävä joustavia rahoitusmalleja, jotka ottavat huomioon kunnissa tapahtuvat yhtäkkiset rakennemuutokset.*
9. *Eduskunta edellyttää, että turvajärjestelmiä ja verotusta yksinkertaistetaan ja yhteensovitetään tavoitteena kannustava yhtenäinen perusturva.*
10. *Eduskunta edellyttää, että hallitus selvittää vääristävätkö kuntien tukitoimet tervettä kilpailua ja tuetaanko verovaroilla tarpeettomasti yrityksiä.*
11. *Eduskunta edellyttää, että hallitus kehittää ohjauskeinoja luonnon monimuotoisuuden turvaamiseksi.*
12. *Eduskunta edellyttää, että hallitus asettaa tavoitteekseen ekologisen rakennemuutoksen ja ryhtyy yhdessä eri toimi-*

joiden, kuten tutkimuksen, elinkeinoelämän, kansalaisjärjestöjen kanssa valmistelevaan pitkäjänteisiä taloudellisia ohjauskeinoja kuten ympäristöverojen ja tukien uudistussuunnitelmaa sekä asettaa ekologisen rakennemuutoksen EU-politiikan keskeiseksi tavoitteeksi.

13. *Eduskunta edellyttää, että hallitus mahdollisimman pian selvittää realistiset keinot toteuttaa Kioton ilmastopömuksen velvoitteet kiinnittäen huomioita myös muihin energiatuotannon päästöihin.*
14. *Eduskunta edellyttää, että selvitetään pienhiukkasten pitoisuutta Suomessa, niiden haittavaikutuksia verrattuna hiekkapölyyn ja pienhiukkaslähteitä sekä ryhdytään toimenpiteisiin pienhiukkasten vähentämiseksi.*
15. *Eduskunta edellyttää, että maataloustu- en ympäristövaikuttavuutta selkeytetään, tuen tulee olla sitä suurempi mitä pienempi ympäristöhaitta on. Kalan- kasvatuksen lupaehtoja tulee tiukentaa vesistöjen rehevöitymisen estämiseksi.*
16. *Eduskunta edellyttää, että hallitus valmistelee luomustrategian.*
17. *Eduskunta edellyttää, että kehitetään erityisesti lasten ja nuorten osallistumismuotoja rakennetun ympäristön suunnittelussa. Kaavoitusratkaisuja tehtäessä on ympäristövaikutusten selvittämisen rinnalle otettava mukaan lapsinäkökulma.*
18. *Eduskunta edellyttää, että hallitus edis- tää toimenpiteitä, joiden tuloksena Suo- mi profiloituu osaamisen ja sosiaalis- ten innovaatioiden edelläkävijäksi. Tut- kimus- ja kehitystoiminnan määräraho- ja edelleen lisättäessä lähivuosina val- tion osuus pidetään vähintään 40 pro- senttina.*

19. Eduskunta edellyttää, että hallitus lisää ja kehittää toimenpiteitään, joilla tutkimus- ja kehitystoiminnan tulosten siirtymistä kansainvälisiksi menestystuotteiksi voidaan nopeuttaa. Tällaisia ovat muun muassa investoinnit yritys- ja tiedepuistojen kehittämiseen, määrärahojen lisäys innovaatiotoimintaan sekä yliopistojen ja tutkimuslaitosten tietopalvelutoimintaan.
20. Eduskunta edellyttää, että työelämää uudistavia toimenpiteitä jatketaan syventäen hallituksen selonteossa määritellyjä oppivan organisaation periaatteita. Erityisen merkittäväksi nostetaan työntekijöiden ammatillisen kehittymisen jatkuva turvaaminen sekä sen olennaisena perustana työssä jaksaminen ja työprosessien yhteisöllinen kehittäminen.
21. Eduskunta edellyttää, että hallitus tukirahoituksellaan ja muilla toimenpiteillään käynnistää julkisen sektorin läpikäyviä pilottihankkeita, joiden avulla luodaan henkilöstön osaamistason nostamiselle ja ammattitaidon ylläpidolle hyviä käytäntöjä.
22. Eduskunta edellyttää, että Tekes organisoi uutena kansallisena teknologiaohjelmalla käyttäjäystävällisen tietoyhteiskuntaohjelman, jonka avulla koulutuksen laadullista kehitystä nopeutetaan kulttuurisen sisältötuotannon ja uuden tieto- ja viestintäteknologian kehittäjien yhteistyönä ja jonka tavoitteena on kansainvälisten menestystuotteiden synnyttäminen.
23. Eduskunta edellyttää, että hallitus ottaa tietoyhteiskunnan kehittämistoimenpiteissä huomioon sukupuolinäkökulman, kehittää onnistuneisuuden arviointiin tarvittavia menetelmiä sekä tukee erityisesti naisten ja tyttöjen osallistumista teknologian ja sen sovellusten kehittämiseen ja käyttöön.
24. Eduskunta edellyttää, että hallitus ryhtyy tehokkaasiin toimenpiteisiin yliopistokoulutuksen laadun parantamiseksi sekä erityisesti elektroniikan ja tietoliikennetekniikan tutkinnon suorittaneiden määrän saattamiseksi työelämän kysyntää vastaavaksi.
25. Eduskunta edellyttää, että hallitus selvittää mahdollisuuksia vahvistaa tieteellistä tutkimusta ja tieteenarvostusta esimerkiksi muodostamalla nykyisestä Suomen Akatemiasta tieteen kehittämis-keskus ("Tikes") ja erillinen Suomen Akatemia.
26. Eduskunta edellyttää, että selvitetäisiin onko perusteltua nostaa nykyistä verotonta ylärajaa tehtäessä lahjoituksia yliopistoille.
27. Eduskunta edellyttää, että hallitus selvittää eduskunnalle maakunnallisen autonomisen hallinnon toteuttamisvaihtoehtoja Suomessa tarkoituksena lisätä kansalaisten osallisuutta kuntien ja maakuntien päätöksenteossa. Silti myös valtion on kannettava oma vastuunsa tasapuolisesta aluekehityksestä. Uusia alueiden kehittämismalleja tulee edistää mahdollistamalla alueelliset kokeilut sekä
28. Eduskunta edellyttää, että hallitus asettaa päämääräkseen ja EU-puheenjohtajakautensa tavoitteeksi aktiivisen toiminnan YK-järjestelmän uudistamiseksi ja demokratisoimiseksi sekä tehokaiden ylikansallisten hallintajärjestelmien luomiseksi. Sen osana on tarpeellista etsiä toimivia muotoja ylikansallisille rakenteille kuten valuuttakaupan verotukselle.

TuVM 1/1998 vp — VNS 3/1997 vp

Helsingissä 13 päivänä lokakuuta 1998

Asian ratkaisevaan käsittelyyn valiokunnassa ovat ottaneet osaa

pj.	Martti Tiuri /kok	Juha Rehula /kesk (osittain)
vpj.	Tarja Filatov /sd	Aino Suhola /kesk
jäs.	Janina Andersson /vihr	Pentti Tiusanen /vas (osittain)
	Klaus Bremer /r (osittain)	Pia Viitanen /sd (osittain)
	Jukka Gustafsson /sd (osittain)	Markku Vuorensola /kesk
	Kyösti Karjula /kesk (osittain)	Jarmo Wahlström /vas
	Kimmo Kiljunen /sd (osittain)	vjäs. Tuula Haatainen /sd (osittain)
	Markku Markkula /kok	Kari Kantalainen /kok (osittain)
	Kalevi Olin /sd	Riitta Korhonen /kok (osittain)
	Risto Penttilä /nuors (osittain)	Janne Viitamies /sd.
	Sirpa Pietikäinen /kok (osittain)	